

UNIVERZITA KARLOVA
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV SVĚTOVÝCH DĚJIN

Diplomová práce

Jan Dienstbier

**Osobnost Jindřicha z Isernie z
pohledu jeho epistolárních formulářů**

Henricus de Isernia from the view of his epistolar dictamina

Praha 2010

Vedoucí práce:

PhDr. Václav Drška, PhD.

Chtěl bych zejména poděkovat školitelům obou svých oborů. PhDr. Václavu Drškovi, PhD. za jeho někdy až těžce zkoušenou trpělivost nejen při našich diskusích o různých tématech historického bádání, bez níž bych ovšem tuto práci nemohl napsat, Doc. RNDr. Janu Pickovi, CSc. pak za to, že měl pochopení pro mé historické angažmá a umožnil mi věnovat mu příslušný čas. Dále bych chtěl vyzdvihnout podporu svých přátel, z nichž někteří se mnou byli ochotni konzultovat moje překlady z latiny a středověkých jazyků jako Karolína Srncová a Mgr. Jan Hon, jiní mi sehnali z neveřejných knihoven a databází literaturu, bez níž bych se jen stěží obešel, jako Mgr. Jan Kremer a Ing. Marek Omelka, PhD. A nakonec patří můj dík samozřejmě mojí rodině a Kamile, vědím doufám dobře proč.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze 30.7.2010

.....

Anotace

klíčová slova: Jindřich z Isernie, diktaminum, *ars dictaminis*, ghibellini, satirická literatura

Práce se zabývá osobností a dílem italského emigranta Jindřicha z Isernie (*Henricus de Isernia*), který přišel do Prahy na začátku sedmdesátých let třináctého století. Ve vstupních kapitolách shrnuji výsledky staršího bádání, představuji *ars dictaminis*, středověkou teorii skládání dopisů a snažím se v jejím vývoji nalézt Jindřichovo místo. Jednou ze základních otázek, které práce řeší je, jak se *ars dictaminis* dostala do Čech a jakou roli hrála na dvoře Přemysla Otakara II. To úzce souvisí s Jindřichovou osobností a jeho angažovaností v ghibellinském hnutí, které také věnuji samostatnou pozornost. Nakonec se práce soustředí na některé kulturní otázky souboru. Jde zejména o soubor listů týkajících se se Venušina paláce. Ukazuje se, že jejich význam leží v souvislosti se satiristickou antiklerikální dobovou literaturou. Tento satirický aspekt je podle všeho spojuje i s některými dalšími kusy epistoláře, jak je zcela na konci práce ukázáno.

Abstract

keywords: Henry of Isernia, dictamina, *ars dictaminis*, ghibellines, satiric literature

The thesis deals with the personality and the oeuvre of Henry of Isernia (*Henricus de Isernia*) an Italian emigrant who came to Prague at the beginning of the seventies of 13th century. In the introductory chapters we summarize the literature dealing with the subject so far, introduce the *ars dictaminis*, a medieval theory of letter writing, and try to find Henry's place in the evolution of the discipline. One of the main topic of the thesis is the question how *ars dictaminis* appeared in Czech lands and whether played any role on the court of Ottokar II. From this point we move our attention to the Henry's involvement in the ghibellin movement of the late 13th century. Finally, we examine the cultural aspects of selected pieces from the epistolary, namely the set of erotic dictaminas speaking about the palace of Venus. We argue that they have to be viewed as satyric a anticlerical pamphlets and we show their connection with other pieces of the epistolary.

Obsah

Úvod	6
Velmi stručná biografie jednoho, resp. dvou Jindřichů	10
Jindřich z Isernie	10
Královův notář Jindřich Vlach	11
Jindřichova díla a středověké zprávy o něm	13
Jeden nebo dva Jindřichové	20
Ars dictaminis – Jindřichův kulturní kontext	32
Jindřich a mistři <i>ars dictaminis</i>	33
Jindřich jako <i>dictator</i> , literární autor a (proto)humanista	42
Recepce <i>ars dictaminis</i> v přemyslovských Čechách	52
Ve víru ghibellinské politiky	70
“Tohle nečti”	82
Z dějin českého zahrádkářství	94
Závěrem	102
Seznam zkratk	107
Subsidia	107
Rukopisy	108
Edice	108
Literatura	109

Úvod

Tato práce se věnuje jednomu z nesnadných problémů historie 13. století, pozoruhodnému dílu italského emigranta Jindřicha z Isernie. Tento listář uvedl do historiografie už na počátku 19. století Thomas Dolliner.¹ Stal se tak prvním z celé řady historiků, kteří se pokusil řešit pozoruhodné otázky týkající se Jindřichova původu, identity i přesvědčení. Navzdory tomu zůstává Jindřich jednou z nejtajemnější a nejneuchopitelnějších postav českých dějin konce 13. století. Především díky zdrcující, avšak oprávněné kritice autentičnosti Jindřichových listů na přelomu 19. a 20. století si s jeho dílem stále nevíme rady ani dnes. Znovu a znovu tak stojí před otázkou, jaký postoj zaujmout k tomuto pozoruhodnému Italovi, i historici počátku jednadvacátého století.

S dosavadním stavem poznání se nelze spokojit zejména při vědomí závažného obsahu Jindřichových dopisů, které přinášejí řadu důležitých informací o idejích, politice, ale i kultuře na sklonku panování Přemysla Otakara II. Jenže, Jindřichovo dílo coby formulář, který, jak již bylo vícekrát ukázáno, ukazuje stejně tak reálné jako smyšlené informace, se vzpírá jakémukoliv zařazení.

Jakoby nebylo s Jindřichovým dílem už tak dost problémů, celou záležitost komplikuje složitá otázka identity autora. Jindřichovi bývá vedle epistolárních formulářů často připisována i důležitá formulářová sbírka listinná² a bývá ztotožňován s jejím autorem Jindřichem, plebánem z Garsu. Ten je doložen v kanceláři Přemysla Otakara II. ve funkci protonotáře. Otázka, zda je Jindřich z Isernie totožný s královým notářem a držitelem „notářské“ fary v Garsu, jenž se někdy podle všeho psal také *Henricus Italicus*, stojí nerozřešena už od 19. století, přestože se na ni pokusila odpovědět hned celá řada významných historiků.³

Zjednodušeně by se dalo říct, že co autor, to rozdílný názor na Jindřichovu identitu i jeho postavení v spletenci tehdejších politických vztahů. V literatuře týkající se tématu čteme důmyslné konstrukce, které se značnou dávkou přesvědčivosti dokazují ten či onen názor. Navzájem si ovšem odporují a žádné se nepodařilo dosáhnout všeobecného uznání – ostatně, jsou vesměs v rozporu s tím či oním aspektem Jindřichova díla nezpracovaným daným badatelem.

Přes tuto tristní situaci i přes fakt, že celá sbírka může být zcela fiktivní, je nepochybné, že se jedná o jeden ze zásadních pramenů k době panování Přemysla Otakara II. Můžeme diskutovat o tom, nakolik to, co Jindřich říká je pravda, a nakolik to vyjadřuje názory jakési skutečně existující politické síly své doby, jedno je ale jisté: dopisy jsou tak či onak důležitým svědectvím tehdejších politických, společenských i kulturních pohybů. Toto svědectví je ale bezcenné, pokud je nedokážeme dešifrovat a zasadit do souvislostí. Bohužel v tomto přístupu jsme stále na začátku cesty

¹ Thomas DOLLINER, *Codex epistolaris Primislai Ottocari II. Bohemiae regis*, Wien 1803.

² Ve skutečnosti se spíše jedná hned o celý soubor redakcí téhož materiálu. Podrobněji o problému viz s. ??.

³ Přehled „Jindřichovského“ bádání podávám v třetí kapitole práce.

– formulářové sbírky, poté co se ukázala jejich nespolehlivost na přelomu 19. a 20. století, stály trochu stranou historického bádání a teprve dnešní doba přináší jejich nové interpretace. V tom smyslu je možné souhlasit s povzdechnutím Martina Wihody, že formulářové sbírky a ty spojené se jménem Jindřicha z Isernie zejména jsou českou medievistikou stále opomíjeny.⁴

Snad i z tohoto důvodu jméno Jindřicha z Isernie dosud jen málo proniklo mimo bezprostřední okruh historiků, neolatinických filologů a archivářů specializujících se na české dějiny 13. století. Jindřich tak není příliš známou nebo dokonce populární postavou našich dějin, třebaže snad k tomu má řadu předpokladů a i ve své době se jednalo o postavu stojící mimo jakoukoliv šedou zónu průměrnosti. Třebaže máme co do činění s dílem osobnosti, která by se směle mohla měřit s mnohými velkými postavami doby Karla IV., Václava IV. nebo doby husitské, zůstává oproti nim poněkud pozapomenut.⁵

Přesto bych nerad vzbudil dojem, že soudím, že Jindřich je zapomenut zcela. Pod zdánlivě stojatou hladinou historické vědy se díky úsilí mnohých neustále zvětšují naše znalosti o onom pozoruhodném Italovi i o souvislostech posledních let krále „železného a zlatého“. K Jindřichovi tak dnes kromě historiků přistupují především badatelé dalších disciplín a přinášejí mnohé nové a neotřelé přístupy k jeho dílu.⁶

Jak lze zařadit moji práci do tohoto kontextu? Chtěl bych se pokusit o vypsání jeho osobnosti, či snad biografii v širším slova smyslu. Lze ale vůbec psát o životě někoho, kdo po sobě zanechal pouze soubor fingované a fiktivní korespondence? Lze psát o jeho osobě, pokud je možná identická s někým, kdo se projevoval zcela jinak, než čteme v onom listáři? Lze psát o jeho názorech, když je podle všeho na stránkách svých dopisů potlačoval a všelijak otáčel? Věřím, že ano, ale vzhledem k tomu, že velká část epistoláře zůstává dosud nevydaná a přístupná jen v obtížně čitelných rukopi-

⁴ Martin WIHODA, *Přemyslovská Morava v dějinách českého státu*, in: edd. Bronislav Chocholáč – Jiří Malíř, *Dějiny Moravy a Matice moravská. Problémy a perspektivy*, Brno 2000, s. 93-107, „*Za (bez nadsázky) ostudný by se dal označit vztah domácí medievistiky k formulářovým sbírkám. Vyjma několika důležitých edic a přípravných studií stále chybí ucelenější pohled na košaté dílo Jindřicha Vlacha z Isernie.*“

⁵ Dovolávám se zde pouze namátkových rozhovorů, které jsem v posledních letech měl s řadou svých přátel historiků umění ale i historiků–medievistů o tématu své práce. Srovnávat by snad možná bylo lze s Vojtěchem Raňků z Ježova, Claretem nebo Konrádem Kyeserem, s nímž Jindřicha ostatně pojí i osud cizince snažícího se najít obživu na dvoře českého panovníka.

⁶ Chtěl bych zde např. vyzdvihnout setrvalou pozornost, které se Jindřichovo dílo těší v okruhu (nejen) brněnských latinistů okolo Jany Nechutové. Kromě jejího vlastního příspěvku k problematice jsou to zejména práce jejího někdejšího studenta Richarda Psíka, který svou nedávnou edicí Jindřichovy *Prosotetrahické invektivy proti Oldřichu Polákovi* dokazuje, že je v současnosti asi naším největším odborníkem na Jindřichovskou problematiku. Studenti Jany Nechutové stojí i za edicí zvacích dopisů na Jindřichovu vyšehradskou školu *ars dictaminis* a v témže prostředí vznikla také diplomová práce Soňi Žákové zabývající se Jindřichovými pochvalnými diktaminy. Na tyto práce odkazuji v třetí kapitole.

sech, lze k problému přistoupit bohužel jen výběrově. Snad tak nebude na škodu. Ostatně prostor diplomové práce není na komplexní vypsání osobnosti Jindřicha z Isernie dostatečný. Soustředím svou pozornost na několik otázek, jejichž prostřednictvím doufám najít spojitosti Jindřichova díla a dobového a politického kontextu doby.

Mé rozhodnutí pokusit se o vlastní pohled na osobnost Jindřicha z Isernie bylo výrazně ovlivněno zmínkou, kterou tomuto Italovi věnuje Josef Krása ve své stěžejní práci o rukopisech Václava IV.⁷ Krása se pokusil zařadit Jindřichovy listy týkající se tzv. společnosti Venušina dvora (*Sacrum Veneris almae palacium*) do souvislostí s dvorskými řády, dvorskou kulturou a raným protohumanismem – hledá tak styčné body s vyspělou dvorskou kulturou Václava IV.⁸ Myslím, že právě v souvislostech s ideovým a kulturním kontextem doby tkví hlavní význam Jindřichova epistoláře.⁹ Ať už listy byly nebo nebyly něčím více než rétorickým cvičením, bezpochyby se jedná o pozoruhodný kulturně-historický fenomén. To by, myslím, mělo hrát roli i v našem pojetí vlastní osobnosti autora. Mnohem více než s vlastní historickou osobou zde vlastně pracujeme s jejím odrazem – Jindřich coby hlavní hrdina svého epistoláře se blíží spíše literární postavě než skutečné osobě z masa a kostí. Do práce jsem se pokusil zapracovat i toto hledisko, které mě zároveň vedlo k tomu věnovat některým událostem Jindřichova života větší pozornost než jiným. Ostatně tato práce vznikla za přesvědčení, že Iserňanovo dílo nelze zvládnout bez jisté dávky konceptuálního pojetí, které musí být teprve nalezen. Zda jsem byl schopen k tomu v této práci něco přinést, musí posoudit pouze její čtenář.

Jak je práce organizována? Po stručných životopisech obou Jindřichů, které mají posloužit k orientaci čtenáře v dalším textu, následuje výklad o jednotlivých dílech Jindřicha z Isernie a rukopisech v nichž jsou zachována, stejně jako o dalších zprávách, z kterých snad můžeme čerpat informace o jeho osobě. Poté obšírněji shrnuji názory, ke kterým došlo starší bádání. Tento postup jsem se rozhodl zvolit veden snahou odhalit struktury, jimiž je řešení výkladu Jindřichovy osobnosti dosud vázáno. V kapitole třetí podávám úvod *ars dictaminis*, onoho pozoruhodného plodu středověké literární kultury, jehož byl Jindřich výrazným představitelem. Pokouším se tak Jindři-

⁷ Josef KRÁSA, *Illuminované rukopisy Václava IV.*, Praha 1974, s. 91–92.

⁸ Naopak za příklad rozporuplných až bizarních názorů, které dosud o společnosti Venušina dvora panují, uvedme následující příklad z knihy Miloš KOVAŘÍK, *Šlapky šlapou do Evropy, prostituce v Čechách stav setrvalý*, Praha 1993, s. 37–38: „*Sacrum Veneris almae palatii, který byl vlastně lázněmi, založil v Praze již v roce 1276 Ital Jindřich z Isernie, notář krále Přemysla Otakara II., poblíž kláštera sv. Tomáše na Malé Straně. Brzy následovaly další nevěstince v různých českých i moravských městech.*“ V kapitole „Tohle nečti“ hledám vlastní řešení problému onoho „paláce“.

⁹ Z jiné strany to dokazuje článek Jana NECHUTOVÁ, *Doba Přemysla Otakara II. a formuláře Jindřicha z Isernie*, SPFFBU E 32, 1987, s. 141–146, kde autorka zpracovává zajímavým způsobem celou řadu listů, které historická obec odepsala právě pro jejich zřejmou neautentičnost.

cha zasadit do kulturního rámce, z něhož jeho dílo vychází. Zvláštní důležitost přitom přikládám popisu vývoje až ke kapujské škole *ars dictaminis*, jejímž byl Jindřich pozdním představitelem. Kapitulu končím tázáním se, z kterých autorů vycházel, a jaké zaujímá místo v síti kulturních vztahů 13. století.

Jedním z témat, na které kladu důraz, je otázka recepce *ars dictaminis* v přemyslovských Čechách. Pokouším se ji řešit širší konfrontací materiálu Jindřichova listáře s dalšími literárními díly doby. Pozornost je věnována především básním minnesängerů oslavujících českého krále podobnými prostředky jako Jindřich. Už zde se dotýkám politických názorů našeho Itala, kterým věnuji pozornost ve zvláštní kapitole. Třebaže, vývoji Jindřichova ghibellinského přesvědčení se už dotkl Karl Hampe, snažím se ukázat, že lze přinést ještě leccos nového. V posledních dvou kapitolách přistupuji k osobnosti autora po kulturní rovině. Vybral jsem si k tomu především onen zmiňovaný okruh listů vztahujících se k Venušině dvoru. Snažím se ukázat na jisté souvislosti mezi těmito listy a satirickou antiklerikální středověkou literaturou. S Venušíným dvorem snad trochu souvisí i téma poslední kapitoly, v níž zpracovávám otázku onoho pozoruhodného listu, v němž si Jindřich stěžuje, že mu bylo upřeno vlastnictví jedné pražské „zahrádky“. Na základě srovnání se soudobou literární tvorbou psanou latinsky i ve volgare soudím, že onu zahrádku je vhodné chápat spíše v symbolickém smyslu. Závěrečném shrnutí ukazuji na další cesty, kudy lze podle mého soudu přinést k Jindřichově dílu i osobnosti přinést leccos nového.

Co se týče literatury, byl jsem bohužel výrazně omezen její dostupností. Přes všechnu snahu se mi některé práce, o kterých vím, že by mi mohly ve vytyčeném cíli významně pomoci, nepodařilo (hlavně z časových důvodů) sehnat. Svým přátelům, jež uvádím v poděkování, jsem zavázán za to, že mi sehnali i jinak obtížně sehnatelné knihy a články, ať už vypůjčením z neveřejných knihoven, nebo přes přístup k zahraničním elektronickým databázím. Řadu, zejména starších knih se mi podařilo najít nascanovaných přes internetové databáze. Tuto skutečnost ale u jednotlivých svazků neuvádím – pokládám tento způsob jednak za zcela rovnocenný fotokopii knihy, druhak uvádění internetových adres by neúměrně zatížilo bibliografii. Všechny diplomové práce, které cituji jsem získal pomocí internetu, přes domácí stránky univerzit, jako např. <<http://is.muni.cz>>.

Při citování bylo někdy obtížné oddělit edice a sekundární literaturu. Jindřichovo dílo jednoduše není přístupné z kvalitních edic a často je nutné pracovat i s tím, co je dostupné (leckdy i v nekritických edicích) časopisecky. Podobně tomu je v případě některých literárních prací, které s Jindřichovými listy srovnávám. Jako klíčový faktor, zda práci zařadit mezi edice nebo sekundární literaturu jsem zvolil četnost s jakou jsem je použil k tomu či onomu účelu. Upozorňuji, že i tak nešlo dosáhnout naprosté jednoznačnosti.¹⁰

¹⁰Nejtypičtějším příkladem tohoto jevu je práce Karl HAMPE, *Beiträge zur Geschichte der letzten Staufer: ungedruckte Briefe aus der Sammlung des Magisters Heinrich von Isernia*, Leipzig 1910, která obsahuje důležitou

Velmi stručná biografie jednoho, resp. dvou Jindřichů

Pro orientaci čtenáře v obtížně přehledném životopisu Jindřicha z Isernie uvádím následující krátké shrnutí. Podrobnějšímu rozboru zde jen hrubě načrtnutých problémů se budu věnovat dále. Vzhledem k tomu neuvádím odkazy na příslušnou literaturu, ta bude odkazována dále.

Jindřich z Isernie

Jindřich z Isernie je proklamovaný autor epistolární formulářové sbírky. Toto jméno je doloženo ve vlastních listech, obvykle jako *H. de Isernia* a odpovídá i „legendě“ o autorovi, kterou lze poskládat z jednotlivých dopisů a autobiografických zmínek, jak je známe především z vídeňského rukopisu sbírky.¹¹ Podle toho můžeme základní souvislosti Jindřichova života načrtnout následovně: Jindřich se narodil jako syn vazala hrabat Celano-Molise v jihoitalské Isernii. Poté, co jeho rodina přišla o majetek jako důsledek povstání svých pánů a bojů mezi Štaufy a Karlem z Anjou, odešel snad ještě coby mladík někdy v 50. letech na Neapolskou univerzitu, kde studoval svobodná umění. Po studiích se pokusil prosadit při dvoře papeže Klimenta IV. ve Viterbu. Nebyl příliš úspěšný a tento záměr definitivně ztroskotat papežovou smrtí 1268 a následnou sedisvakancí. Jindřich pak pobýval u bývalého štaufského kancléře Petra z Prece, kde se definitivně přiklonil ke ghibellinské politice a přímo se zapojil do jejich snah na zvrát situace po tragické bitvě u Tagliacozza. Tato jeho angažovanost ho přivedla do Pirny, Míšně a nakonec po roce 1270 i do Prahy. Zde se Jindřich rozhodl pokusit se o kariéru na dvoře Přemysla Otakara II. Podle svých listů byl příznivě přijat zemským notářem a otevřel si na Vyšehradě jakousi školu, kde chtěl vyučovat *ars dictaminis*. Epistolář obsahuje i celou řadu přímluv a oslavných básní na různé důležité osobnosti kolem dvora Přemysla Otakara II., kterými si chtěl proklestit cestu k nějakému úřadu, jenž by mu zabezpečil živobytí. Nakolik byl v této snaze úspěšný se už z charakteru formulářové sbírky usuzuje těžko. Podle některých listů se zdá, že dosáhl na pozici „králova notáře“. Co to znamenalo, nevíme. V královské kanceláři totiž není diplomatickým materiálem doložen, což je mj. jedním z důvodů uvažování o Jindřichově identitě s královým protonotářem a plebánem z Garsu, Jindřichem. Tato etapa jeho života pak nemůže být zcela jasně osvětlena pro míšení informací s druhým případným Jindřichem, o kterém se zmiňuji níže. Jindřich z Isernie byl podle listů ženat a měl i děti. Jeho rodina ovšem zůstala v jižní Itálii. Všechny Iserňanovy dopisy jsou vročeny před rokem 1278, který je tak zastánci teorie o tom, že tento Jindřich a králův protonotář a autor listinného formuláře

kritickou edici některých Jindřichových listů a zároveň i obshálý životopisný text Karla Hampeho, který je jedním z důležitých příspěvků k problematice. Stejněho charakteru je i Richard Psík, *Invectiva prosotetasticha in Vlricum Polonum – součást sbírky listů a diktamin mistra Jindřicha z Isernie*, Ostrava 2008 a další.

¹¹Rukopisů Jindřichovy epistolární sbírky je hned pět a podrobně se jim věnuji v následující kapitole.

jsou dvě různé osoby, brán buď jako rok Jindřichovy smrti nebo alespoň odchodu z Prahy (snad na dvůr Přemyslova soka Rudolfa Habsburského). V každém případě však nemáme zprávy o jeho životě po tomto datu.

Králův notář Jindřich Vlach

S Jindřichem z Isernie se někdy ztotožňuje postava králova notáře a jeden čas i protonotáře Jindřicha. Ten je doložen v králově kanceláři od začátku 70. let 13. století. Třebaže jako konceptor a písař působil podle všeho v kanceláři už od roku 1271,¹² jeho jméno se poprvé objevuje v *datum per manum* (dpm.) formulí na listině z 3. října 1273. Chvíli na to se objevuje už pod svou obvyklou titulaturou jako *Henricus prothonotarius regni et plebanus in Gors*. Víme tedy, že byl držitelem obročí v dolnorakouském Garsu, což byla jedna z „notářských“ far, kde Přemysl Otakar II. tehdy držel podací právo.¹³ Z rozboru diplomatického materiálu královské kanceláře plyne, že Jindřich se stal vedoucím notářem, tj. protonotářem královy kanceláře, resp. té její části, která měla na starosti české země.¹⁴ V této funkci vystřídal notáře Petra, který v 70. letech musel stále častěji plnit funkci králova diplomata. Z Jindřichovy činnosti je dodnes dochována řada listin; z toho velký počet je dochován v originále. Z listiny z 1. ledna 1275, v níž se kapitula vyšehradská zavazuje mu přidělit první uprázdněnou prebendu, se dozvídáme, že Jindřich byl kanovníkem vyšehradským, pražským i olomouckým, je dále titulován jako mistr a protonotář spolu se zmíněným obročím v Garsu. Krátce po bitvě na Moravském poli byl Jindřich z popudu královny Kunhuty uvězněn a obviněn z velezrady, jak o tom podává zprávu tzv. druhý pokračovatel Kosmovy kroniky. Na přímý zásah biskupa Jana III. však byl Jindřich brzy propuštěn a jeho majetek mu byl navrácen. S jeho jménem se setkáváme i v pozdějších letech, kdy opět vystupuje jako králův notář a vyšehradský kanovník – tak je jmenován 12. srpna 1279 v listině vydané Otou Braniborským. Členem královské kanceláře podle všeho zůstal i za krále Václava II., neboť listiny jím koncipované se objevují až do začátku 90. let 13. století. Obvykle se však neobjevuje jeho jméno v dpm. formulích a také už nevystupuje pod titulem protonotáře. Jindřichova činnost ale v té době nezůstala omezená jen na královskou kancelář, můžeme se s ním setkat i v listinách vyšehradské kapituly a Starého Města Pražského. V 90. letech postupně ubývají doklady o jeho přítomnosti v prostředí královské kanceláře. Ještě na jejich počátku se snad krátce objevuje v prvních králových listinách pro polské příjemce jako Jindřich řečený *Quaz*, později ho máme doloženého už jen v souvislosti s jeho farou

¹²Obecně se předpokládá, že první listinou, kterou stylizoval, je ta z 1. září 1271 pro klášter v Chotěšově.

¹³Podobně svého dalšího notáře Oldřicha dosadil na jeho vídeňskou faru.

¹⁴Podrobně se tomu věnuji v souhrnu dosavadní literatury o obou Jindříchích, která následuje v jedné z dalších kapitol. V tomto krátkém životopisu pak především čerpám z prací Jindřicha Šebánka, Sáší Duškové a Zbyňka Svitáka, na které budu odkazovat tamtéž.

v Garsu. Zde Jindřich žil podle všeho jako vážený a bohatý muž. Máme opis jeho pečeti z listiny 27. května 1301 – *sigillum magistri Henrici plebani de Gors, Olomucensis et Wissegradensis canonici*, z čehož plyne, že i v této době zastával kanovnické pozice, třebaže snad nepatřily k hlavním zdrojům jeho obživy. Naposledy ho máme doloženého v listině z 2. června 1304.

Jindřichova díla a středověké zprávy o něm

To, co o Jindřichovi víme, je výrazně ovlivněno stavem dochování jeho formulářů a naprostým nedostatkem zpráv o jeho osobě mimo tyto sbírky. Potíže vyplývají už z podstaty formulářových sbírek. Ty se nám totiž většinou nedochovaly v původní redakci. Místo toho máme redakcí hned několik, v nichž jsou jednotlivé listy či listiny různě proměněny, upraveny a často i promíchány s dalším materiálem. Ostatně, často se stává, že už sám původní autor uspořádal svoje listy různým způsobem při různých příležitostech a podle potřeby je doplnil dalšími vhodnými listy, které měl zrovna po ruce. Vše výše řečené platí i pro případ Jindřichova epistoláře.

Rozeznáváme následujících pět základních rukopisů Jindřichových listů, které uvádím s příslušnými folii, kde se ony listy nachází.¹⁵

- (i) vídeňský rukopis (V) – Österreichische Nationalbibliothek Wien, pod signaturou 31343, ff. 40r–149r; 167v–203r
- (ii) pražský rukopis (P) – Národní knihovna v Praze, pod signaturou XII B 12, ff. 92ra–142rb
- (iii) celovecký rukopis (C) – Archiv der Diözese Görk, Klagenfurt, pod signaturou 439, ff. 13v–70v
- (iv) osecký rukopis (Os) – Státní oblastní archiv v Litoměřicích, fond *Řád cisterciáků Osek*, sine sign., inv. č. 1641a, ff. 59r–61v, 65r–v
- (v) krakovský rukopis (Cr) – Biblioteka Jagiellońska Kraków, pod signaturou 439, ff. 193ra–236rb

Rukopisy Os a P pocházejí ze 14. století, ostatní jsou až ze století 15. Ani v jednom případě se tedy nejedná o autograf a dokonce se zdá,¹⁶ že od vlastního Jindřichova autografu jsme vzdálení minimálně ještě přes jednu další redakci. Podrobnější rozbor rukopisů podali v minulosti ve svých pracích A. Petrov,¹⁷ K. Hampe,¹⁸ nověji problematiku pojednal zmíněný článek Třeštíkův,¹⁹ jehož zjištění o filiaci rukopisů jsou dodnes přijímána.²⁰ Naposledy se rukopisy krátce zabývá ve své edici

¹⁵Signatury a současné uložení rukopisů cituji podle Richard Psík, *Invectiva prosotetrasticha in Vlticum Polonum – součást sbírky listů a diktamin mistra Jindřicha z Isernie*, Ostrava 2008, s. 24. Základním článkem řešící jednotlivé filiace rukopisů nadále zůstává Dušan TŘEŠTÍK, *Formularze czeskie XIII wieku (Rekopisy i filiacje)*, *Studia Zródłoznawcze* VII, 1962, s. 43–56.

¹⁶D. TŘEŠTÍK, *Formularze czeskie*, s. 54.

¹⁷Alexej Leonidovič PETROV, *Henrici Italici Libri formarum e tabulario Otacari II. Bohemorum regis quatenus rerum fontibus aperiendis possint inservire, Volumen posterius – Apparatus*, Sankt Petersburg 1906.

¹⁸Karl HAMPE, *Beiträge zur Geschichte der letzten Staufer: ungedruckte Briefe aus der Sammlung des Magisters Heinrich von Isernia*, Leipzig 1910.

¹⁹D. TŘEŠTÍK, *Formularze czeskie*.

²⁰Na tomto místě bych rád upozornil, že Třeštíkova práce začíná být ve světle nejnovějších zjištění nedostatečná – srov. např. některé dílčí poznatky Richarda Psíka o oseckém rukopise, srov. R. Psík, *Invectiva*, s. 19, více též dále. Ostatně důležitý příspěvek Třeštíkův by v tomto smyslu zasloužil zpřesnění, zejména co se týká údajů o podobě celých rukopisů, a nikoli jen v nich obsažených sbírkách Jindřichových formulářů.

Jindřichovy invectivy proti Oldřichu Polákovi R. Psík, ale většinou přebírá starší zjištění, zejména ta Třeščíkova.²¹

Nejobsáhlejší a pro dochování Jindřichova díla asi nejdůležitější je rukopis vídeňský. Jindřichova sbírka je v tomto rukopise rozdělena vložení spisku *Somnium Pharaonis moraliter expositum* od Jana z Limoges, který sám má formu fingovaných dopisů, na dvě části.²² Část první na ff. 40r–149r obvykle nazývaná V1 zahrnuje 163 jednotlivých listů a část druhá ff. 167v–203r pak zbylých 89 listů.²³ Obě části se výrazně liší obsahem a uspořádáním. Část V1 je uspořádána věcně a obsahuje pouze listy, resp. diktamina.²⁴ Uspořádání části V2 se jeví jako víceméně chronologické, kromě listů a diktamin tato část obsahuje i teoretická pojednání o vlastní kompozici listů podle soudobé teorie *ars dictandi*.

Soubor v rukopise celoveckém představuje jinou verzi souboru V1. Uspořádání rukopisu kopíruje příslušnou část rukopisu vídeňského. Po obsahové stránce však vykazuje celovecký rukopis jisté rozdíly od rukopisu vídeňského – zdá se tedy, že vychází z jiné předlohy než tento.

Předchozím dvěma se blíží i obsah rukopisu pražského. I v tomto případě v podstatě odpovídá části V1 rukopisu vídeňského. Narozdíl od rukopisu celoveckého se však dá předpokládat, že pražský rukopis vychází ze stejné předlohy jako rukopis vídeňský – shodují se spolu v řadě stejných písařských variant a omylů vzniklých špatným čtením, kterých se dopustil opisovač jejich společné předlohy. Oproti rukopisu vídeňskému a celoveckému je v tom pražském vynechán celý oddíl do-

²¹R. Psík, *Invectiva*, s. 24–27. Zmíněná invectiva je součástí rukopisů V, C a P jako jeden ze zde obsažených listů. Svým rozsahem a povahou však ze souboru poněkud vybočuje.

²²Spisek Jana z Limoges (*Johannes Lemovicensis*) býval podle všeho jednou z oblíbených součástí formulářových sbírek. Jedná se o soubor dvaceti listů věnovaných navarrskému králi Theobaldovi, stylově vychází z *ars dictaminis*. Vznikl na začátku 14. století. Kromě zmíněných rukopisů listářů Jindřicha z Isernie ho obsahují např. následující manuskripty: kodex č. 664 univerzity ve Štýrském Hradci (nezvěstný od roku 1945), který dále obsahoval *De planctu naturae* Alana z Lilles, mě neznámou příručku *ars dictaminis Lilium rhetoricae sive de conscribendis epistolis* a sbírku různých listin vztahujících se k prostředí Rakouska, Štýrska a Korutan, srov. <<http://www-classic.uni-graz.at/ubwww/sosa/katalog/katalogisate/664.html>>; rukopis M I 472 univerzity v Salzburku (od války bohužel také nezvěstný), kde ho doprovázely hned dvě formulářové sbírky, nebo jedna vázající se k salzburskému arcibiskupovi a druhá ke Karlovi IV. a rakouským vévodům té doby, srov. <<http://www.ubs.sbg.ac.at/sosa/handschriften/MI472.htm>>. *Somnium Pharaonis* se však dále objevuje i ve sbírkách kázání a teologických textů, příkladem budiž rukopis I Q 102, který uchovává Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu.

²³Obojímu předchází komentovaný přepis Boethiovy *De consolacione Philosophiae* a kromě díla Jana z Limoges se uprostřed nachází ještě dopis o moru od jakéhosi litomyšlského biskupa pro svého italského kolegu Petra z Luny (hlásí se k 2. pol. 14. stol.). Rukopis podle všeho vznikl spojením dvou nesourodých částí – pergamenové (fol. 1–39, což je zmíněný Boethius) a papírové (fol. 40–203, kde se nachází epistolární materiál). Obě se hlásí svými glosami do českého prostředí, část s Jindřichovými dopisy pochází snad někdy z 15. století. Za možnost nahlédnout do fotokopie rukopisu děkuji R. Psíkovi

²⁴Část V1 je vlastně obsahově uspořádána do pěti částí, které na počátcích sdružují vždy skupinu dvou a více listů týkajících se téže záležitosti, srov. R. Psík, *Invectiva*, s. 24.

pisů tzv. Venušina dvora.²⁵ Pražský opis zjevně nebyl oproti předchozím dvěma dokončen, poslední dopis je přerušen v půlce věty a třebaže měl písař k dispozici ještě minimálně dvě prázdná folia soubor už nepokračuje. Proto je rukopis krom pasáží vztahujících se k Venušinu dvoru kratší oproti V1 a C ještě o dalších deset listů. Sbírce Jindřichových formulářů v tomto rukopise předchází o necelých sto let mladší sbírka mistra Dybina.²⁶ Podle katalogizačního lístku NKP pochází rukopis z cisterciáckého kláštera Zlatá Koruna.²⁷

Krakovský rukopis se od předchozích třech liší více. Třebaže se jeho obsah do jisté míry shoduje s V1, je zde kromě toho zařazeno i několik listů ze souboru V2. Hlavně však rukopis obsahuje listy a listiny, které se jinde neobjevují. Jde o materiál nejen bohemikální povahy, částečně snad převzatý z jiných formulářů a sbírek diktamin, některá čísla jsou možná i vlastním vkladem neznámého sestavovatele. Situaci kolem krakovského rukopisu konečně komplikuje fakt, že je jeho začátek poškozený – možná tedy chybějící listy ze souboru V2 kdysi předcházely dnes dochované části.²⁸

Nejstarší z dochovaných rukopisů Jindřichovy sbírky je rukopis z osekého cisterciáckého kláštera, který pochází už z počátku 14. století. Co do obsahu a uspořádání se jedná o výběr listů ze souborů V1 a V2. Někdy se zde však nachází jen jejich glosované části. Krom listů se zde nachází Jindřichův teoretický spisek *Epistolare dictamen*. Volně mezi listy je na foliích 62r-63v vložena i legenda *Vita sancti Albani*, psaná rukou téhož písaře. Není jasné souvisí-li legenda s vlastní Jindřichovou sbírkou, nicméně jak naznačuje Psík²⁹ i takováto podrobnost by mohla za jistých okolností hrát podstatnou roli pro korekci informací o autorovi epistoláře. Soubor je nedokončený, poslední list končí uprostřed věty. Rukopis dále obsahuje dvě sbírky formulářů z doby lucemburské.³⁰

Shrňme tedy výše uvedené. Obsah prvních třech rukopisů podle všeho vychází z jediné redakce.

²⁵Příčinou snad mohl být „závadný“ obsah této pasáže, která je ve vídeňském rukopise uvedena na foliu 114v poučením písaře *Hic non legas!* Srov. též dále úvahy o provenienci rukopisu.

²⁶K zajímavé postavě mistra Dybina, který patří k Jindřichovým nástupcům v umění *ars dictaminis* srov. Jana NECHUTOVÁ, *Latinská literatura českého středověku do roku 1400*, Praha 2000, s. 159–160, zde lze nalézt i seznam příslušné literatury.

²⁷Lístek cituji dle stránky systému <<http://www.manuscriptorum.cz>>, kde lze rukopis najít podle jeho signatury. Popis vychází z katalogu F. M. Bartoše.

²⁸Edice listů pocházejících pouze z tohoto souboru jsou značně roztržité a neúplné. Asi nejvíce jich podává Bohuslaw ULANOWSKI, *Przyczynki źródłowe do ostatnich lat panowania Ottokara II.*, Archiwum komisji historycznej IV., Kraków 1885, s. 421–439, ale řadu dalších jednotlivin lze najít i v dalších edicích, srov. tabulku v R. Psík, *Invectiva*, s. 141–146.

²⁹srov. R. Psík, *Invectiva*, s. 19

³⁰Především těm věnuje svůj článek Daniela BROKEŠOVÁ, *Formulářová sbírka doby Karla IV. z rukopisu kláštera v Oseku*, in: edd. Ivan Hlaváček – Jan Hrdina, *Facta probant homines*, Praha 1998, s. 85–99. Dílo Jindřicha z Isernie kupodivu zmiňuje pouze jako „zlomek formulářové sbírky různorodého charakteru“. Článek ale vychází z diplomové práce autorky na FF UK, v které se snad nacházejí bližší podrobnosti. Do této práce jsem však neměl možnost nahlédnout. Z příspěvku Brokešové v každém případě jasně vyplývá, že rukopis souvisí s cisterciáckým prostředím,

Tato redakce je nám však známá pouze skrze asi další dva následující opisy. Z jednoho vychází část V1 vídenského rukopisu a rukopis pražský, z druhého pak rukopis celovecký. V případě rukopisu krakovského, souboru V2 a rukopisu oseckého se jedná o zvláštní redakce. Podle jejich podoby byla patrně každá z nich sestavena za jiným účelem a z jiných pohnutek. Třeštík má za to, že redakci souboru V1 uspořádal sám Jindřich někdy po příchodu do Prahy v roce 1271. Ještě někdy před rokem 1278 snad uspořádal soubor určený ke školským potřebám, jehož fragment máme zachován v rukopisu Os. Teprve až krátce po roce 1278, byl snad uspořádán soubor, který známe ze tří souvisejících rukopisů (V1, C a P) stejně jako odlišná redakce známá z rukopisu Cr.³¹ Jako jiné otázky související s Jindřichem z Isernie, i otázka vzniku jednotlivých redakcí asi čeká na přehodnocení – D. Třeštík pracuje ve svém článku s předpokladem existence jen jednoho Jindřicha a jeho (nám nedochovaného) souboru původních listů, které si Iserňan přinesl sebou z Itálie a jež po celá sedmdesátá léta pilně rozšiřoval. Pokud bychom přijali tezi o jednom Jindřichovi, lze se ptát, proč už se v pozdějších téměř třiceti letech svého života k listovým formulářům významněji nevrátil. Naopak, pokud bychom pracovali s modelem dvou Jindřichů, bylo by zajímavé uvažovat, kdo první redakci budoucích rukopisů V1, C a P sestavil a za jakým účelem.³²

Jak je materiál těchto rukopisů postižen edicemi? Jednoduchá odpověď je, že velmi nedostatečně – přehled všech listů a jejich edic najde čtenář v poslední práci Richarda Psíka.³³ Jak bylo řečeno nejstarší je edice Dollinerova,³⁴ který však vybíral listy do své edice pod jistým klíčem. Navíc zpracovával látku pouze podle vídeňského rukopisu a jeho edice nesnese srovnání s moderními nároky. Největší počet listů otiskl J. Emler v RBM II,³⁵ ale i on pracoval pouze na základě vídeňského rukopisu. Především části a úryvky dopisů otiskl v druhém dílu své práce A. Petrov.³⁶ Pracoval sice s různými rukopisy, ovšem jen někdy se všemi najednou. Krom útržkovitosti v ní otištěných listů komplikuje práci s Petrovovou knihou i množství chyb. Ze starších prací asi nejlepší podklad přináší práce K. Hampeho,³⁷ který jediný se pokusil o skutečnou kritickou edici Jindřichových listů. Hampe navíc jako jediný pracoval i se souborem V2. Další edice jsou už pouze

nalézá se zde kopiář zbraslavského kláštera a další epistolární a listinný materiál hlásící se svým původem do klášterů v Plasech a Pomuku. Nicméně rukopis vznikl spojením několika původně samostatných částí, srov. Tamtéž, s. 84–85.

³¹Tamtéž, s. 47.

³²Nabízí se okruh Jindřichových žáků, o kterém ale stále máme jen minimum informací. Snad by něco prozradila i původní provenience rukopisů. Zdá se, že jistou oblibu později Jindřichovy formuláře získaly především v monastickém prostředí (rukopisy P a Os jsou spjaté s cisterciáckými kláštéry).

³³R. PSÍK, *Invectiva*, s. 128–146.

³⁴T. DOLLINER, *Codex epistolaris*.

³⁵Josef EMLER (vyd.), *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II*, Pragae 1882.

³⁶Alexej Leonidovič PETROV, *Henrici Italici Libri formarum e tabulario Otacari II. Bohemorum regis quatenus rerum fontibus aperiendis possint inservire, Volumen posterius – Apparatus*, Sankt Petersburg 1906.

³⁷K. HAMPE, *Beiträge*.

dílcí nebo obtížně dostupné.³⁸ Pro informaci o nich odkazuji čtenáře opět na příslušné tabulky v Psíkově nedávné práci.³⁹

Kromě výše popsaných rukopisů se úločky Jindřichova díla nacházejí i jinde. Dokladem jisté obliby Jindřichových listů na konci 14. století je přítomnost jeho přímluvných listů ke kardinálovi Bonaventurovi a k papežskému notáři Bernardovi z Neapole, které lze nalézt v rukopise X E 20 uloženém v NKP v Praze – rukopis např. mj. obsahuje texty Milíčovy a Jana z Příbrami. Do dvou právních sborníků v rukopise NKP I G 18 a II D 11 z Knihovny Národního muzea se pak zatoulal jeden z Jindřichových dopisů stylizovaných jako králův popis boje proti Uhrům.⁴⁰ Pozoruhodná je i přítomnost dvou listů, které známe z konce souboru V2, v tzv. cheltenshamském rukopise listinných formulářů Jindřicha Italika.⁴¹ Pokud platí Novákova domněnka z jeho recenze Petrovovy knihy, lze s Jindřichem spojit i list z vídeňského rukopisu, který obsahuje listář královny Kunhuty.⁴²

Kromě listů, známe Jindřicha i jako autora teoretických prací o rétorice, resp. *ars dictandi*. Jedná se konkrétně o traktát *De coloribus rethoricis* dochovaný v rukopise uloženém dnes v Mni-

³⁸To platí o edici K. Doskočila, která je zachována pouze v rukopise v PNP, viz následující kapitola.

³⁹R. Psík, *Invectiva*, s. 128–146.

⁴⁰Obsah všech rukopisů cituji z katalogových lístků získaných přes <http://www.manuscriptorium.cz>. O posledně jmenovaných rukopisech ještě budu mluvit níže. Katalogizační lístek rukopisu II D 11 připisuje Jindřichovi i *Invektivu proti vratkému štěstí světa*, začínající incipitem *Cogor adversum te, instabilis munde, flebiles querelas*, která se zde nachází, ostatně jako v rukopise I G 18. Toto anonymní dílko se ale objevuje i jinde, např. v rukopise ÖNB č. 5293, který vznikl v Humpolci koncem 15. století.

⁴¹Ty jsou jedním z argumentů zastánců teorie o jednom Jindřichovi. Dnes je rukopis uložen v NKP pod signaturou I E 48. Jedná se o dva listy z konce souboru V2. Citováno dle R. Psík, *Invectiva*, s. 128–140. Cheltenshamský rukopis je vůbec jedním z nejzajímavějších rukopisů listinných Italikových formulářů, dlouho se soudilo podle pravděpodobného jména písaře na kolofonu *Per manus Zdenkonis de Trebecz*, že se jedná o zcela jiný formulář, srov. též D. TŘEŠTÍK, *Formularze czeskie*, s. 50.

⁴²Jan Bedřich NOVÁK (rec.), Petrov, A. *Henrici Italici libri formarum e tabulario Otacari II. Bohemorum regis, Volumen posterius – apparatus*, ČČH 13, 1907, s. 422–427, zmiňovaný list (Novák ho popisuje na s. 334–335) se nachází v ÖNB ve Vídni, sign. 526, ff. 61va–63ra. Bohužel, kromě J. B. Nováka se jím nikdo nezabýval, a pokud vím, nebyl nikdy otištěn. Souvislost celého rukopisu ÖNB sign. 526 s Jindřichovými formuláři je v každém případě zajímavá. Zdá se např., že má stejnou převazbu ze 17. století jako vídeňský rukopis Jindřichova epistoláře – viz R. Psík, nepublikovaný popis vídeňského rukopisu.

chově, jehož edici pořídila Brigitte Schaller,⁴³ a o učebnici *Epistolare dictamen*. Tu lze najít ve zmíněném rukopise z oseckého kláštera.⁴⁴

V případě platnosti teorie o jednom Jindřichovi lze za jeho dílo pokládat i soubor formulářů listinných. Ten známe dokonce hned z deseti rukopisů, či jejich redakcí. Vlastní filiace rukopisů jsou poměrně komplikované, podrobně se jim věnovali A. Petrov a D. Třeštík – vzhledem k tomu, že se v této práci problému listinných formulářů nevěnuji, odkazuji na tyto a další práce.⁴⁵

Kromě vlastních Jindřichových prací, se lze spolehnout pouze na dvě středověké zprávy, které by mohly být o něm. Obě lze ale vztáhnout především na osobnost králova protonotáře. Je to jednak zmínka v tzv. druhém pokračování Kosmovy kroniky k roku 1278. Kronikář tehdy zmiňuje zatčení Jindřicha, který je označen jako *Pragensis canonicus et notarius aulae regiae*, jež se událo na rozkaz královny Kunhuty 14. září 1278. Biskup Jan reagoval interdiktem a už 29. září téhož roku byl Jindřich propuštěn. Zprávu je tedy především možné vztáhnout na Jindřicha, plebána z Garsu, jehož máme doloženého v obou zmíněných funkcích.

Druhá zmínka o jakémsi Jindřichovi, který by mohl být totožný s naším autorem, se nalézá v úvodu románu *Wilhelm von Wenden* od Ulricha von Etzenbach. Ulrich zde tvrdí, že mu mistr Jindřich Vlach sehnal námět k románu.⁴⁶ Román *Wilhelm von Wenden* je obecně interpretován jako literární, alegorická oslava českého krále Václava II. Ten je v díle několikrát přímo jmenován. Román bývá datován do 90. let 13. století. Není snad bezpodmínečně nutné do této doby datovat i příslušnou zmínku – Ulrich von Etzenbach už pracoval pro Václavova otce Přemysla Otakara II., z jehož popudu složil podle všeho první část své *Alexandreidy*. Přesto, pokud by Jindřich z Ulrichova románu byl totožný s Jindřichem z Isernie, znamenalo by to, že se pravděpodobně

⁴³ Brigitte SCHALLER, *Der Traktat des Heinrich von Isernia De Coloribus rhetoricis*, Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 49, 1993, s. 113–153, jedná se o rukopis mnichovské Bayerische Staatsbibliothek, cgm 565. Tento rukopis je pozoruhodný už tím, že je z větší části, včetně té, kde se nachází Jindřichův traktát, dobře datován. Jeho písař Otto de Pesing připsal na konci většiny prací v rukopisu obsažených přesná data, kdy příslušnou část dokončil. Víme tak, že opis vznikl mezi lety 1279–1280. Kromě Jindřichova traktátu se zde nachází další díla spojovaná s *ars dictaminis*: *Summa dictandi* Ludolfa z Hildesheimu, *Somnium Pharaonis* Jana z Limoges (srov. s. 14, pozn. 22); ale i práce související s tímto žánrem volněji jako část *De planctu naturae* Alana ab Insulis nebo Boethiova *De consolazione philosophiae*. Kdo ale byl Otto z Pesingu, a jak se k Jindřichově traktátu dostal, zůstává záhadou.

⁴⁴Text máme dostupný alespoň z nekritické edice J. TRÍŠKA, *Epistolare dictamen*.

⁴⁵Dosud je to zejména A. PETROV, *Libri formarum – Apparatus*, s. 17–53, nověji pak D. TŘEŠTÍK, *Formularze czeskie*, s. 47–54.

⁴⁶„meister Heinrich der Walch // dise rede mir bewalch“, cit. dle R. PSÍK, *Invectiva*, s. 19. Této zmínce se krátce věnují Václav BOK – Jindřich POKORNÝ (edd.), *Moravo, Čechy, radujte se! (Němečtí a rakouští básníci v českých zemích za posledních Přemyslovců)*, Praha 1998, s. 80. Zjevně ovšem předpokládají identitu obou Jindřichů.

pohyboval ještě v okruhu dvora Václava II., což by zase byl argument ve prospěch teze o jednom Jindřichovi.

Jeden nebo dva Jindřichové

Jak už jsem zmínil, tím, kdo uvedl Jindřicha z Isernie do historiografie a kdo zároveň připravil první edici jeho listů, byl Thomas Dolliner.⁴⁷ To, že tehdy nebyla otázka autentičnosti listových formulářů zdaleka nastolena, ovlivnilo podobu první edice i výběr listů, které do ní rakouský historik zahrnul. Dollinerovi především šlo o poznání politických dějin Přemysla Otakara II., a proto se soustředil především na listy, které se hlásí přímo k osobě panovníka či jeho nejbližšího okolí. Ty doplnil některými autobiografickými podrobnostmi, které o sobě uvedl sestavovatel formulářové sbírky, Jindřich z Isernie. Naopak listy obecnější, obtížně kamkoliv zařaditelné, či zjevně nereálné – např. korespondenci tzv. Venušina dvora nebo soubor fiktivní korespondence mezi Ceres a Neptunem – Dolliner vynechává. Rakouský historik, jako i další po něm, předpokládal, že ve formulářích máme v podstatě věrně zachovány opisy listů, které byly skutečně poslány. Jestliže jsou jména zasilatelů nebo příjemců vynechána či dokonce pozměněna, je úkolem historiků, aby je rekonstruovali a získali tak cenný autentický materiál k dějinám panování krále „železného a zlatého“. Dolliner byl přirozeně prvním, kdo se musel postavit k otázce identity dvou Jindřichů. Rozeznává Jindřichy dva, sestavovatele sbírky Jindřicha z Isernie a králova notáře Jindřicha. Podle Dollinera byl Iserňan přijat coby host královým notářem Jindřichem, aby později sám dosáhl stejného úřadu. Spolu se svým pánem pak snad zemřel na Moravském poli.⁴⁸

Snad první, kdo se pokusil oba Jindřichy ztotožnit byl František Palacký.⁴⁹ Přestože sám „otec“ české historiografie nepřikládal, ja se zdá, otázce příliš velký význam a podrobněji ji neřešil, právě tehdy začal velký spor o to, zda se jedná o autory dva, nebo pouze o jednoho.

Dva Jindřichy rozlišoval po Dollinerovi i editor listinného formuláře králova notáře Johannes Voigt.⁵⁰ Svůj názor založil krom autority tehdejšího velkého znalce formulářů Ludwiga Rockingera, který též rozeznával dva Jindřichy,⁵¹ na více faktech – všímá si odlišných přízvisek obou Jindřichů (v listinném formuláři není jeho autor ani jednou zmíněn jako *de Isernia*, naopak vždy se nazývá

⁴⁷ Thomas DOLLINER, *Codex epistolaris Primislai Ottocari II. Bohemiae regis*, Wien 1803

⁴⁸ T. DOLLINER, *Codex epistolaris*, s. I–VII.

⁴⁹ František PALACKÝ, *Ueber Formelbücher, zunächst in Bezug auf böhmische Geschichte. Nebst Beilagen*, Prag 1842, s. 5 o Jindřichovi Italovi coby autoru královeckého rukopisu listinného formuláře dovozuje: „... in Verbindung mit anderen aus dem Inhalte selbst geschöpften Gründen glauben lässt, dass derselbe Henricus de Isernia gemeint ist, welchem wir auch schon die von Dolliner herausgegebenene Briefe Otakars II verdanken.“

⁵⁰ Johannes VOIGT, *Das urkundliche Formelbuch des königl. Notars Henricus Italicus*, Archiv für Kunde österreicherischer Geschichtsquellen 29, 1863, s. 1–184.

⁵¹ Ludwig ROCKINGER, *Ueber Formelbücher vom dreizehnten bis zum sechzehnten Jahrhundert*, München 1885, s. 161 a s. 165, ale otázku ponechává bez bližšího komentáře, pouze uvádí dva autory Jindřicha z Isernie a Jindřicha Italika.

důsledně *Italicus*), jejich odlišného stavu (laik versus duchovní) atd.⁵² Dlužno ovšem poznamenat, že Voigt splétá informace o obou postavách dohromady, např. patrně omylem přisuzuje Jindřichovi z Isernie faru v Garsu a kanovníctví vyšehradské, zatímco o autorovi listinného formuláře, tj. protonotářovi tvrdí, že byl laik.⁵³

Naopak podstatně přesnější je ve svém pohledu na problém dvou notářů Ottokar Lorenz v prvním dílu své monumentální práce o německých dějinách 13. a 14. století.⁵⁴ Lorenz rozeznává Jindřichy dva, i když přiznává, že je těžké je od sebe odlišit. O mistrovi Jindřichovi z Isernie soudí, že se sice nakonec stal notářem, ale ne královské kanceláře.⁵⁵ Tím byl naopak byl mistr Jindřich, plebán z Garsu, od prvního Jindřicha odlišný. Toto zhodnocení Iserňanova notářství je dodnes oporou zastánců teorie dvou Jindřichů.

Krátce po těchto německých historících se výrazněji k jindřichovské otázce vyjádřil Hermenegild Jireček.⁵⁶ Ten je jedním z posledních, kdo ještě přijímá autentičnost dopisů jako bezespornou. Podle jeho názoru „*není pochyby, že se ne-li zcela, jistě z části podaří doplniti, co ve formulích schází, jakož se o to ne bez výsledku pokusil i Dolliner a Voigt. Tím formule tyto nabudou vážné ceny listin samých.*“⁵⁷ Jak už plyne z názvu článku, Jireček drží názor o existenci dvou Vlachů, mezi kterými předpokládá vzájemný kontakt, např. soudí, že jeden z doporučujících listů Jindřicha z Isernie je určen právě jeho krajanovi královi protonotáři.

Otázce identity obou Jindřichů se nemohl vyhnout ani průkopník výzkumů dvorské kanceláře Josef Emler ve své zásadní práci o tomto tématu.⁵⁸ Zde shrnuje všechny předchozí pokusy o identifikaci Jindřichů od Dollinera až po Jirečka a domnívá se, že spojení obou osob do jedné nastalo jen díky podobným jménům obou autorů a jejich vzájemným zaměněním.⁵⁹ Emler předznamenává i pozdější řešení otázky, když klade důraz na skutečné listiny a varuje před nespolehlivostí formulářů. Kromě svého díla o české královské kanceláři vstoupil Emler do problému především zahrnutím řady Jindřichových listů do druhého dílu své edice regest. Ta tak zůstává až dodnes často jediným snadno dostupným zdrojem listů Jindřichova epistoláře.⁶⁰

⁵² J. VOIGT, *Das urkundliche Formelbuch*, s. 12–13.

⁵³ Tamtéž.

⁵⁴ Ottokar LORENZ, *Deutsche Geschichte im 13. und 14. Jahrhundert I.*, Wien 1863, s. 394–396.

⁵⁵ Tamtéž, s. 396 pak podává přehlednou tabulku dalších takových „notářů“.

⁵⁶ Hermenegild JIREČEK, *Dva Vlachové v Čechách*, Časopis Musea Království Českého 44/1, 1870, s. 150–153.

⁵⁷ Tamtéž, s. 131.

⁵⁸ Josef EMLER, *Die Kanzlei der böhmischen Könige Přemysl Ottokars II. und Wenzels II. und die aus derselben hervorgegangenen Formelbücher*, Prag 1878.

⁵⁹ Tamtéž, s. 29–30.

⁶⁰ Josef EMLER (vyd.), *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II*, Pragae 1882. Přehled všech listů, které otiskl Emler v RBM II. je uveden v tabulkách R. Psík, *Invectiva*, s. 128–146.

Ke konci století se stala teze o autentičnosti formulářů tak, jak ji hájil ještě Jireček, neudržitelnou. Tehdy se Jindřichovými listy (a formuláři vůbec) zevrubně zabýval Gollův žák Jan Bedřich Novák.⁶¹ Novák v námitce na využívání Jindřichových formulářů coby prepisů skutečných listů došel k tomu, že se jedná patrně pouze o rétorická cvičení ve skládání listů, takzvaná diktamina. Už z podstaty této formy vyplývá, že listy byly často složeny *ex post* a nikdy nevyšly z rukou proklamovaných vydavatelů v té podobě, v jaké je ve formuláři máme dochované. Novák také první hledá Jindřichovo místo v kontextu ostatních autorů diktamin. Diktaminům se pak podrobně věnoval ve zvláštní práci, v které zdůrazňuje zejména vliv důležitost italských škol *ars dictaminis*.⁶² Tato práce dovedla Nováka i k formuláři královny Kunhuty, za jehož autora se podle rukopisu hlásí mistr Bohuslav. Toho snad máme doloženého i z Jindřichova listáře – byl nejspíše jedním z žáků našeho Itala. Listář královny Kunhuty už byl v té době znám díky Palackému, ale až Novák ho podrobil důkladnější kritice.⁶³ Podrobně ukázal, že listy do té doby pokládáné za autentické jsou jako v případě Jindřichova listáře pouze diktamina a podle svého charakteru byly složeny snad až po Přemyslově smrti. Novák, jak už plyne z názvu jeho prvního příspěvku k problematice,⁶⁴ patřil k vášnivým obhájčům názoru, že se na dvoře Přemysla Otakara II. pohybovali hned dva Jindřichové, oba italského původu. Tento svůj názor Novák hájil a zároveň podrobněji rozpracovával i ve svých recenzích tehdy vznikajících prací, které se se záležitosti dotkly. Tyto recenze je tak nutné chápat jako svébytné příspěvky k problematice.⁶⁵

Právě v té době totiž spatřily světlo světa dvě důležité práce, které zároveň přinesly i částečné otištění Jindřichových listů. První se Jindřichem zabýval ruský historik Alexej Leonidovič Petrov.⁶⁶

⁶¹První z prací, kde se Jindřichovi věnuje, je Jan Bedřich NOVÁK, *Henricus Italicus und Henricus de Isernia*, MIOG 20, 1899, s. 253–275, své názory rozvíjí dále v článku Jan Bedřich NOVÁK, *Tak zvaný "Codex epistolaris Primislai Ottocari II"*, ČČH 9, 1903, s. 46–69 a v recenzích, které zmiňuji v následujících poznámkách.

⁶² Jan Bedřich NOVÁK, *Středověká diktamina v souvislosti s antikou a renaissancí*, Praha 1909. V práci budu používat Novákovu terminologii, viz tamtéž s. 3, tedy diktaminem budu myslet text (především dopis, ale ne nutně) využívaný a většinou i vzniklý jako školská pomůcka. Latinské slovo *dictamen* znamenalo ve středověku obecně jakýkoliv stylisticky vypracovaný text. Často ale splývá s tzv. *dictamen prosaicum*, což znamenalo dopis psaný v próze. Termín *ars dictaminis* se používal už tehdy pro teorii spojenou s tvorbou stylisticky vybroušených listů, srov. James J. MURPHY, *Rhetoric in the Middle Ages (A History of Rhetorical Theory from Saint Augustine to the Renaissance)*, Berkeley – Los Angeles – London 1974, s. 219.

⁶³ Jan Bedřich NOVÁK, *Kritika listáře královny Kunhuty*, in: edd. Jan Bidlo – Gustav Friedrich – Kamil Krofta, *Sborník prací historických k šedesátým narozeninám Dvora. rady prof. Dra. Jaroslava Golla*, Praha 1906

⁶⁴J. B. NOVÁK, *Henricus Italicus und Henricus de Isernia*.

⁶⁵Jde o Jan Bedřich NOVÁK, *Redlichovo dílo "Rudolf von Habsburg"*, ČČH 10, 1904, s. 177–200, a pak Jan Bedřich NOVÁK (rec.), Petrov, A. *Henrici Italici libri formarum e tabulario Otacari II. Bohemorum regis, Volumen posterius – apparatus*, ČČH 13, 1907, s. 422–427 a Jan Bedřich NOVÁK (rec.), Petrov, A. *Henrici Italici libri formarum e tabulario Otacari II. Bohemorum regis, Volumen primus*, ČČH 14, 1908, s. 330–338.

⁶⁶Nejprve vydal latinsky psaný *Apparatus* – Alexej Leonidovič PETROV, *Henrici Italici Libri formarum e tabulario*

Ten nezávisle na Novákovi došel ke stejnému závěru, že listy obsažené v listáři nejsou ve své naprosté většině autentické. Narozdíl od Nováka se však kloní k tomu, že autor listáře a listináře je jedna a táž osoba. Vede ho k tomu celá řada nepřímých důvodů odvíjejících se od jména *Henricus Italicus*, které se objevuje v obou formulářích. Tento Jindřich se dle Petrova ale lišil od protonotáře Jindřicha, držitele fary v Garsu, který byl sice také cizinec, ovšem Němec a listinný formulář nesestavil. S Petrovovými tezemi se Novák vyrovnal v recenzích v Českém časopisu historickém,⁶⁷ kde jeho názor odmítl a vyvrátil.⁶⁸ Petrovova práce však zůstala cenná pro další bádání minimálně svou druhou částí. Tento druhý díl, *Apparatus*, se skládá z důležitých srovnávacích tabulek, otisků vybraných listů a listin (Petrov pracuje jak s epistolářem, tak listinářem), jejich úryvků a regest. Rozsáhlé Petrovovy srovnávací tabulky srovnávající jak formuláře listové, tak listinné se staly na dlouhou dobu oporou bádání a bylo podle nich odkazováno.⁶⁹ Cenný je ale i Petrovův široký výběr otištěných listů a jejich různých krácení, a to přesto, že se v nich coby editor bohužel dopustil řady chyb.⁷⁰ Bohužel i po více než sto letech jsme u řady Jindřichových listů podobně jako na Emlerova RBM odkázáni i na Petrovovu práci.

O poznání užší výběr si pro svou práci spojenou s výběrovou edicí zvolil Karl Hampe.⁷¹ Oproti ostatním badatelům se nezaměřil na ty listy, které se tak či onak dotýkají Jindřichova pražského pobytu, nýbrž na ty, které vyprávějí o Jindřichově předchozím pobytu v Itálii a Německu. Hampeho zajímá samotná osobnost autora diktamin, jeho politické názory a zprávy, které přináší o ghibellinské politice, tak i prostředí kurie, které Jindřich během svého života poznal. Tímto svým zájmem přispěl německý historik k zařazení Jindřicha do kulturního kontextu ghibellinských emigrantů a kapujské diktátorské školy. Pokud jsem měl možnost pozorovat, tato práce je pro zahraniční badatele dodnes základním (a často jediným) zdrojem informací o Jindřichově osobnosti

Otacari II. Bohemorum regis quatenus rerum fontibus aperiendis possint inservire, Volumen posterius – Apparatus, Sankt Petersburg 1906 a teprve o rok později následoval ruský psaný první díl Alexej Leonidovič PETROV, *Genricha Italjanca Sborniki form pisem i gramot iz kanceljarü Otakara II Premysla kak istoričeskij istočnik: kritičeskoje izsledovanije*, Sankt Petersburg 1907, též známý pod latinským názvem *Henrici Italici Libri formarum e tabulario Otacari II. Bohemorum regis quatenus rerum fontibus aperiendis possint inservire, Volumen primus*. Teprve zde detailněji rozebírá svoje názory na Jindřichovu identitu.

⁶⁷J. B. NOVÁK, *Petrov, Libri formarum – Apparatus* a J. B. NOVÁK, *Petrov, Libri formarum – Volumen prius*

⁶⁸Podobný „kompromisní“ postoj zaujala nedávno Marie BLÁHOVÁ, *Písemná kultura přemyslovských Čech*, in: edd. Petr Sommer – Dušan Třeštík – Josef Žemlička, *Přemyslovci, budování českého státu*, Praha 2009, s. 518–519, která také soudí, že Jindřichové byli dva, ale jen jeden z nich je autorem obou formulářů.

⁶⁹Petrovovy tabulky revidoval a přepracoval až teprve nedávno R. PSÍK, *Invectiva*, s. 128–146. Předpokládám, že tato revize, jež je doplněna i o nověji otištěné prameny, se stane základem dalšího bádání.

⁷⁰Naposledy na to upozorňuje R. PSÍK, *Invectiva*, s. 128.

⁷¹Karl HAMPE, *Beiträge zur Geschichte der letzten Staufer: ungedruckte Briefe aus der Sammlung des Magisters Heinrich von Isernia*, Leipzig 1910.

a prostředí, z něhož vycházel.⁷² Hampeho práce je cenná i zmíněnou kritickou edicí několika listů, které pochází především z dodnes málo zpracovávaného materiálu souboru V2. Hampe patřil mezi zastánce dvou Jindřichů, v tomto se ostatně shoduje s Novákem, na jehož článek v MIÖG přímo odkazuje.

Další období bádání se pokusilo o korekci Novákových tezí. Nejprve se jich dotkl Václav Hrubý, který na Jindřichovu osobu narazil v souvislosti se svým výzkumem městských knih pražských. Zjednodušeně řečeno Hrubý se pokoušel smířit některé názory Petrovovy s autoritativním stanoviskem Novákovým. Odděluje tak od sebe notáře a protonotáře, ovšem mistrovským titulem se honosil prý jen protonotář, a nikoli ženatý laik a notář Jindřich z Isernie. Hrubý dále polemizuje s Novákem v datu Iserňanovi smrti. Nemusel zahynout už někdy v době pádu Přemysla Otakara II., naopak snad mu lze připsat několik listin, které se dříve spojovaly s protonotářem Jindřichem. Hrubý se pak podrobně věnuje zmínce o Jindřichovi v úvodu k pražské městské knize. Ten známe jen prostřednictvím tzv. formuláře Tobiáše z Bechyně, vlastní kniha se nedochovala. Přísežný obce pražské Engbert zde zmiňuje Jindřicha *notarium quondam dicti domini regis* coby inspirátora vzniku knihy. Následuje i potvrzení Engbertových slov podpisem samotného Jindřicha, který měl z pověření obce knihy na starost. Hrubý tohoto Jindřicha identifikuje s Jindřichem z Isernie, jenž, coby dobrý znalec právního prostředí italského, měl sehrát při vzniku pražských městských knih důležitou inspirační roli.

Hrubého „opravu“ Novákových vývodů podle všeho přijal ve své knize o českých dějinách posledních Přemyslovců i Josef Šusta.⁷³ Jindřichovým diktaminům zde věnuje poměrně rozsáhlou pozornost a třebaže si je vědom jejich umělé konstrukce, snaží se z nich číst především nálady králova dvora.

Na sklonku předválečného období se k problému rozlišení obou Jindřichů vrátil Karel Doskočil.⁷⁴ Navazuje na Hrubého a rozvíjí dále jeho názory, především souhlasí s tezí o dvou Jindřích. Nesouhlasí však s Hrubého domněnkou o původu králova protonotáře z Čech a dokazuje na základě kauzy s padělanými listinami, z nichž byl *Henricus Italicus* očištěn v roce 1287, že králův protonotář byl původem Ital.⁷⁵ Doskočil se pokusil připravit i další edici Iserňanových listů spolu

⁷²Např. Helene WIERUSZOWSKI, *Politics and Culture in Medieval Spain and Italy*, Roma 1971 nebo Hubert HOUBEN, *Kaiser Friedrich II. (1194 – 1250)*, Stuttgart 2008, ale i řada dalších.

⁷³ Josef ŠUSTA, *České dějiny II-1, Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, Praha 1935, s. 326.

⁷⁴ Karel DOSKOČIL, *Protonotář Jindřich Vlach a notář Jindřich Vlach z Isernie*, Časopis archivní školy XV, 1940, s. 89–98, známému Jindřichovu dopisu polským knížatům se pak věnuje v článku Karel DOSKOČIL, *Středověký hlas o českopolském zájmovém společenství*, Cesta 16, 1938.

⁷⁵Jak bylo dříve řečeno, tento názor zastával i Novák, viz J. B. NOVÁK, (rec.) A. Petrov, *Libri formarum I.*, s. 333

s překlady. Ta však bohužel zůstala v rukopise a dnes je uložena v Doskočilově pozůstalosti v Památníku národního písemnictví.⁷⁶

V poválečném období se těžiště kauzy Jindřich přeneslo více směrem k diplomatickému materiálu. Nejprve naše vědomosti o formulářích té doby shrnul a rozšířil Dušan Třeštík ve svém článku, který dodnes zůstává základní studií zabývající se filiací jednotlivých rukopisů spojovaných s Jindřichem, a to jak listáře, tak i listináře, jejichž vzájemné vztahy dohledával.⁷⁷ Třeštík patří k zastáncům teorie o jednom Jindřichovi. Odvolává se přitom na citáty z epistoláře, které nachází i ve formulářích listinných a formulářích z nich odvozených, jako je pozdější formulář Petra de Hallis či soudobý formulář královny Kunhuty. V různorodém materiálu listinných formulářů pak nachází i takové, kde se jejich autor nazývá *Henricus Apulus*, tj. stejně jako autor některých z čísel epistoláře. Jde tak už o druhou shodu jmen obou autorů.⁷⁸ Velkým přínosem Třeštíkova příspěvku je i shrnutí, které mapuje složité vztahy Jindřichova formuláře (resp. formulářů) k ostatním formulářovým sbírkám.

Třeštík už mohl částečně pracovat s důležitým vkladem do řešení tehdy již více než stopadesátiletého sporu, který přinesly výsledky Jindřicha Šebánka a Sáši Duškové týkající se diplomatického materiálu doby posledních Přemyslovců. Ti se v první řadě zaměřili na reálné listiny, které vyšly z rukou králova protonotáře Jindřicha a nepracovali pouze s nespolehlivými formuláři. Šebánkovi s Duškovou se tak podařilo proniknout do fungování dvorské kanceláře Přemysla Otakara II. více než komukoliv před nimi.⁷⁹

Tímto způsobem došli k identifikaci všech osob, které se vystřídal na pozici králových notářů. Z těchto osob, jejichž jména jsou nám známa především prostřednictvím tzv. *datum per manum* formulí připadá v úvahu pouze jeden jediný Jindřich *plebanus de Gors*, který někdy kolem roku 1273 střídá dosavadního notáře Petra. Toto zjištění přineslo definitivní konec teorii, kterou zastá-

⁷⁶Karel DOSKOČIL, *Pražské listy (1270–1278)*, netištěný rukopis edice a překladů, doplněných poznámkami celkem 20 listů, resp. 21 (jeden list byl z výboru vyřazen). Památník národního písemnictví v Praze, č. inv. 506, č. přír. 4/73, citují podle R. PSÍK, *Invectiva*, s. 128, sám jsem neměl příležitost do Doskočilovy pozůstalosti nahlédnout.

⁷⁷D. TŘEŠTÍK, *Formularze czeskie*, s. 43–56.

⁷⁸Zastánci teorie dvou Jindřichů je označení *Henricus Italicus*, které se objevuje v listinári i v několika málo listech epistoláře, nahlíženo jako obecné, tj. takové, které dalo české prostředí oběma Italům jen na základě jejich mateřské země. Je ovšem třeba dále upozornit, že Třeštíkem poukázaná místa se objevují v tzv. cheltenshamském rukopise, který přímo obsahuje některé kusy epistoláře. Více se tomu věnuji v kapitole o dochovaných rukopisech.

⁷⁹Listinný materiál zpracovávají zejména články v AD, z nichž našeho problému se týká Jindřich ŠEBÁNEK – SÁŠA DUŠKOVÁ, *Das Urkundenwesen König Ottokars II. von Böhmen II.*, AD 15, 1969, s. 251–399, problému se dotkli i v Jindřich ŠEBÁNEK – SÁŠA DUŠKOVÁ, *Česká listina doby přemyslovske*, Sborník archivních prací VI/1-2, 1956, s. 136–211. Z těchto výsledků pak těží sama Dušková např. v příspěvku SÁŠA DUŠKOVÁ, *Kancelář jako nástroj politiky Přemysla Otakara II.*, FHB 1, 1979, s. 67–91.

val ještě Doskočil, že se v dvorské kanceláři pohybovali coby notáři hned dva Jindřichové.⁸⁰ Na tomto základě pak Dušková staví svoje závěry v článku *Kdo byl notář Jindřich*.⁸¹ Shrnuje zde celý problém a ukazuje na další listiny spojené s notářem Jindřichem, plebánem z Garsu, kterého ztotožňuje s Iserňanem. Dále dotahuje jeho biografii až k listině datované 27. května v Eggenburku, jejímž vydavatel byl plebán Jindřich z Garsu bezpochyby totožný s královým notářem. Tím definitivně padly domněnky o Jindřichově smrti někdy před rokem 1287, kdy Vyšehradská kapitula prodávala dům poblíž sv. Tomáše na Malé Straně, který měl kdysi vlastnit.⁸² Vzhledem k přežívání „Jindřichova stylu“ v královské kanceláři se tak podle Duškové jeho stopy ztrácí až ve zmatku let po smrti Václava III. V posledních letech prý Jindřich podporoval panovníka zejména v expanzi směrem do Polska, zatímco vlastní královská kancelář mu zůstala uzavřena, snad pro jeho kompromitaci v době interregna. Ostatně podle názoru Duškové je Jindřich jedním z těch, kdo mohou za Přemyslův pád.⁸³ Dušková vychází v tomto z výzkumů J. Šebánka, který uvedl do historie polskou epizodu protonotářova života, když ho na základě shodného písma a stylu ztotožnil s Jindřichem zvaným *Quaz*, který se na počátku 90. let objevuje v několika Václavových listinách pro polské příjemce.⁸⁴ Asi nejextrémnějším výsledkem práce obou autorů je úvaha, že onen jediný Jindřich v Itálii pouze studoval a pochází přímo z Čech.⁸⁵ K tomuto závěru dochází na základě srovnání stylu listin jemu připisovaných. Tento názor souvisí se snahou Šebánka a Duškové řešit problém pouze „diplomaticky“, tj. bez opory nespolehlivých formulářů s nimiž, pokud jsem si všiml, vůbec nepracují. Tvrzením o českém původu Jindřicha samozřejmě zcela popírají údaje epistoláře, i když tak jen navazují na úvahy některých starších badatelů.⁸⁶

Závěry Šebánka s Duškovou byly douho vcelku beze sporu přijímány českou historiografií. Proto i příslušné krátké heslo v LexMA, které zpracoval Miloslav Polívka, mluví pouze o jednom Jindřichovi.⁸⁷

⁸⁰Nicméně, nemusí to znamenat definitivní rozřešení otázky dvou Jindřichů. Lze např. stále předpokládat, že Iserňanova „notářská“ kariéra neproběhla přímo v královské kanceláři, resp. že nebyl zodpovědný za vypracování listin.

⁸¹ Sáša DUŠKOVÁ, *Kdo byl notář Jindřich*, SPFFBU C 7, 1960, s. 59–74.

⁸²RBM II, č. 2634: „*sita circa sanctum Thomam quondam magistri H. prothonotarii regni Boemie*“.

⁸³S. DUŠKOVÁ, *Kancelář jako nástroj politiky*, s. 85.

⁸⁴ Jindřich ŠEBÁNEK, *Čeští notáři na cestě Václava II. za polskou korunu*, *Studia Zrodloznawcze* IV, 1959, s. 75–84. Nověji Dalibor HAVEL, *Listinné písmo v kanceláři Václava II. (1283–1305) a Václava III. (1305–1306)*, SPFFBU C 47, 2000 pokládá toto ztotožnění se sandoměřským notářem za neprokázané, třebaže připouští, že příslušné listiny skutečně psal písař označovaný siglou V 3 obecně ztotožňovaný s protonotářem Jindřichem.

⁸⁵S. DUŠKOVÁ, *Kdo byl notář Jindřich*, s. 69.

⁸⁶Původ protonotáře v Čechách hledalo více badatelů, např. V. Hrubý.

⁸⁷Miloslav POLÍVKA, *H. de Isernia*, in: LexMA IV., s. 2138. Podobně tehdejšímu výkladu podléhá i Pavel SPUNAR, *Henricus de Isernia*, in: *Slovník latinských spisovatelů*, Praha 1984, i když připouští větší pochybnosti o jeho původu.

Výklad o totožnosti obou Jindřichů ale nikdy nepřijala německá historiografie.⁸⁸ Ta ve svém odmítnutí této teorie vycházela hlavně z německy psaných příspěvků K. Hampeho a J. B. Nováka. Tento názor razili hlavně přední odborníci na štaufskou kulturu Hans Martin Schaller a jeho žena Brigitte Schaller.⁸⁹ H. M. Schaller soudí, že když Jindřich z Isernie přišel do Prahy našel zde prý podporu svého krajana notáře Jindřicha. Identitu obou osob odmítá na základě rozdílných informací o jejich rodinném stavu a stylových rozdílech mezi epistolářem a listinářem. Schallerovo řešení rozporu mezi Jindřichovým označením se za notáře a faktem, že jako notář není kromě Jindřicha plebána z Garsu žádný jiný Jindřich doložen, navazuje na některé podobné úvahy Novákovy – Schaller předpokládá, že Iserňan byl pověřen pouze vypracováváním listů a manifestů v politické mašinerii českého krále, vlastní listiny nestylizoval.⁹⁰ Podle Schallera buď Jindřich z Isernie zahynul v souvislosti s bitvou na Moravském poli, jak poprvé soudil už Dolliner, nebo je možné, že přežil a později vstoupil do služeb Rudolfa Habsburského. To se zdá potvrzovat styl dopisů vyšších z kanceláře římského krále.

Nástup nových metod a disciplín do jindřichovské otázky předznamenává příspěvek Jany Nechutové z konce 80. let.⁹¹ Nechutová se soustředila především na literární stránku dopisů Jindřichova epistoláře. Upozorňuje, že i ty listy, o nichž nelze předpokládat, že by mohly vyjít z kanceláře Přemysla Otakara II., přesto přinášejí zajímavé informace o politických souvislostech doby a motivaci jejich autora. Upozorňuje na ghibellinské postoje, které se zrcadlí např. v dopise zmiňujícím disputaci mezi Jindřichem z Isernie a Brunem ze Schauenburku na jedné straně a Bernhardem, biskupem ze Seckau, na straně druhé.

Kromě B. Schallerové přinesl poznatky k teoretickému dílu Jindřicha z Isernie už v 80. letech Josef Tříška.⁹² Všimá si vztahů Jindřichova díla k dalším autorům středověké rétoriky a stylis-

⁸⁸Výjimkou je rakouský historik Jörg K. HOENSCH, *Přemysl Otakar II. von Böhmen – Der goldene König*, Graz – Wien – Köln 1989, který podle všeho přejal názor o totožnosti obou osob na základě znalosti česky psaných prací zejména Š. Duškové, srov. tamtéž, s. 55 a s. 196–197.

⁸⁹Hans Martin SCHALLER, *Enrico da Isernia*, in: *Dizionario Biografico degli Italiani* 42, Roma 1993 a Brigitte SCHALLER, *Der Traktat des Heinrich von Isernia De Coloribus rhetoricis*, *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 49, 1993, s. 113–153. Práce H. M. Schallera se soustředila zejména na osobnost diktátora Petra de Viney, na nějž podle všeho vycházel i Jindřich z Isernie. Bohužel, některé z těchto prací se mi nepodařilo už sehnat, uvádí je R. Psík, *Invectiva*, s. 167.

⁹⁰H. M. SCHALLER, *Enrico*, „Non c'è nessuna prova che E. si occupasse della stesura o della dettatura di documenti. Egli faceva parte piuttosto di un circolo di letterati cui probabilmente era affidata la redazione di lettere e manifesti che avevano pretese stilistiche.“

⁹¹Jana NECHUTOVÁ, *Doba Přemysla Otakara II. a formuláře Jindřicha z Isernie*, SPFFBU E 32, 1987, s. 141–146.

⁹²Především jsou to práce Josef TŘÍŠKA, *Pražská rétorika – Rhetorica pragensis*, Praha 1987 a Josef TŘÍŠKA, *Prague Rhetoric and the Epistolare dictamen (1278) of Henricus de Isernia*, *Rhetorica* 3, 1985, s. 183–200. Už ve skriptech Květa SGALLOVÁ (ed.), *Literárně teoretické texty I. (Antika, středověk, renesance)*, Praha 1972 připravil první překlad Jindřichovy *Invektivy proti Oldřichu Polákovi*, který vycházel z dnes neznámé edice Doskočilovy.

tiky, obrátil tak snad jako první pozornost k rétorice *Ad Herrenium* připisované ve středověku Ciceronovi, která byla jedním z děl, které Jindřich vícekrát cituje. Díky Tříškové úsilí lze pracovat alespoň s nekritickou edicí Jindřichova spisku *Epistolare dictamen*, který se objevuje v Oseckém rukopise.⁹³

V 90. letech se k protonotářovi Jindřichovi vrátil Zbyněk Sviták.⁹⁴ V návaznosti na starší výzkumy diplomatického materiálu Šebánka a Duškové přináší nové poznatky o Jindřichově působení na faře v dolnorakouském Garsu. Z rakouských pramenů se Svitákovi podařilo posunout datum Jindřichova úmrtí až za rok 1304, stejně jako výrazně upřesnit naše poznání o pozdějším životě a postavení někdejšího protonotáře krále Přemysla.

Nejnověji se Jindřichovým epistolářem zabýval už zmíněný kruh žáků Jany Nechutové. Plodem tohoto úsilí je především edice listů, kterými Jindřich zval žáky na svou vyšehradskou školu, snad na začátku svého působení v Praze.⁹⁵ Do tohoto tvůrčího okruhu řadím i práce ostravského historika Richarda Psíka. Ten se věnuje především Jindřichovu teoretickému dílu v rámci *ars dictaminis*. Nejdříve tak provedl v obecné rovině,⁹⁶ naposledy v rámci své edice Jindřichovy *Invectivy proti Oldřichu Polákovi*.⁹⁷ Její široce pojatá edice obsahuje kromě vlastní invektivy a jejího překladu i celou řadu doplňků: tabulky se souhrny edic, které přepracovávají starší Petrovovu práci, obsáhlou bibliografii, zmíněnou edici zvacích listů atd. Předpokládám, že tato práce se stane velkou oporou pro následující bádání kolem osobnosti pozoruhodného Itala.⁹⁸ V souvislosti s okruhem žáků J. Nechutové bych rád zmínil i diplomovou práci Soni Žákovské, která se soustředila na otázku pochvalných listů, ty překládá a kriticky analyzuje.⁹⁹

Jak si tedy stojí jindřichovská otázka na začátku nového století po více než dvou stech letech usilovného bádání? Zdá se, že na definitivní a bezesporné rozhodnutí o identitě obou postav si

⁹³J. TŘÍŠKA, *Epistolare dictamen*, s. 192–198.

⁹⁴Zbyněk SVITÁK, *Každodenní život v rakousko-českých vztazích. Jindřich, notář Přemysla Otakara II.*, in: edd. Marie Bláhová – Ivan Hlaváček – Jan Hrdina – Petr Kubín, *Česko-rakouské vztahy ve 13. století*, Praha 1998, s. 237–245 a Zbyněk SVITÁK, *Několik poznámek k životu a dílu protonotáře Jindřicha*, SPFFBU C 42, 1995, s. 5–11.

⁹⁵Jana NECHUTOVÁ (red.), *Invitantur scolares. . . Formulářové listy Jindřicha z Isernie – pozvání pražským žákům ke studiu na vyšehradské škole*, Brno 2000. Nověji opravuje a doplňuje edici těchto listů její tehdejší sestavovatel R. Psík, *Invectiva*, s. 118–127.

⁹⁶Richard Psík, *K teoretickému dílu Mistra Jindřicha z Isernie*, in: *Querite primum regnum Dei* (sborník příspěvků k poctě Jany Nechutové), edd. Helena Krmíčková – Anna Pumprová – Dana Růžičková – Libor Švanda, Brno 2006, s. 223–230.

⁹⁷R. Psík, *Invectiva*, s. 29–34.

⁹⁸Jen zdůrazňuji, že Psíkova práce se ukázala být zásadní oporou při vypracování tohoto textu.

⁹⁹Soňa ŽÁKOVSKÁ, *Dictamina Jindřicha z Isernie*, nepublikovaná diplomová práce FF MU v Brně, 2010.

budeme muset ještě nějakou dobu počkat, pokud se ho vůbec kdy dočkáme.¹⁰⁰ Souhlasím zde s Richardem Psíkem, který v edici Jindřichovy *Invektivy proti Oldřichu Polákovi* vyslovil názor, že případnému řešení musí konečně předcházet úplná edice Jindřichových dopisů – zatímco dříve byla věnována pozornost především „*vysvětlení problematických míst ve formulářích z hlediska obsahového (...) stranou stojí dosud rozbor stylu jak jednotlivých formulářů, tak jejich srovnání s listinami*“.¹⁰¹ To ovšem není možné bez nových edic. Co se týče Jindřichových listů jsme stále v podobné situaci jako před sto lety — pokud se chceme vyhnout rukopisům je nutné sáhnout především pro Emlerova RBM II. Ta však jsou co do Jindřichova díla zoufale neúplná. Ke všemu právě ona regesta představují jediný a bohužel nedostatečný – podávají totiž pouze zkrácený text listin – srovnávací materiál listinný pro roky po 1278, kam je v současné době doveden český diplomatář. Že by takové srovnání se stylem Václavských listin mohlo přinést zajímavé výsledky ukazuje sám Richard Psík, když porovnává některé vzácně se vyskytující obraty v českých listinách vyšlých z dílny notáře Jindřicha s těmi, které se vyskytují v epistolári.¹⁰² Ať tak, anebo onak, R. Psík se pokusu o formulování jasného stanoviska v otázce identity obou Jindřichů zříká. Tak už před ním vlastně učinil i Z. Sviták a otázku nechává stranou i S. Žákovská.

Na předchozích stránkách jsem se pokusil shrnout vývoj bádání o Jindřichovi z Isernie a o osobě králova protonotáře Jindřicha z Garsu, který je s ním někdy identifikován. Snad není na škodu, že tento přehled byl obsáhlejší, než bývá někdy zvykem. Domnívám se totiž, že takový přístup je z metodologického hlediska naopak užitečný. Otázka Jindřichovy identity je totiž natolik komplexní, že ji lze jen obtížně postihnout v celku. Badatelé, kteří se do řešení otázky zapojili, tak v některých dílčích otázkách přebírali jednotlivé informace ze staršího výzkumu.¹⁰³ Myslím, že z předchozího výkladu vyniká i struktura, jíž bylo bádání podřízeno. Ta sama o sobě kopíruje dějiny historiografie. Dějiny Jindřichovského bádání tak lze rozdělit do následujících etap:

V první fázi, která trvala zhruba do druhé poloviny 19. století se Jindřichovo dílo dostalo na světlo prostřednictvím klasických edic.¹⁰⁴ Motorem vzniku těchto edic byl dojem, že ve formulářích máme zachovány opisy skutečných listů. Klíčem k jejich sestavení byl tedy vesměs zájem

¹⁰⁰Ostatně podobnou skepsi vyslovil už K. Doskočil, *Protonotář Jindřich Vlach*, s. 89: „*Vracíme se k složité otázce řešení osobností obou Jindřichů, notářů Přemysla Otakara II., jejíž rozřešení definitivní se asi sotva kdy podaří.*“

¹⁰¹R. Psík, *Invektiva*, s. 17

¹⁰²Např. R. Psík upozorňuje na pozoruhodnou a neobvyklou reflexi Ovidia slovy *mollia peragant ocia* v listině sepsané budoucím protonotářem Jindřichem pro Chotěšov. Ta odpovídá obdobnému použití téže pasáže „*mollia peragas ocia*“ v listu č. 156 v epistolári Jindřicha z Isernie. Pro srovnání dodávám originální verzi Ovidiovu, která zní „*mollia securae peragebant otia gentes*“, P. Ovidius NASO, *Metamorphoses*, lib. 1, versus 97.

¹⁰³Tak tomu je např. u K. Doskočila a V. Hrubého, kteří, jak si uvědomíme, přečteme-li si podrobněji jejich práce, pracují na terénu, který před nimi vymezili především A. Petrov s J. B. Novákem.

¹⁰⁴Tím míním především díla T. Dollinera, J. Voigta ale i dalších, kteří se problému třeba jen letmo dotkli jako F. Palacký nebo L. Rockinger.

osvětlit politické dějiny Přemyslova panování. Na přelomu století se tomuto úsilí dostalo kritického zhodnocení a odmítnutí jejich dosud přeceňovaného významu. Není jistě náhoda, že to byla právě generace Gollových žáků, jejíž členové vystoupili s kritikou autentičnosti listů – především to byl J. B. Novák, ale kritičností se netajil ani J. Šusta.¹⁰⁵ Toto období znamená zároveň jeden z vrcholů ediční činnosti dopisního formuláře. Předznamenává to svou kritickou revizí už J. Emler. Později se o komplexní pohled tak trochu na úkor kritičnosti pokusil A. Petrov, vrcholem tehdejšího snažení je však asi kritická edice K. Hampeho. Následující badatelé se pokusili dosáhnout jistou alternativu k Novákovým autoritativním závěrům. Tato snaha vrcholí v poválečném období, kdy se především J. Šebánek a S. Dušková pokusili vyřešit problém „*diplomatickou cestou*“ – tj. použitím pouze autentických listin.¹⁰⁶ Třebaže byly jejich závěry dlouho přijímány, dnes snad lze už říct, že soustředění otázky pouze na řešení tohoto jediného problému není nosné. Pouze diplomatickým materiálem otázku autorství epistolárních formulářů vyřešit nelze.¹⁰⁷ To plyne už ze samotné heterogenní formy této sbírky a z podmínek jejího dochování, kterému jsem se věnoval v předchozí kapitole. Je tak např. dobře možné, že v případě existence dvou Jindřichů sbírka obsahuje úpravy původních listů králova protonotáře, ale v přepracování Jindřicha z Isernie.

Jak postupovat, abychom slepě nekopírovali starší závěry, které samy o sobě překvapivě často stojí jen na slepém citování ještě starších autorů? Jediná cesta, jak z těchto problémů ven, je uvědomit si tuto závislost. Samotné řešení pak snad leží v prohloubení interdisciplinárního bádání a především v přípravě edice Jindřichových listů. Obdobně nutná je ovšem i nová edice formulářů listinných.¹⁰⁸ Východisko ukazují práce z poslední doby, které se soustřeďují jen na dílčí problémy a otázku Jindřichovy identity ponechávají „uzávorkovanou“ – neřeší ji.¹⁰⁹

Ze stejných zásad se snažím vycházet i v této práci. To však podstatně ovlivňuje vytčený cíl. Popis Jindřichova života a jeho osobnosti nelze nikdy úplně dokončit. V případě existence pouze jednoho Jindřicha to totiž znamená, že bude vynechána obsáhlá kapitola jeho života po bitvě

¹⁰⁵viz např. J. ŠUSTA, *Soumrak přemyslovců*, s. 93.

¹⁰⁶srov. J. ŠEBÁNEK, *Čeští notáři*, s. 84 „Čtenář si jistě povšiml toho, že jsem mistra Jindřicha vždy označil jen jako autora formulářové sbírky listin a k otázce autorství známé sbírky listů jsem se nevyslovil. To ovšem neznamená, že bych totožnost autora této sbírky, Jindřicha z Isernie, který se jmenuje také Apulus, Siculus, de Sicilia, atd. s naším mistrem Jindřichem snad popíral. Mohu říci právě naopak, že ji považuji za velmi pravděpodobnou, zatím však nikoli ještě prokázanou tak, jak jediné prokázána být může, totiž diplomaticky.“

¹⁰⁷Jedině snad, kdyby se podařilo listinou doložit shodu Jindřicha z Isernie s plebánem z Garsu. Takovou listinu se dosud ale objevit nepodařilo.

¹⁰⁸Díky pracím J. Šebánka a S. Duškové a jejich následovníků máme stylový rozbor listin připisovaných protonotáři Jindřichovi. Ten ale krom několika pokusů B. Nováka prakticky chybí v případě epistoláře, viz dílčí poznatky v R. Psík, *Invectivas*. 18.

¹⁰⁹Z. Sviták, R. Psík, S. Žáková.

na Moravském poli.¹¹⁰ Situace ale není o mnoho lepší ani v případě existence dvou Jindřichů. V každém případě, řada dopisů týkajících se především původu autora, leží dosud nezpracována edicemi v obtížně čitelné části V2 vídeňského rukopisu. Dosud se také, pokud vím, nikdo nepokusil pracovat přímo s prameny italskými, tj. zkusit najít doklady o existenci Jindřicha z Isernie přímo v archivech v Isernii a Molise, jakkoli je ovšem takový úkol obtížný.¹¹¹

Proto jsem se rozhodl zvolit pro tuto práci spíše formu fragmentárních skic k jednotlivým vybraným tématům, než se pokusit o jednotnou fresku Italova života a souboru jeho životních názorů. Takový přístup jednoduše ani nebyl možný z hlediska rozsahu, zvláště v podmínkách, v kterých tato práce vznikala. Účel takových sond do problematiky vidím v rozbití právě onoho jednotného obrazu, který je matoucí. Naopak otevřením některých snad trochu zakonzervovaných problémů lze za současného stavu věcí nejlépe přispět k jejich budoucímu rozřešení.

¹¹⁰O té se však může čtenář dovědět z citovaných prací J. Šebánka, S. Duškové a Z. Svitáka.

¹¹¹Pokud jsem si všiml i zahraniční bádání vychází především z Hampeho práce. Dobře je to vidět např. na práci Evelyn JAMISON, *The Administration of the County of Molise in the Twelfth and Thirteenth Centuries – Part II.*, *The English Historical Review* 45, 1930, s. 1–34, kde autorka vyloženě využívá Jindřichovy zmínky o situaci v Isernii pouze k dokreslení obrazu správních dějin této oblasti. Pokud vím, na základech pevně vytyčených Hampeho prací přistupují k Jindřichovi dodnes i Italové.

Ars dictaminis – Jindřichův kulturní kontext

Jindřichovo teoretické dílo stejně jako jeho praktickou realizaci v epistolári nelze pochopit, pokud je nezasadíme do příslušného kulturního kontextu. Bylo už řečeno, že jej nelze považovat jen za spontánní zápis autorových dopisů do nám dochovaného formuláře. Listy je naopak nutné spíše chápat jako vědomou umělou konstrukci na příslušné téma. Inspirace při tom pocházela ze skutečných událostí autorova života nebo zpráv a informací, které se k němu dostaly. Ty reflektoval osobitým způsobem. I kdybychom mohli přijmout to, že by ten který list skutečně byl zaslán udanému příjemci,¹¹² stále je nutné počítat s tím, že před vložením do sbírky takový list prošel redakcí autora, jež jistě zahladila jakékoliv případné nedostatky a odchylky od kýženého stylu. Je proto důležité věnovat pozornost tomu, podle jakého klíče byly dopisy sestavovány. To se podle všeho odráží nejen v jejich stylistické, ale částečně i v obsahové podobě.

Ostatně listy v epistolári se nám nedochovaly proto, že by snad jejich středověcí čtenáři byli zaujati osudem našeho Itala. Formulářové sbírky, jak dokazuje obsah samotných rukopisů popř. jejich glosy, opravdu sloužily především k praktickým účelům. Měly sloužit jako školní pomůcka, manuál, jak zlepšit styl a schopnosti jejich uživatelé. Snad jen někdy pak měly přímo zprostředkovat i slohově a gramaticky méně nadaným písařům materiál, který by mohli opsáním a poupravením použít k dosažení slušné úrovně svých vlastních listů.¹¹³

To má své důsledky i pro dnešní stav dochování těchto formulářů. V rozdílných rukopisech tak leckdy bývají uvedena zcela jiná jména v listech, popř. jsou původní jména zcela zahlazena a bez znalosti jiného rukopisu nebo souvislosti bychom je dnes nedokázali rozluštit.¹¹⁴ Je proto

¹¹²U některých pochvalných listů, kterými si Jindřich pokoušel získat přízeň, je důvodné to předpokládat. Dopisy byly totiž určeny a složeny tak, aby Jindřichovi získaly přízeň potenciálního mecenáše a demonstrovaly jeho schopnosti.

¹¹³V různých dobách a místech se podle všeho projevovala buď jedna nebo druhá tendence využití umělých sbírek dopisů. Celkově bychom ale školní charakter listovních formulářů neměli podceňovat, srov. William D. PATT, *The Early "Ars Dictaminis" as Response to a Changing Society*, *Viator* 9, 1977, s. 133-155, zejména pak s. 148, kde je na problém poukázáno a je uvedena i další literatura.

¹¹⁴Typický příklad těchto jevů lze najít u našeho autora v A. PETROV, *Libri formarum - App.*, s. 64, list číslo 71 (podle řazení rukopisu V č. 66) má podle Petrova následující incipity V: „*Rogatur magister Ulricus, ut priorem Strahoviensem promovere debeat, ut eligatur in abbatem*“, C: „*Rogatur magister H., ut Strigoniensem priorem promovere debeat, ut eligatur Strahoviensem in abbatem*“, Cr: „*Rogatur magister Vel., quod gro(?) priorem removere debeat ut eligatur moi(?) in abbatem etc.*“ (otazníky naznačují zkratky, se kterými si neví Petrov rady – pozn. J.D.) . Jen díky znalosti událostí kolem Strahovského kláštera z jiných zdrojů víme, že skutečnosti nejlépe odpovídá verze rukopisu V. Mimochodem, pokud Petrov cituje krakovský rukopis správně, jde možná o zajímavý doklad k době sestavení této redakce – mistr Oldřich zmiňovaný v textu by mohl být stejnojmenný notář Přemysla Otakara II. V další verzi je zaměněn za mistra Velislava, který naopak působil jako králův protonotář v prvních letech panování Václava II, srov. J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, *Česká listina*, s. 63.

neustále nutné si při čtení Jindřichových listů uvědomovat, že za jmenovanými osobami se mohou skrývat osoby zcela jiné. Podobně asi byly korigovány i události, které se v dopisech popisují, či jejich význam, ostatně ve vídeňském souboru je např. přítomna zcela fiktivní výměna názorů mezi anglickým králem a papežem – podrobnosti jednoduše neseďí na žádného z anglických králů, dílo je zcela školského charakteru.¹¹⁵ Je velice pravděpodobné, že stejně Jindřich přistupoval i k událostem svého vlastního života a korigoval je a měnil podle nám dnes stěží rekonstruovatelného schématu.¹¹⁶

Na dalších stránkách se pokusím načrtnout, proč vůbec takové sbírky dopisů vznikaly. Odpověď leží v rozvoji speciálního učení, které se ve středověku odštěpilo od rétoriky a které se zabývalo teorií, jak dopisy ideálně skládat – tak vznikla tzv. *ars dictaminis*. Proto se pokusím popsat vývoj této teorie a najít odpovídající místo, jež v něm zaujal náš Ital.

Jindřich a mistři *ars dictaminis* ¹¹⁷

Jako i v jiných oborech, navazuje středověká rétorika na antiku. Mezi rétorikou antickou a středověkou, která tvořila spolu s logikou a gramatikou jednu ze součástí trivium, první a základní součásti tzv. sedmi svobodných umění, je ovšem dlouhá cesta. Antická rétorika byla už ze své podstaty orientována zcela odlišně než její středověká následovnice. Řekové, ale do jisté míry i Římané, se orientovali především na veřejný mluvený projev. Tomu odpovídal i důraz na jeho podání. Třebaže antika samozřejmě znala a využívala dopisy, předpokládalo se, že autor jednoduše využije svých schopností mluvené řeči k stylizaci dopisního textu. Naopak středověká vysoká kultura musela být díky okolnostem písemná. Z pokladů antické kultury mohla čerpat jen úzká vrstva vzdělanců, kteří mezi sebou komunikovali především písemně, i když následně byly dopisy často předčítány veřejně. Vznikla tak samozřejmě i potřeba najít odpovídající dokonalou formu dopisu.

Jedním z prvních, kdo si toho všiml, byl pozdně římský autor C. Julius Victor. Ten ve svém díle *Ars rhetorica* dokazuje, že písemná komunikace musí být z principu odlišná od komunikace

¹¹⁵Listy popisuje K. HAMPE, *Beiträge*, s. 60–61.

¹¹⁶Připomínám, že to, kdo a za jakým konkrétním účelem jednotlivé redakce listů sestavil, nevíme a můžeme si pouze domýšlet. Zůstávají pouze domněnky Třeštíkovy – D. TŘEŠTÍK, *Formularze české*, s. 47.

¹¹⁷Pro podrobnosti následujícího výkladu odkazuji čtenáře především na knihu James J. MURPHY, *Rhetoric in the Middle Ages (A History of Rhetorical Theory from Saint Augustine to the Renaissance)*, Berkeley – Los Angeles – London 1974 a typologii Martin CAMARGO, *Ars dictaminis, Ars dictandi*, Turnhout 1991. Ke korekci jejich obrazu pak pokládám za užitečné zejména články W. D. PATT, *Early “Ars Dictaminis”* a Ronald WITT, *Medieval “Ars Dictaminis” and the Beginnings of Humanism: a New Construction of the Problem*, *Renaissance Quarterly* 35, 1982, s. 1–35, které uvádí řadu zajímavých odkazů. V češtině se problému dotýkají i dvě knihy o rétorice z pera Jiřího Krause, zejména Jiří KRAUS, *Rétorika v evropské kultuře*, Praha 1998, a pak i Jiří KRAUS, *Rétorika v dějinách jazykové komunikace*, Praha 1981. Daleko nejpodrobněji je ale téma zpracováno v J. B. NOVÁK, *Středověká diktamina*.

orální. Victor si všímá už i společenského postavení obou účastníků písemné komunikace, což bude později hrát velkou roli při koncipování teorie, jak by měly ideální dopisy vypadat. Přesto je od C. Julia Victora ještě dlouhá cesta k tvůrcům diktamin 13. století. On sám neformuloval žádná přesná pravidla, a tak i při skládání korespondence se bylo nutné nadále spolehnout na vlastní schopnosti. Přesto už v té době byly sbírány listy, které se považovaly za zajímavé pro svou stylistickou úroveň.¹¹⁸

To platí zejména pro listy Cassiodorovy, které shromáždil do dvanácti knih pod názvem *Variarum*, pro listy Augustinovy a Jeronýmovy, které demonstrují vynikající rétorickou průpravu obou otců patristiky, nebo pro listy papeže Řehoře Velikého, které zanechaly na nastávající středověk takový dojem, že jejich styl nazývaný v pozdějších rétorických příručkách *stilus gregorianus* byl chápán jako jeden z ideálů. Nicméně doba nežádala pouze listy zpracovávající státnické záležitosti (Cassiodorus) nebo teologická témata (Augustinus), žádala pojednání i zcela praktických záležitostí, a to o to naléhavěji, jak se na Západě snižovala všeobecná úroveň znalostí latiny.¹¹⁹ Jednoduše někteří úředníci ať už mezi laiky nebo kleriky už dokázali jen stěží zvládnout něco více než základy latinské gramatiky, natož aby se pouštěli do zákrutů rétoriky.

Vycvičit je k jejich každodenním úkolům popř. jim v nich přímo asistovat měly sbírky listů – první formuláře, které se nám dochovaly ze 7. až 9. století. Často jsou tyto formuláře zajímavým svědectvím tehdejších společenských vztahů. Nejznámější z nich jsou asi *Formulae Marculfi*, které jejich autor věnoval biskupovi Landerichovi z Meaux a které podávají obraz fungování kancléře

¹¹⁸První sbírky listů však pocházejí už z antiky, kde ale podle všeho měly odlišnou funkci – sbírky dopisů sloužily spíše jako literární forma, než jako něco, co by mělo být kopírováno. Antické sbírky listů tak na jedné straně reprezentují satirické listy (např. známé listy Hétera) na druhé straně úvahy filozofické či morálně etické povahy (např. Seneca a Cicero). K antickým listům srov. R. WITT, *Medieval "Ars dictaminis"*, s. 7, kde je uvedena i příslušná literatura.

¹¹⁹Ostatně jak je ukázáno v J. B. NOVÁK, *Středověká diktamina*, s. 21–22 praktická využitelnost Cassiodorových *Variarum* byla minimálně silně „variabilní“. Novákův výklad si dovolím ocitovat v plnosti: „... *prohlédneme si list 47. třetí knihy, poslaný témuž adresátovi (tj. Faustovi, pozn. J.D.). Tam odsuzuje Theodorich jakéhosi Iovina pro vraždu k pobytu na ostrově Vulcanii. To jest opět na začátku listiny. Potom následují fyzikální výklad o sopečných útvech. Vylíčením hrůzy vulkánů, pokračuje listina patheticky: „Mittatur ergo reus capitis in locum praedictum vivus“. Tam ať zločinec následuje příkladu salamandra, který většinou žije v ohni. Pak je zas výklad o salamandrově, dokonce i jeho barva se popisuje. Aby karikatura úředního reskriptu byla dovršena, jsou na konci reminiscence historické, že ostrov ten z vln se vynořil v době, kdy Hannibal v Bithynii se otrávil, aby nepadl Římanům do rukou.“ Třebaže, pozdější *ars dictaminis* tíhla k zjednodušení, Cassiodorus byl stále jedním z jejich inspiračních zdrojů, třebaže prakticky bez vlivů na vlastní teorii – Cassiodorův styl byl pravděpodobně příliš složitý. Jindřich z Isernie ovšem *Variarum* minimálně do jisté míry znal. V listu líčícím krásy Sicílie od Cassiodora přebírá popis Arethusy, srov. K. HAMPE, *Beiträge*, s. 117–118, ale odvolává se na něj i jinde.*

majordoma někdy na začátku 7. století.¹²⁰ Všem těmto sbírkám ale ještě chybí teoretický úvod, kde by jejich látka byla převedena na obecné zákonitosti.

Teprve na konci 11. století došlo v severní Itálii k vytvoření vlastní závazné teorie jak elegantních dopisů dosahovat. Tyto návody se pak začaly připojovat k souborům dopisů. Za jednoho z inspirátorů, ne-li rovnou za otce celé nauky (nevíme, zda na někoho navazoval, nebo ne) můžeme považovat Albericha Montecassinského, který svoje názory shromáždil ve spisech *Dictaminum radii* (dílo je též chybně zvané *Flores rhetorici*) a *Breviarium de dictamine*.¹²¹ Alberich, působící coby představený mnišské školy v tehdejšímu centru vzdělanosti na Monte Cassinu, představuje svou osobností i svými pracemi zajímavou modelovou osobnost vznikající *ars dictaminis*.

Předně, svou nauku buduje jako polemiku, což bude, jak uvidíme, častý rys diktaminových příruček. Alberichova polemika v *Dictaminum radii* je založená proti nám neznámému protivníkovi, který prý po přečtení díla má „*sileat, obmutescat, miretur, obstupeat*“.¹²² Naopak, Alberich ostentativně demonstruje svou (podle všeho skutečnou) sečtělost antických autorů, které v díle zmiňuje a cituje. Uvedením těchto autorů vlastně legitimizuje svůj vlastní přínos.¹²³ Ten je rozhodně nemalý. Alberich využívá své znalosti rétoriky a pouze mění její zaměření, aby dosáhl obohacení svého žánru – napříště nemají ve středu zájmu stát posluchači *auditores* ale čtenář *lector*. Alberich využil čtyřčlenné dělení částí řeči, které zná z Isidora Sevillského – *exordium, narratio, argumentatio* a *conclusio*. To aplikuje na problematiku dopisu. Soustředí se zejména na *exordium*. Od něj odděluje *salutatio*, kterému věnuje velkou pozornost – ukazuje, jak je nutné jej modifikovat v případech různých vztahů příjematele a odesilatele a jejich společenského „osudu“, čili vlastně postavení. Dále klade důraz, aby dopisem byl příjematel příznivě nakloněn, doslova má být *capitur benevolentia, docilitas, attentio*. Toho se má dosahovat pomocí *colores*, rétorických ozdob, „zabarvení“ dopisu. Právě na tyto zmíněné aspekty se soustředí pozornost i v dalším rozvoji teorie.

¹²⁰Právě *Formulae Marculfi* sloužily podle všeho jako školní pomůcka. Byť se jedná jen o sbírku listů bez jakékoliv teorie, jsou snad právě ony předchůdcem pozdějších příruček mistrů *ars dictaminis*, srov. W. D. PATT, *Early “Ars Dictaminis”*, s. 148. Další formuláře z této doby uvádí J. J. MURPHY, *Rhetoric*, s. 200.

¹²¹J. J. MURPHY, *Rhetoric*, s. 203–204, kde mu právě připisuje zakladatelskou úlohu. Někteří autoři s tím ovšem polemizují, srov. Franz Josef SCHMALE, *Die Bologneser Schule der Ars dictandi*, DA 13, 1957, s. 16–34, který pokládá za skutečného zakladatele až Adalberta Samaritána, viz dále. Celou koncepci hledání jednoho „praotce“ *ars dictaminis* se snaží zpochybnit W. D. PATT, *Early “Ars Dictaminis”*, např. poukazem na německé katedrální školy, kde se již v té době objevují dopisy vysoké stylistické úrovně, třebaže zde námáme jistě doloženu ani jednu příručku. V každém případě, klíčová doba pro vznik jasně formulované teorie je konec 11. století, jak o tom mluví už Ernst Robert CURTIUS, *Evropská literatura a latinský středověk*, Praha 1993, s. 87–88.

¹²²Citováno dle J. J. MURPHY, *Rhetoric*, s. 204, pozn. 24.

¹²³Tamtéž, s. 203 lze v jeho dílech najít citáty Vergílie, Cicerona, Sallustia, Lukiána, Ovidia i Terentia. Podobně bohatou znalost po Alberichovi předvádí i mnozí další mistři *ars dictaminis*. Jindřich z Isernie je v tomto rozhodně jejich důstojným následovníkem, jak se pokusím demonstrovat dále.

Z Monte Cassina se centrum teoretického rozvoje diktamin přesunulo do Bologne. Zde vzniká na počátku 12. století důležité centrum *ars dictaminis*. Jedním z jeho důležitých protagonistů je Adalbert Samaritanus, jenž představuje svým způsobem opak montecassinského mnicha Albericha, proti němuž se neopomněl vymezit ve svém základním dílu *Praecepta dictaminum* (mezi 1111–1118).¹²⁴ Adalbert je totiž laik a *ars dictaminis* bylo přímo jeho profesí, živobytím – sám se hrdě prohlašuje, že je diktátor (*dictator*). Tento termín budou používat mnozí po něm a myslím, že vystihuje nejlépe i Jindřicha z Isernie, který přesně v této pozici – jako nezajištěný laik a učitel *ars dictaminis* přichází do Prahy.

Rukavici hozenou Adalbertem zdvihl jeho konkurent, kanovník Hugo z Bologne svým dílem *Rationes dictandi*, které vzniklo nejspíš někdy mezi roky 1119 a 1124. Hugo se v úvodu ostře ohradil proti Adalbertovi a dalšímu z diktátorů Aginulfovi, že ze „zášti“ útočí na knihy „velmi výmluvného mnicha Albericha“¹²⁵, zapadá tak dobře do dějin *ars dictaminis*, které lze nahlížet z jednoho pohledu jako historii vzájemných rivalit – nesmyslná „invidia“ protivníka nesená se zjevnou nespravedlností patří snad neodmyslitelně ke každému z mistrů této disciplíny.¹²⁶ Výjimkou nebude ani Jindřich. Hned na začátku invectivy proti rétorovi Oldřichu Polákovi to dává na srozuměnou: „*Jelikož neustálá vzpomínka na křivdy vytrvale vracela před tvář mé mysli lži, které o mně řekl Oldřich Polák. . .*“¹²⁷ Vraťme se ale k Hugovi. Ten především značně rozšiřuje, modifikuje a upřesňuje Alberichovu teorii. Definitivně vyzdvihuje důležitost salutace oproti exordiu a podává obsáhlý seznam možných salutací v závislosti na postavení odesilatele a příjemce. Všimá si důležitosti interpunkce v dopise a jako jeden z prvních používá i termín, který dal nově zrozené vědě jméno – *dictamen* ve významu formy písemnosti. Odtud se odvozuje vlastní *ars dictaminis* (také *ars dictandi*), které právě teoretickým aspektem, který jsem popsal, lze odlišit od starší sbírek dopisů *formulae*.¹²⁸

S Adalbertem, Hugem a jejich anonymními souputníky a následovníky, které známe např. skrze příručky *Rationes dictandi* či *Precepta prosaici dictaminis secundum Tullium* se kodifikovalo učení boloňské školy. Typickým se stalo rozdělení dopisu na pět částí – *salutatio*, *captatio bene-*

¹²⁴Konkrétně Adalbert Samaritanus s vtípem vlastním mistrům *ars dictaminis* (srov. dále pozn. u Guido Faby) zahrnuje ostrá, trnitá a neprostopná Alberichova diktamina, jimž může rozumět jen monstrum příbuzné Sfinze: „*Spemat [sc. cupidus dictator] aspera et spinosa Alberici monachi insolubilia, nisi Sphingi monstro familiaria.*“, cit. podle W. D. PATT, *Early “Ars Dictaminis”*, s. 144.

¹²⁵J. J. MURPHY, *Rhetoric*, s. 213, pozn. 38 „*. . . faucibus invidie et acerbitatis odie accensi indecenter proteruiunt, sic enim Alberici monachi viri eloquentissimi librum viciant . . .*“

¹²⁶Srov. Ernst Hartwig KANTOROWICZ, *An “Autobiography” of Guido Faba*, in: Ernst Hartwig Kantorowicz, *Selected Studies*, New York 1965, s. 194–212, s. 203, zejména pozn. 34.

¹²⁷Překlad podle R. PSÍK, *Invectiva*, s. 94, text edice (tamtéž, s. 64) praví doslova: „*Quia igitur tenax iniuriarum memoria false, que de me Ulricus Polonus dixerat. . .*“

¹²⁸J. J. MURPHY, *Rhetoric*, s. 219.

volentiae, narratio, petitio, conclusio. Napříště se příručky *ars dictaminis* soustředí především na první dvě části *salutatio* a *captatio benevolentiae*. Ty byly ostatně jediné, v kterých šlo bohatou praxi kodifikovat. Jak bylo zmíněno, teorie se zajímala zvláště o to, jak v nich vyjádřit odlišný společenský status účastníků komunikace. V případě *petitio* a *conclusio* se příručky spokojí s povšechnými poučkami přejatými z obecné rétoriky. Poměrně málo pozornosti je věnováno i poslední části *conclusio*, kde si mistři *ars dictaminis* často vystačí s výčtem pozdravných formulí.¹²⁹

Z Bologne se začalo nově vzniklé umění vítězně šířit i do dalších částí středověkého světa. Už krátce po polovině 12. století se dostalo skrze Orleáns do Francie a odtud bylo přejato i do Anglie. Podobně byla *ars dictaminis* přímo z Itálie přenesena i do Německa a o něco později do Španělska.

O něco málo podrobněji si povšimněme situace ve Francii. Ta je důležitá i z hlediska našeho tématu. Víme, že Jindřich, kromě svého severoitalského školení, o němž ještě bude řeč, reflektoval i slavné rétoriky francouzské. Především proslavenou *Poetica nova* Galfreda de Vino Salvo. Francouzské pojetí *ars dictaminis* je vůbec silně spjato s rétorikou. Narozdíl od Itálie zde nikdy nedošlo ke specializaci vedoucí až k oddělení obou nauk. Naopak, nově vzniklé umění je zde obvykle pojednáno jako jedna (byť důležitá) kapitola zdejších rétorik. Hlavní francouzská škola *ars dictaminis* vznikla v Orleánsu. Zde působil i nejdůležitější francouzský diktátor Bernard de Meung, jehož *Summa dictaminis* se stala jednou z nejrozšířenějších příruček. Odlišnost od boloňské školy je zřejmá už z definice, kterou Bernard vymezuje, co to je dictamen: „*Prosaici dictaminis multe sunt species: decretum, preceptum, privilegium, omelia, epistole et plures alie. Pretermisiss aliis, agamus de epistola. . .*“¹³⁰ Dopis je tedy pouze vybrán z dalších druhů písemností jako jsou soudní akta, privilegia nebo homilie, které jsou všechny považovány za *dictamines*, tj. formy písemností, jejichž podoba by se měla řídit *ars dictaminis*.

Orleánská škola *ars dictandi* byla ve své době velice významná a vlivná, a jak popíšu dále, ovlivnila i vlastní dění v Itálii. Její přínos spočívá hlavně v ozdobném stylu, plném složitých konstrukcí, slovních hříček a bizarních slovních spojení. Jedním z inspirátorů tohoto stylu byl zdejší tvůrce rytmické poezie Hugo Primas.¹³¹ Přesto asi nejdůležitější vklad Francouzů spočívá v úzkém sepětí s rétorickými teoriemi, které přineslo posílení významu *cursu* – stylové rytmizace textu. Pro budoucí diktátory 13. století tak budou důležité především *De arte metrica, prosaica, et rithmica* Jana z Garlandie, kde věnuje *ars dictaminis* jednu z částí a už zmíněná *Poetica nova* Galfreda de Vino Salvo. Ta se stala ve 13. století velice rozšířenou i v Itálii.¹³² Kromě ní ale Galfredus sepsal

¹²⁹Tamtéž, s. 225.

¹³⁰Cit. dle J. J. MURPHY, *Rhetoric*, s. 227.

¹³¹K jeho osobnosti viz úvod k edici Peter DRONKE, *Hugh Primas and the Archpoet: some historical (and unhistorical) testimonies*, in: ed. Fleur Adcock, *Hugh Primas and the Archpoet*, Cambridge 1994, s. xvii–xxiv.

¹³²Náš Jindřich ji dobře ovládal a jmenovitě se na ní odvolává, viz níže.

i dvě prozaická díla nazvaná *Documentum* (rozlišujeme krátkou a dlouhou verzi), kde se k *ars dictaminis* dostal ještě blíže.¹³³

V Německu se prosadil italský pohled na *ars dictaminis* do té míry, že to zde podle všeho podvázalo produkci vlastních teoretických spisů. Dále se zdá, že zdejší pomůcky ke skládání dopisů se často spokojují s tím, že i nadále na sebe berou jednoduše formu souboru dopisů na různá témata (*Formelbücher*) bez jakéhokoliv teoretického úvodu. V tom vlastně navazují na již zmíněné formuláře merovejského a karlovského období. Dva hlavní teoretici německé *ars dictandi* se objevují až ve 13. století. Z nich pro naše srovnání připadá v úvahu pouze Ludolf z Hildesheimu se svým spisem *Summa dictaminum* (kolem r. 1239),¹³⁴ dílo Konráda z Zürichu *Summa de arte prosandi* (1276) se svým vznikem už klade do Jindřichovy doby. Pokud vím, znalost díla Ludolfa z Hildesheimu u nás není pro přemyslovské období doložena. Nemůžeme tedy předpokládat šíření *ars dictaminis* z okolních zemí. Stále tak platí, že ucelenou formu učení k nám přinesl asi až Jindřich z Isernie nebo některý z jeho konkurentů.

Vraťme se ale v našem vyprávění do severní Itálie. Během století od prvních představitelů boloňské školy Huga a Adalberta se zde *ars dictaminis* nebývale rozšířilo. Jak se umění rozšiřuje vzniká řada různých příruček i lokálních škol a pohledů na věc – *ars dictaminis* sehraje důležitou roli v předrenesančním kvasu Florencie a Sieny ve 13. století. Odtud je už přímá linie k Dantovi, jehož učitel Brunetto Latini byl ostatně jedním z představitelů *ars dictandi*.¹³⁵

Přes nástup nových center, kde se *ars dictaminis* pěstovalo, jako byla zmíněná Florencie, si významnou roli nadále podržela univerzitní Bologna. Zde v průběhu 13. století působila celá řada významných diktátorů, s jejichž dílem se museli konfrontovat všichni diktátoři, kteří tehdy v Itálii působili. Na díla diktátorů boloňské školy tak navazovala později i škola capujská, jejímž byl Jindřich členem.

Asi nejpozoruhodnějším (a nejbizarnějším) představitelem boloňské školy byl Buoncompagno da Signa (c. 1165–1240).¹³⁶ Svou excentričnost dokonale demonstruje třeba i tím, že je ve své sebechvále schopen odmítnout i středověkými rétory tolik uctívaného Cicerona.¹³⁷ Ve svých spisech, kterých jmenuje hned jedenáct (je to např. *Rhetorica antiqua* mající hodně z povahy formuláře, teoretické spisy pojmenované po vzácných dřevinách *Cedrus*, *Palma*, *Myrrha*, *Oliva* nebo pokus o

¹³³Těmito pracemi a jejich vlivem na teorii *ars dictaminis* se zabývá Martin CAMARGO, *Toward a Comprehensive Art of Written Discourse: Geoffrey of Vinsauf and the "Ars Dictaminis"*, *Rhetorica* 6, 1988, s. 167–194.

¹³⁴Srov. příslušné heslo v LexMA 5, s. 2167, jehož autorem je H. M. Schaller.

¹³⁵Latini je rozhodně zajímavá osobnost žánru. Více k němu budu ještě psát níže.

¹³⁶Jeho biografii lze najít v Richard Kenneth EMMERSON (ed.), *Key figures in medieval Europe: an encyclopedia*, New York 2005, s. 95–96, kde je uvedena i novější literatura.

¹³⁷„*Nunquam enim memini me Tullium legisse nec secundum alicuius doctrinam.*“, cit. dle J. J. MURPHY, *Rhetoric*, s. 254.

obecnou teorii rétoriky *Rhetorica novissima*) se pokouší o nové vymezení *ars dictaminis* (redukce částí dopisu na tři části, zestručnění dopisů tak, aby mohly lépe sloužit v právní praxi aj.). Jeho pokus ale nezískal dlouhodobý vliv. Pozoruhodná je však blízkost obsahu některých spisů s tím, co máme zachováno od Jindřicha z Isernie – zajímavý je v této souvislosti např. Buoncompagnův spis *Rota Veneris*, což je soubor milostných dopisů snad satirické povahy nebo *Libellus de malo senectutis et senii*, rétoricky zpracovaná kritika stáří.

Mezi Buoncompagnovy rivaly patřil Beno z Florencie, který sám působil také Bologni. Do svého spisu *Candelabrum* (c. 1220) zahrnul i obsáhlý výklad francouzských autorů. Zatímco boloňská škola měla vždy blízko právním studiím, které se praktikovaly na zdejší univerzitě, a tíhla tak přece jen k prostšímu stylu bez zbytečných ozdob, Francouzi, jak bylo řečeno, se vydali odlišnou cestou. Beno několikrát cituje i Novou poetiku Galfreda de Vino Salvo. Ta měla sehrát v dalším rozvoji *ars dictaminis* důležitou roli. Napomohla totiž k prosazení zásadní role, kterou v teorii zaujal v průběhu 13. století tzv. *cursus*, neboli rytmické členění textu.

Nejvýznamnější z boloňských diktátorů 13. století byl Guido Faba (c. 1190–1240). Byl autorem nejméně devíti děl, která se měla brzy rozšířit po celé tehdejší Evropě. Guido používá ve svých pracech hned tři různé styly psaní dopisů, podle společenského postavení pisatele a příjemce – tak jeho bombastický *stilus supremus* je vyhrazen pouze papežům a císařům, jejichž stylizované dopisy uvádí. Podobně jako Beno i Guido se dobře vyzná ve francouzské škole *ars dictandi*, svou znalost výzdobné alegorie Francouzů demonstruje ve svém díle *Rota nova*, kde podává i svou autobiografii. Ta je pozoruhodná svým metaforickým vyjadřováním – Guido píše, jak se po studiu svobodných umění stal kovářem a při bušení do rozžhavného železa mu jiskry popálily oči, jazyk a nohu, teprve, když se vrátil zpět k rétorice, byl jako zázrakem vyléčen. Mezi další jeho útrapy patří povolání koželuha, kdy svými zuby musel vydělávat a změkčovat tvrdou useň, než se mu nakonec podařilo stát se klerikem v kapli sv. Michala. Jak ukázal E. H. Kantorowicz, myslí tím Guido po řadě své angažmá na právnické fakultě (kovář), pozici notáře (koželuh) a nakonec učitele rétoriky působícího v koleji při sv. Michalovi.¹³⁸

Kromě zmíněné boloňské školy existovaly v Itálii i další centra rozvoje *ars dictaminis* byť některá jen lokálního významu. Nejzajímavějším a nejdůležitějším konkurentem Boloňanů ale byla bezesporu tzv. kapujská škola. Ta je pro náš výklad i bezprostředně důležitá, protože Jindřich vzešel z jejího okruhu a stal se jejím významným pozdním představitelem. Tato škola *ars dictaminis* se proslavila především výrazným ozdobným stylem, který našel uplatnění zejména v kanceláři papežské a císařské kanceláři posledních Štaufů. Kapujská škola vyrostla prolnutím cisterciácké publicistiky, která sloužila k propagování křížových výprav konce 12. století, se severoitalskými a

¹³⁸E. H. KANTOROWICZ, *Autobiography*. Vskutku neotřelý Kantorowiczův přístup nám možná ukazuje cestu, jak se vypořádat s některými bizarnostmi v životě dalších diktátorů, mezi něž se počítá jistě i Jindřich.

francouzskými vlivy z prostředí *ars dictaminis*. Prvním výrazným představitelem školy byl arcibiskup Raimund z Kapuy. Skrze něj a další se nový styl rozšířil k papežské kurii. Největším kuriálním diktátorem a současně předním protagonistou kapujské školy však byl Tomáš z Kapuy (zemřel 1239). Tomáš sloužil jako notář Innocence II., později jako papežský diplomat a nakonec to dotáhl až na kardinálský post coby kněz u kostela Santa Sabina. Jeho *Summa artis dictaminis sive de arte dictandi epistoles secundam stylum curiae* se stala populární právě proto, že zachytila tradičně vysokou úroveň písemností římské kurie. Tomáš pojímá své umění v kontrastu k boloňským diktátorům, třebaže zároveň od nich mnohé přejímá. V úvodu své *summy* tak kritizuje ty, kdo se falešně zvou *dictatores*, třebaže jen uráží svou nevzdělaností *gloriosa Romana ecclesia*.¹³⁹

Druhým centrem rozvoje stylu kapujské školy byla kancelář sicilského krále a římského císaře Fridricha II. Zde se tento styl prosadil už koncem desátých let 13. století. Klíčovou osobností se zde stal Petr z Viney, který bývá pokládán za nejslavnějšího diktátora středověku.¹⁴⁰ Na dvoře Fridricha II. prodělal Petr raketovou kariéru, která ho vynesla z neznámého notáře, který není zachycen ani v pramenech, až do čela panovníkovy kanceláře. Krom pozice protonotáře ho máme doloženého i jako dvorského soudce (*magne curie iudex*) a logothetu (*logotheta, qui sermonem facit in populo vel qui edictum imperatoris vel alicuius principis populo nuntiat*),¹⁴¹ tedy jakéhosi úředníka odpovědného přes imperiální reprezentaci a propagandu. Až do své záhadné smrti v roce 1249 patřil Petr k předním exponentům politiky Fridricha II. Prameny uvádí, že toho roku byl Petr obviněn Fridrichem z velezrady. Byl panovníkem zajat v Cremoně a později oslepen. Krátce poté snad spáchal sebevraždu.

Petrovi následovníci a kolegové v rámci sicilské kanceláře se však postarali, aby legenda jeho diktátorských schopností nezanikla. Nejspíš právě oni sestavily obsáhlý listář dnes spjatý s jeho jménem. Ten se rozšířil do celé Evropy a stal se snad nejpopulárnější ze sbírek *dictamin*.¹⁴² Jen těžko lze dnes usuzovat, kdo se na sestavení této sbírky podílel a čí diktamina se zde promíchala

¹³⁹J. J. MURPHY, *Rhetoric*, s. 258

¹⁴⁰K základním informacím o Petrově osobnosti srov. heslo Hans Martin SCHALLER, *Della Vigna Pietro*, in: *Dizionario Biografico degli Italiani* 37, Roma 1989, kde je i obsáhlý seznam literatury.

¹⁴¹H. M. SCHALLER, *Della Vigna Pietro*.

¹⁴²Základní práci je Hans Martin SCHALLER, *Zur Entstehung der sogenannten Briefsammlung des Petrus de Viney*, DA 12, 1956, s. 114–159, v rozšíření souboru hrají důležitou roli i české země a nejspíš právě Jindřich z Isernie. Schaller ho pokládá za jednoho z těch, kteří se významně podíleli na zachování a rozšíření souboru. Do Čech se ale soubor šířil snad i s minoritským prostředím kolem Přemyslova dvora, srov. Ivan HLAVÁČEK, *Knihy a knihovny v českém středověku (studie k jejich dějinám do husitství)*, Praha 2005, s. 107–108. Bohužel dosud chybí moderní a úplná edice souboru. Zůstává tak pouze edice Rudolphus ISELIIUS, *Petri de Vineis iudicis aulici et cancellarii Friderici II imp. Epistolarum ... libri VI*, Basilea 1740, která vyšla i v reedici s úvodem H. M. Schallera. Mamutí úkol připravit edici novou, kterého se pokusil ujmout právě Schaller, zůstal nedokončený. Výstupem je obsáhlý svazek Hans Martin SCHALLER – Bernhard VOGEL, *Handschriftenverzeichnis zur Briefsammlung des Petrus de*

s dílem Petrovým. Některá jména však přece tušíme. Jedním z nich musel být diktátor Mikuláš z Rokky, který později působil i v kanceláři Konrádově a Manfredově. V opisech Petrova epistoláře je i několik listů jejich vzájemné korespondence, v nichž Mikuláš vychvaluje Petrovo diktátorské umění a prosí ho, aby mu opravil vlastní práce.¹⁴³ Dalším z významných mistrů, kteří přímo navazovali na Petra z Vinea, byl Petr z Prece.¹⁴⁴ Podobně jako Mikuláš z Rokky i on po císařově smrti přešel do kanceláří jeho nástupců. Naposledy se s ním setkáváme v kanceláři Konradinově, pro kterého sepsal i proslulý manifest, definující politický program mladého uchazeče o dědictví svých otců. Poslední zprávy o Petrovi z Prece pocházejí právě od Jindřicha z Isernie. Od něj víme, že Petr i nadále patřil k neúnavným protagonistům ghibellinského hnutí. Jindřich u něj pobýval a nejpozději tehdy byl výrazně ovlivněn jeho stylem natolik, že ho považujeme za jednoho z posledních představitelů kapujské školy. Jak víme pokusil se přenést svoje umění do Čech a zde se prosadit na Přemyslově dvoře. Podle všeho však žádný z jeho žáků, o kterých máme z jeho dopisů několik útržkovitých zpráv, nedosáhl jeho úrovně.

V této chvíli jsme se dostali až k osobnosti našeho Itala, takže výklad vývoje *ars dictaminis* opustíme. Ostatně tato doba je současně i vrcholem teorie a od 13. století začíná být zřejmé, že noví autoři jen opakuji a systematizují dílo svých předchůdců. Typickým příkladem tohoto jevu je Vavřinec z Aquileje, působící někdy kolem roku 1300. Jeho přísné rozepsání dopisů do tabulek a diagramů, podle toho komu je dopis určen je sice svou logickou organizovaností pozoruhodné, v zásadě však není ničím jiným než petrifikací poznatků jichž dosáhli velcí diktátoři 13. století.¹⁴⁵

V souvislosti s *ars dictaminis* by mělo být řečeno něco málo i o tzv. uměním notářském, *ars notaria*. *Notarius* byl termín, jakým se označovali ti, které bychom dnes označili za úředníky – tj. všichni, kdo měli na starosti písemnou agendu ať už církevní, nebo světské instituce.¹⁴⁶ Naopak diplomatická literatura používá termínu notář pro někoho, kde se „*zabýval koncipováním a případně i psaním listin v rámci nějaké kanceláře.*“¹⁴⁷ Třebaže se jistě obojí vymezení překrývají, v zásadě

Vinea (Monumenta Germaniae Historica Hilfsmittel 81), Hannover 2002 podávající alespoň přehled manuskriptů, v nichž je soubor obsažen.

¹⁴³O tomto píše J. B. NOVÁK, *Středověká diktamina*, s. 63–65.

¹⁴⁴Jeho stylem a politickým dílem se zabýval především Eugen MÜLLER, *Peter von Prezza, ein Publizist der Zeit des Interregnums*, Heidelberg 1913. Bohužel, podobně jako u Petra z Vinea, jsme i u Petra z Prece odkázání na zastaralé edice, viz s. 76, pozn. 284 a s. 65, pozn. 250. Nověji se Petrem z Prece zabýval a některé další dopisy přetiskl Rudolf M. KLOOS, *Petrus de Prece und Konradin*, Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken 34, 1954, s. 88–93 a Rudolf M. KLOOS, *Ein Brief des Petrus de Prece zum Tode Friedrichs II.*, DA 13, 1957, s. 151–170.

¹⁴⁵J. J. MURPHY, *Rhetoric*, s. 260–261.

¹⁴⁶Srov. J. J. MURPHY, *Rhetoric*, s. 263–264.

¹⁴⁷Srov. Ivan HLAVÁČEK – Jaroslav KAŠPAR – Rostislav NOVÝ, *Vademecum pomocných věd historických*, Praha 1997, s. 179.

se mohou malinko lišit – ne všichni lidé pohybující se kolem královské kanceláře museli být pověřeni koncipováním listin. Zdá se, že alespoň v některých případech tento rozdíl hraje roli.

Praktická výbava znalostí pro notáře se vyvíjela ruku v ruce s *ars dictaminis*, přestože se denní notářská praxe brzy začala rychle vzdalovat od občasných rétorických výstřelků diktátorů. Za otce teorie notářských dovedností bývá považován Irnerius (c. 1055–1130) působící v Bologni. Jeho dílo se nám ale nezachovalo. Místitři notářského umění se soustředili krom psaní dopisů hlavně na praktické dovednosti, např. Angličan Jan z Tillbury (c. 1174) podává popis těsnopisných metod, které měly pomoci notářům rychle zaznamenat mluvený text.

Centrum rozvoje notářského umění ale zůstalo v Bologni. Krátce po roce 1250 máme první zprávy o notářské fakultě, která vznikla při zdejší univerzitě. Zde působil také nejdůležitější soudobý autor Rainerius z Perugie (c. 1220). Rainerius, který byl součastníkem velkých diktátorů počátku 13. století, se ve svém díle *Ars notariae* koncentroval především na pojednání právních dokumentů, kontraktů, smluv a soudních rozhodnutí. Praktické zaměření *ars notaria* začalo později zastiňovat vlastní *ars dictaminis* a je jedním z důležitých faktorů rozvoje renesanční kultury, resp. uplatnění jejích nositelů. Ve 13. století, o kterém pojednáváme, ale obě tyto disciplíny kráčí ještě do značné míry ruku v ruce a mají k sobě velice blízko. Řada autorů *ars dictaminis* se pokouší uplatnit i jako notáři svých pánů. To je případ i Petra z Viney, který na počátku své kariéry měl působit coby prostý notář Fridricha II.¹⁴⁸ Jindřich z Isernie bývá, zejména v souvislosti s listinnou sbírkou, která je mu připisována, chápán také jako notář. Je ale nutné poznamenat, že epistolář žádné praktické záležitosti neřeší a nenacházíme zde ani jakékoliv zmínky o případném vybavení notáře ve smyslu *ars notaria*. Toto jednoduché zjištění lze snad použít k oslabení, nikoli samozřejmě vyvrácení, domněnky V. Hrubého, že Jindřich (identický s autorem listináře) působil svým inspiračním vlivem na vznik městských knih Starého Města pražského.¹⁴⁹

Jindřich jako dictator, literární autor a (proto)humanista

V předchozím textu jsem se pokusil popsat vývoj *ars dictaminis*, do níž náš Iserňan patří a jež měla na jeho literární projev rozhodující vliv. Následující řádky bych chtěl věnovat hledání místa, které Jindřich zaujímá vzhledem k vývoji této disciplíny i vzhledem k širšímu kulturnímu kontextu 13. století.

To, co jsem napsal v předchozím textu o vývoji *ars dictaminis*, by snad mohlo vnuknout představu, že i Jindřich mohl pohlížet zpět na své předchůdce, tak jako my dnes můžeme obsáhnout vývoj této odnože rétoriky od jejího počátku až do postupného zániku. Nic není vzdálenější pravdě.

¹⁴⁸V pramenech týkajících se císařské kanceláře ale není doložen. Lze tak mít za to, že termín *notarius* měl alespoň v tomto případě širší význam.

¹⁴⁹V. HRUBÝ, *Jindřich Vlach z Isernie*, s. 166.

Je dost dobře možné, že náš Ital nikdy neslyšel jména některých z mistrů *ars dictaminis*, které dnes pokládáme za důležité pro rozvoj této disciplíny, stejně jako si nemusel uvědomovat nakolik kapujská škola vychází ze škol předchozích. Pro něj byla jednoduše faktem, vzorem, ze kterého vycházel a jehož estetické imperativy uznával. Podobný přístup nalézáme samozřejmě už i u dříve zmíněných diktátorů. Ti ve svých teoretických textech jen málokdy uvádí své předchůdce, a pokud ano, tak často ne všechny. Někdy i ty nejdůležitější, ze kterých zjevně vycházejí, (nevědomky?) zamlčují. Stejně tak, pokud reagují na své protivníky, nemusí to nutně znamenat, že se od nich svým vlastním písemným projevem zásadně odlišují. Zkrátka je dobré si připomínat, že středověcí diktátoři podle všeho neviděli vývojové struktury svého oboru tak, jak je dnes chápeme my. Spíše chtěli vidět jedna homogenní pravidla, o kterých soudili, že je lze odvodit už z antických autorů.

To by nás mělo nabádat k jisté opatrnosti a je nutné velmi opatrně vyhledávat a nalézat shody Jindřichova díla s pracemi jeho předchůdců. Neměli bychom šmahem konstatovat jeho ovlivnění celou řadou předchozích autorů, ať už gramatiků nebo mistrů *ars dictaminis*, přestože je takový postup jistě svůdný.¹⁵⁰ Okruh, ze kterého vycházel, bychom měli rekonstruovat pouze na základě průkazných vazeb. Neměli bychom se proto nechat oslnit ani na svou dobu jistě nebývalou sečtělostí našeho Itala. I když je jisté, že mnohé antické autory znal díky důkladnému studiu jejich textů, zdá se, že některá díla přesto cituje jen na základě odkazů jiných autorů.¹⁵¹ Věci převzaté od středověkých autorů a od mistrů *ars dictaminis* je ještě těžší identifikovat, protože zde Jindřich leckdy volně přebírá, aniž by na věc upozornil – zdá se, že zatímco přesně určené citáty antických autorů pokládal do jisté míry za ozdobu svého díla, podobnou potřebou u většiny středověkých autorů netrpí. Ale i zde jsou výjimky, především oblíbený Alan ab Insulis nebo některé gramatické a rétorické příručky.

Na druhou stranu si však myslím, že by bylo chybné se při výkladu Jindřichova přínosu spokojit jen s jeho zasazením do širšího rámce kapujské školy. I v tomto okruhu je Jindřich svébytným autorem, třebaže styčné plochy s dílem jeho bezprostředních předchůdců Petra z Prece a Petra z Viney jsou jasně patrné. Jakákoliv konstatování na obecné rovině naráží ovšem na fakt, že nám stále schází moderní zhodnocení díla diktátorů této školy. To je ostatně jen stěží možné, vzhledem k tomu, že jejich dílo je dosud přístupné jen pomocí výběrových a často ještě zastaralých edic.

¹⁵⁰Více autorů, kteří měli Jindřicha přímo ovlivnit, uvádí J. Tráška ve svém překladu *Invektivy proti Oldřichu Polákovi*, srov. K. SGALLOVÁ (ed.), *Literárně teoretické texty*, s. 152. Domnívám se, že prokázat některé z vazeb, které Tráška navrhuje, není takto přímočaře možné.

¹⁵¹Příkladem budiž obsáhlá citace Vergiliovy *Aeneis* v rámci traktátu *De coloribus rhetoricis*, srov. B. SCHALLER, *Der Traktat des Heinrich von Isernia*, s. 132, které přímo vychází z Isidorových *Etymologiae*. Naopak z Alanova *Anticlaudianiana* může vycházet i Jindřichova znalost Aeneova druha Achata, kterou demonstruje v dopise princezně Kunhutě o krásách Sicílie, K. HAMPE, *Beiträge*, s. 118.

Domnívám se proto, že je v každém případě užitečné vymezit charakter intelektuální výbavy našeho Itala. Klíčovým pramenem jsou při tom především práce vztahující se k *ars dictaminis*. K nim se velmi blíží soubor zvacích dopisů na Jindřichovu vyšehradskou školu, a pak především *Prosotetrastická invektiva proti Oldřichu Polákovi*, v nichž jasně zaznívá Jindřichův postoj k předmětům trivium. Krom těchto prací se lze opřít i o odkazy k jednotlivým autorům, které Jindřich zmiňuje a cituje. To vše se pokusím postihnout v následujících odstavcích.¹⁵²

Především je nutné konstatovat, že Jindřich je svébytný autor v rámci *ars dictaminis*, třebaže není žádný novátor. Ostatně jak *Epistolare dictamen*, tak i *De coloribus rhetorici* jsou poměrně krátká díla. Zejména *Epistolare dictamen* je jen stěží něčím více než shrnutím základní tresti *ars dictaminis*, v podobě zcela obvyklé mezi diktátory 13. století. To ale autorovi nebrání popisovat budovanou teorii pouze s použitím antických vzorů. Dovolává se zejména díla Ciceronova a rétoriky *Ad Herennium*, jejíž autorství bylo Ciceronovi tehdy připisováno. Jindřich tuto příručku podle všeho dobře znal, protože ji na více místech svého díla cituje a s oblibou se na ni přímo odvolává. Ospravedlnění *Epistolare dictamen* tedy založil především na antickém vzoru. Jinak ovšem Jindřich mlčky stojí na závěrech platných v boloňské škole – např. hned v úvodní definici traktátu praví, že dopis má mít pět částí, třebaže je jmenovitě neuvádí. V duchu středověkých rétorik a příruček *ars dictandi* pak pokračuje i v dalším výkladu. Mluví se proto o salutaci a její souvislosti se společenským postavením osob, o tom, jak vyvolat pozornost a získat přízeň adresáta (tzv. *captatio benevolentiae*), o naraci a závěru listu (*conclusio*). Vše je protkáno narážkami na Ciceronovo pojetí rétoriky – kromě zmíněné rétoriky *Ad Herennium* to jsou především jeho spisky *Orator* a *De inventione*, které tvořily naprostý základ středověkého pojetí rétoriky, nejen v úzkém slova smyslu *ars dictandi*. Ani zahrnutím stručné zmínky o třech stylech se Jindřich nevymyká své epoše. Právě ve 13. století získaly v teorii *ars dictaminis* tři styly naprosto zásadní význam.

Myslím, že jedním aspektem se Jindřichovo teoretické dílo přece jen odlišuje od většiny dalších teoretických příruček *ars dictandi*. Je to jeho požadavek univerzálnosti umění a schopností diktátora. Jindřich to vlastně říká, už když představuje, jak by měl dobrý diktátor vypadat: „*Musí být pevný jak v základech, tak i ostrosti latinského jazyka, stejně jako být silný v dialektice. Musí znát autory, nesmí si nevyšmat zákonů a práva, musí být zvyklý číst pojednání o dějinách, znát*

¹⁵²Při popsání Jindřichova teoretického díla vycházím především z článku Richard Psík, *K teoretickému dílu Mistra Jindřicha z Isernie*, in: *Querite primum regnum Dei* (sborník příspěvků k poctě Jany Nechutové), edd. Helena Krmíčková – Anna Pumprová – Dana Růžičková – Libor Švanda, Brno 2006, s. 223–230, srov. též obdobně pojatou kapitolu *Teoretické dílo mistra Jindřicha z Isernie* v pozdější práci R. Psík, *Invektiva*, s. 29–33. Psíkovy závěry se pokouším doplnit o některé dílčí postřehy. K autorům, které Jindřich cituje je dosud nejužitečnější studie Miloslav ŠVÁB, *Latinské předkarlovske kroniky a listy Jindřicha z Isernie ve vztahu k antice*, in: *Antika a česká kultura*, Praha 1978, s. 33–50, její závěry však koriguji na základě vlastních pozorování jevů v rámci Jindřichových listů, zejména Psíkovy nové edice *Invektivy* a zvacích dopisů na Vyšehradskou školu.

*způsoby mravů a mít přehled i o jakýchkoli jiných vědách.*¹⁵³ Na první pohled se nezdá, že by šlo o něco nového, už Adalbert Samaritanus ve svých *Praecepta dictaminum* tvrdí, že *dictator* musí znát gramatiku, rétoriku a dialektiku,¹⁵⁴ a ani ostatní diktátoři netrpí zrovna podceňováním svého umění.¹⁵⁵ Ale přece jen si myslím, že Jindřich jde dál. Pokouší se dialektiku integrovat jak do teoretického díla *ars dictaminis*, tak i do praktického využití v dopisech. A právě to ho podle mého od řady dalších diktátorů 13. století poněkud odlišuje.

Stačí se podívat do *Invectivy proti Oldřichu Polákovi*. Zde deklaruje Oldřichova provinění proti všem třem předmětům trivía, a pak se skutečně snaží dokazovat zbraněmi té či oné disciplíny chyby, jichž se jeho protivník dopustil ve svém dopise.¹⁵⁶ Podobně, když se podíváme na soubor zvacích dopisů, ukáže se, že první tři dopisy Jindřich koncipuje po řadě jako chválu gramatiky, logiky a rétoriky.¹⁵⁷ Rétorika tak v jeho pojetí nestojí samostatně, ale smysl dává jen ruku v ruce s ostatními disciplínami trivía.

Diktátor má tedy podle Jindřicha ovládat autory (*auctores*). Z díla kterých ale vychází on sám? To, co napovídá jeho bohatý slovník i dokonalá znalost latinské gramatiky, má podle všeho opravdu pevné základy v pečlivém studiu antických prací spolu s díly velkých gramatiků 13. století, jako byli Galfredus de Vino Salvo, Alexander de Villa Dei nebo Alanus ab Insulis. Tato niterná znalost mu umožňuje používat ve svých dopisech jevů, které se ve středověkém písemnictví obvykle neobjevují. Podívejme se nyní na Jindřichem citované autory podrobněji.

Už jsem zmínil, že Jindřich dobře znal Ciceronovy práce o rétorice, *Orator*, *De inventione* i pseudo-Ciceronovskou rétoriku *Ad Herrenium*. Z gramatiky samozřejmě staví na ve středověku oblíbených *Institutiones grammaticae* pozdně antického gramatika Prisciána.¹⁵⁸ Toho u něj doplňují *Derivationes* Hugutia z Pisy¹⁵⁹ a *Doctrinale* Alexandra de Villa Dei.¹⁶⁰ Cituje však i Martiana Cappellu¹⁶¹ a všeobsažné *Etymologiae* Isidora Sevillského.¹⁶² Co se týká rétoriky byla pro Jindřicha v

¹⁵³J. TRÍŠKA, *Epistolare dictamen*, s. 195: „*Dictator et latinitatis fundamento stabilitus et acumine esse debet dyalecticorum vigere et auctores noscere, leges et iura non ignorare, hystorias lectitasse, scire urbanitatis genera et de qualibet debet aliquid sciencia prelibasse.*“

¹⁵⁴J. J. MURPHY, *Rhetoric*, s. 213.

¹⁵⁵Buoncompagno např. na jednom místě praví, že rétorika je císařovnou svobodných umění: „*rhetorica est liberalium artium imperatrix et utriusque iuris alumna*“, cit. dle J. KRAUS, *Rétorika*, s. 84.

¹⁵⁶Samozřejmě nejvíce prohřešků připadá na vrub rétorice a pak gramaticy, logika stojí přece jen až v pozadí. To do značné míry potvrzuje, že Jindřichova koncepce byla přes svou eleganci do značné míry uměle konstruovaná.

¹⁵⁷Srov. R. PSÍK, *Invectiva*, s. 118–123, též RBM II, č. 2589–2591.

¹⁵⁸Prisciána přímo jmenuje stejně jako z něj obsáhle cituje v *Invektivě*, např. R. PSÍK, *Invectiva*, s. 73–75.

¹⁵⁹Tamtéž, s. 73.

¹⁶⁰Tamtéž, s. 80.

¹⁶¹B. SCHALLER, *Der Traktat des Heinrich von Isernia*, s. 133.

¹⁶²R. PSÍK, *Invectiva*, s. 81.

každém případě základem *Poetica nova* Galfreda de Vino Salvo.¹⁶³ V oblíbenosti tohoto Angličana u Jindřicha ho snad překonává jen Alanus ab Insulis. Zdá se, že zná jak jeho *Anticlaudianus*, tak i báseň *De planctu naturae*. *Alanus* každopádně patří k autorům, na které se s oblibou odvolává.¹⁶⁴

Jindřich dodnes imponuje svou znalostí římské poezie. Četné odkazy na Ovidia dokazují, že jeho dílo znal důvěrněji než jen z obvyklých středověkých florilegií. Z Ovidia konkrétně odkazuje na *Metamorphoses*, které asi znal podrobněji, protože z nich čerpá na více místech.¹⁶⁵ Z Jindřichových listů s erotickou tematikou, o kterých bude ještě řeč, se zdá, že mu nebylo neznámé ani Ovidiovo *Ars Amandi*. Náš Ital cituje i dílo Horatiovo minimálně jeho *Epistulae*.¹⁶⁶ Z Vergilia znal v jakési formě jeho *Bucolica*, Oldřicha Poláka totiž přirovnává k mizerným římským básníkům Kodrovi a Maeviovi, kteří se objevují v této sbírce.¹⁶⁷ Některá místa Jindřichova díla prozrazují i jistou znalost Juvenalových *Satir*. Pozoruhodná je jeho znalost archaického básníka Ennia.¹⁶⁸

Z pozdně římských autorů využívá Jindřich Cassiodorovy *Variae*,¹⁶⁹ a pak především Boethiovo dílo, nejvíce samozřejmě *De consolazione philosophiae*, které se objevuje v několika listech,¹⁷⁰ ale nejspíš i *Commentaria in Porphyrium*.¹⁷¹ Na jednom místě v *Invectivě* cituje i Augustinovy *Sermones*.¹⁷² Ne zcela cizí mu byl podle všeho i „božský“ Platón, kterého snad skutečně poznal z latinského překladu *Tímaia*.¹⁷³ Z římských morálních filozofů pak odkazuje kromě Cicerona na Se-

¹⁶³Delší verš z *Nové poetiky* týkající se použití hyperboly cituje tamtéž s. 85. Tamtéž s. 81 se na ni odvolává pod jménem „*Novelle versuum poetrie*“ odvolává. Zda znal i Galfredovo *Documentum* není zcela jasné, snad by tomu naznačovala jedna zmínka v *De coloribus rhetoricis*, srov. B. SCHALLER, *Der Traktat des Heinrich von Isernia*, s. 147.

¹⁶⁴V *Invectivě* na více místech využívá prologu k *Anticlaudianovi*, srov. např. R. PSÍK, *Invectiva*, s. 85, ale k tomuto autorovi se odvolává i na řadě dalších míst, srov. např. s. 88, pozn. 347. Oblíbenosti Alanova díla u Jindřicha si všímá už K. HAMPE, *Beiträge*, s. 35–36. V této preferenci je Jindřich mezi diktátory, zejména mimo kapujskou školu, poměrně osamocený. Reflexe Alana ab Insulis u diktátorů 13. století je však stále ne zcela vyřešený problém, a tak srovnávací materiál chybí, více viz R. WITT, *Medieval “Ars dictaminis”*, s. 16.

¹⁶⁵Např. K. HAMPE, *Beiträge*, č. 10, s. 109 v dopise o nemravném kněžství přebírá úvodní slova Proměn „*In nova fert animus mutatas dicere formas.*“

¹⁶⁶R. PSÍK, *Invectiva*, s. 86–87.

¹⁶⁷R. PSÍK, *Invectiva*, s. 78.

¹⁶⁸RBM II, č. 2583.

¹⁶⁹Jeho popisu sicilské Arethusy použil v listu, jímž mladičké Přemyslové dceři Kunhutě líčí krásy Sicílie, K. HAMPE, *Beiträge*, s. 117–118.

¹⁷⁰Jindřich dílo podle všeho skutečně četl, alespoň tak lze soudit podle toho, že zná dobře i jeho obsah, srov. R. PSÍK, *Invectiva*, s. 89 nebo s. 63, pozn. 240 této práce.

¹⁷¹Na ty odkazuje v souboru zvacích dopisů, tamtéž, s. 120.

¹⁷²R. PSÍK, *Invectiva*, s. 67.

¹⁷³Vícekrát, např. RBM II, č. 2579 s RBM II, č. 2603, naráží na jeho teorii o rozpomínání si duše na svou božskou podstatu, která se objevuje právě *Tímaiovi*, jehož jediného znal středověk z latinského překladu.

necu, ale zde je dost dobře možné, že jeho dílo zná pouze ze středověkých výtahů.¹⁷⁴ Na téže úrovni používá i gnómičnou literaturu, která se ve středověku tradovala, zejména *Disticha Catonis*.¹⁷⁵

Podle K. Hampeho překrývají u Jindřicha pohanští autoři křesťanské učení a pravděpodobně ve stopách německého badatele dovozuje i M. Šváb, že Jindřich byl člověk světský a „s hlubším náboženským citem se u něj nesetkáme“.¹⁷⁶ Ve skutečnosti má ale Jindřich zvládnuté i citáty z Vulgáty a cituje je nejen v dopisech církevním hodnostářům, jak se domnívá M. Šváb. S biblickými citáty se setkáváme např. ve zvacích dopisech nebo ve stížném dopise jakémusi panu de Arvino, z nějž budu dále citovat více.¹⁷⁷ Kapitola, jak se Jindřich vyrovnával s učením tehdejší církve, musí být teprve napsána a za současného stavu pramenné základny si na tento úkol netroufám. Jistě by bylo zajímavé srovnávat zbožnost našeho Itala se zbožností ostatních vášnivých ghibellinů. Vždyť to, že často kritizují stav soudobé církve nemůže sloužit jednoduchému závěru, že by se odvraceli od křesťanství. Jindřich byl laik a vášnivý ctitel antické tradice. To nemusí nutně znamenat, že bychom ho měli chápat jako jakéhosi předchůdce moderního sekularismu.

Nakonec se pokusím identifikovat některé autory *ars dictaminis*, jejichž práce Jindřich znal a přebíral je i do svých dopisů.¹⁷⁸ Jistě nepřekvapuje, že znal dílo svého patrona Petra z Prece, ale zdá se, že minimálně text jeho *Protestatia*, které sepsal pro mladého Konradina, znal už v době svého pobytu ve Viterbu.¹⁷⁹ Přímo cituje i z diktamin Petra z Viney, jehož kariérní vzestup tolik toužil napodobit na Přemyslově dvoře.¹⁸⁰ Z kapujské školy ale znal i dílo kuriálního diktátora Tomáše z Kapuy včetně jeho *Summy artis dictaminis*.¹⁸¹ Těžší je najít souvislosti s osobnostmi boloňské školy. Některé zmínky ale naznačují, že by Jindřichovi nemusela být neznámá díla některých velkých autorů této školy počátku 13. století. Citát „*gramatica est sciencia recte scribendi et recte pronunciandi et recte construendi*“, který se objevuje v *Invektivě* snad pochází z Buoncompagnovy

¹⁷⁴Srov. M. ŠVÁB, *Listy Jindřicha z Isernie*, s. 48 a B. SCHALLER, *Der Traktat des Heinrich von Isernia*, s. 136, kde Jindřich cituje ze Senecova *De paupertate* úryvek ze Senecových dopisů, který ve středověku obíhal samostatně. To snad platí i o další citaci ze Senecova *De beneficiis*, tamtéž, s. 137.

¹⁷⁵R. PSÍK, *Invectiva*, s. 126.

¹⁷⁶M. ŠVÁB, *Listy Jindřicha z Isernie*, s. 49, srov. též K. HAMPE, *Beiträge*, s. 56: „*Von einer Einwirkung der Vulgata, der Kirchenväter und anderer geistlicher Quellen spürt man in seinem Briefen nur noch äußerst wenig, um so mehr neben Alanus de Insulis von dem Einflusse eines Cicero, Vergil, Ovid, Seneca, Boethius und Cassiodor.*“

¹⁷⁷K. HAMPE, *Beiträge*, č. 19, s. 138–142.

¹⁷⁸Užitečný je při tom zejména text *De coloribus rhetoricis*, který obsahuje mj. celou řadu úryvků dopisů, ať už vlastních, nebo i převzatých, které slouží jako citáty správné (ale i špatné) rétorické výzdoby řady autorů. Ty se z velké části podařilo B. Schallerové identifikovat. Naopak materiál Jindřichových dopisů zůstává v tomto smyslu z naprosté většiny zcela kriticky nezpracovaný.

¹⁷⁹Srov. s. 74, pozn. 275.

¹⁸⁰Srov. B. SCHALLER, *Der Traktat des Heinrich von Isernia*, s. 144 a s. 150.

¹⁸¹Tamtéž, s. 137.

Nové rétoriky, i když podobné definice gramatiky lze nalézt už dříve u rétoriků 12. století.¹⁸² S podobnou nejistotou lze uvažovat o tom, že Jindřich znal *Summu dictaminis* Guidona Faby, na několika místech cituje pasáže, které se ve stejném kontextu objevují i v této příručce, avšak lze je doložit i odjinud.¹⁸³

Tolik zmínky o autorech a dílech, které jsem si sám mohl ověřit. Literatura dále mluví o znalosti Marciana, Jeronýma, Hrabana Maura, Raimunda Lulla, Alexandra z Hales, Bernarda z Clairvoux a Tomáše Akvinského.¹⁸⁴ V každém případě seznam literatury, kterou Jindřich používal, je na svou dobu vskutku impozantní a Jindřich sám musel být v našem prostředí neobyčejným zjevem. To, jak k tomuto bohatství dospěl, není zcela jasné. Zdá se, že k řadě autorů se dostal skrze svoje studia na Neapolské univerzitě.¹⁸⁵ Další mohl poznat během svého pobytu u kurie ve Viterbu, kde si nejspíš vydělával na živobytí i jako opisovač rukopisů. Některé autory konečně poznal u Petra z Prece a nakonec nelze zapomínat ani na jeho pobyt v Bologni během cesty do Itálie v roce 1273.

Z jedné zprávy přímo víme, že Jindřich vlastnil dokonce jakousi vlastní sbírku knih, na kterou byl patřičně hrdý. Píše, že knihy „*získal mnohým úsilím, nesmírnými obtížemi a za cenu nemalého posluhování u jiných*“.¹⁸⁶ V této pasáži vyjadřuje i hrdost na své bohatství. Vypravuje, že mu byl kýmsi poskytnut útulek na několik dnů, za které by jinde byl zvyklý platit tři denáry za den. Jeho hostitelé ho ale nutili, aby jim poskytl svoje knihy k opsání přičemž jim měl pomoci opravit v opisech chyby. Jindřich si zejména stěžuje, že ho k tomu nutili „*bez jakékoliv prosbičky*“.¹⁸⁷ Raději by jim zaplatil za noc čtyřnásobek obvyklé částky, než se nechat přinutit posluhovat při vyrábění oněch kopií.¹⁸⁸ Jindřich vypráví, že „*poté co nemohli dosáhnout naplnění své tužby, když neuznali za vhodné mne poprosit, avšak chtěli vše ze mě vymáčkout po způsobu rozkazu, navedení a stejně tak*

¹⁸²R. PSÍK, *Invectiva*, s. 80.

¹⁸³B. SCHALLER, *Der Traktat des Heinrich von Isernia*, s. 137 a tamtéž, s. 145.

¹⁸⁴K. DOSKOČIL, *Středověký hlas*, s. 226, tvrdí, že na tyto autory Jindřich odkazuje v jakési kvestii. Tu se mi ale nepodařilo najít a je dost možné, že se nachází v needitované části rukopisu, se kterou K. Doskočil pracoval při přípravě edice, a již jsem sám studoval jen výběrově.

¹⁸⁵Ve zmiňovaném dopise líčící krásy Sicílie tak např. zmiňuje Neapolské legendy týkající se Vergiliova pobytu v tomto městě, K. HAMPE, *Beiträge*, s. 119–120: „*Hec est Neapolis, in qua eximius residens poetarum multipharis eam artificiosisque studiis decoravit eamque filosoficis dedicans disciplinis scolam esse voluit, quos studere sapientie contigisset.*“

¹⁸⁶K. HAMPE, *Beiträge*, č. 19, s. 140 „*... et iuxta ipsorum optionem concurrere votis suis, non attendentes, quod eis erat beficiū collati recompensacio plene facta, dum libros meos, quos multis laboribus multisque angustiis et servitorum non modicorum impensa aput alios aquisivi, ad suum libitum habuere, scripserunt habitos et mecum correxere transcriptos, me ad ipsorum correctionem eciam sine interventu precaminum compellentes.*“

¹⁸⁷Tamtéž, viz předchozí poznámka. K. Hampe pasáž interpretuje jako pobyt v jakési veřejné noclehárně. Není ale pravděpodobné, že by ho zde kdokoli nutil k opisování knih. Spíše se jednalo o jakési jeho známé u kurie.

¹⁸⁸Tamtéž: „*... licet magnum, pro modico reputatur et modicum tenetur carius, quod partum sudore fuerit laborantis.*“

svedeni čimisi jedovatými poznámkami, začli proti mně ostřit zlolajné jazyky“.¹⁸⁹ Z celé záležitosti tak nakonec vznikly jen další pomluvy, z kterých cítil potřebu se očistovat ve zmíněném dopise. V každém případě zde zaznívá hrdost někoho, kdo se ke svému vzdělání musel dostat neobyčejným úsilím doslova v potu.

V souvislosti s tímto pozoruhodným zájmem o klasické autory i zmíněnou bibliofilii byla nastolena otázka nakolik Jindřich a další autoři kapujské školy, kteří se s ním v zájmu o antické autory shodují, tvoří předstupeň italské renesance a mezistupeň mezi protorenesančními autory 12. století a prvními italskými humanisty.¹⁹⁰ Je myslím užitečné si uvědomit, že „*onen most mezi vaganty dvanáctého století a humanisty století čtrnáctého*“ je v každém případě jen další struktura, kterou předpokládáme mezi dvěma dalšími myšlenkovými konstrukty. Tento výklad navíc předem předpokládá jistou kauzalitu vývoje od tzv. protohumanismu 12. století po první průkopníky humanismu.

Jak lze ukázat, návaznost jedněch na druhé není zcela přímá. První otcové humanismu z kruhu Lovato Lovatiho, který začal někdy kolem roku 1280 v Padově komponovat poezii striktně na základě antických vzorů, byli často diktátoři, profesionální učitelé rétoriky či kancléři.¹⁹¹ Jejich zájem o literární antické formy je ale striktně soukromého charakteru. Třebaže ve své profesionální kariéře navazují na boloňské diktátory 13. století a nejspíš dobře znali i diktamina kapujské školy, stěží lze říct, že by jejich zájem o antiku vycházel pouze z nich. Jak ukazuje už A. K. Rand, zájem o antické autory byl v jistých kruzích setrvalý po celý středověk.¹⁹² Vlastně by se dalo říct, že „humanismus“ ve smyslu návratu k duchovnímu dědictví antiky čeká celou dobu schovaný uvnitř středověké kultury, jen aby se mohl v určitou chvíli objevit a zvítězit. Podle Randa není 13. století dobou poklesu zájmu o antickou kulturu po období velkých gramatiků konce 12. století, ale naopak dobou, kdy tento zájem neustává, ale snad se ještě více rozšiřuje a i bez přičinění několika velkých figur proniká mezi širší publikum než v minulosti. Členy kapujské školy a jejich bezprostřední předchůdce a souputníky z boloňské školy stejně jako první humanisty spojuje zájem o antiku, který se projevuje v každé ze skupin trochu jinak. Každá ze skupin je charakteristická

¹⁸⁹Tamtéž, s. 140–141: „*Verum postquam ipsi non potuerunt sui affectus consequi complementum, cum preces non dignarentur michi porrigere, sed omnia vellent i iussionis modus pocius extorquere, quorundam suggestionibus venenatis inducti pariter et seducti, in me ceperunt linguas exacuere maliloquas . . .*“

¹⁹⁰V Jindřichově případě tuto tezi vyslovil K. HAMPE, *Beiträge*, s. 50–51, doslova: „*in denen* (tj. Jindřichově dílu, pozn. J.D.) *die Stimmung der werdenden Renaissance mit den mittelalterlichen Vorstellungen zu ringen beginnt*“, srov. tamtéž s. 56: „*. . . fesselt uns seine Figur als einer jener italienischen Magister, die die Brücke schlagen von den Vaganten des zwölften zu den Humanisten der vierzehnten Jahrhunderts.*“ V případě celé kapujské školy a kancléřství byla tato teze okrajově studována v H. WIERUSZOWSKI, *Politics and culture*, s. 606–610.

¹⁹¹Srov. R. WITT, *Medieval “Ars dictaminis”*, s. 22 nn., Lovato byl notář a soudce, Giovanni del Virgilio a Geri d'Arezzo byli přímo diktátoři a učitelé rétoriky.

¹⁹² Edward Kennard RAND, *The Classics in the Thirteenth Century*, *Speculum* 4/3, 1929, s. 249–269.

jistým modem návratu k antice. Kapujskou školu lze charakterizovat návratem k velkým gramatikům 13. století, ke Galfredovi de Vino Salvo a Alanovi ab Insulis, k proudům, které se mezitím prosadily ve francouzské *ars dictaminis*. To spojují se zájmem o antiku, který na italském území vyrůstá z příznivého podhoubí imperiálních ambicí sicilského krále a císaře. Tak i náš Jindřich pokládá antické autory za základní vzory. Na rozdíl od pozdějších humanistů, ale neopovrhne ani zmíněnými autory středověkými. Lze snad říct, že jeho interpretace antiky je stejně umělá jako pozdější interpretace humanistů. Stejně jako humanismus neznamená znovuzrození antické kultury, ale jde o dobovou konstrukci, představu, jak by měla antika vypadat, měli svou vlastní představu o ideálních antických formách už diktátoři kapujské školy. Není rozhodující, že narozdíl od široce založeného a později vítězného humanismu, tato představa neměla možnost se vykrystalizovat ve vši jasnosti. Do značné míry eklektická formulace antické kultury proto oproti humanistům Lovatova okruhu nestála na začátku širšího hnutí. Anebo stála? Myslím, že zde záleží na přisnosti našeho pohledu. Jistěže severoitalsí právníci shlíželi poněkud s despektem na ornamentální styl kapujských mistrů.¹⁹³ Ovšem podobně budou shlížet třeba Petrarcovi následovníci na tohoto vášnivého křísitele forem. V každém případě, navzdory jakémukoliv zmíněnému despektu, zůstalo dílo Petra z Viney populární i v následujících dobách. Když kupříkladu na počátku druhé poloviny 14. století reorganizuje Jan ze Středy dvorskou kancelář Karla IV. založí listinný projev této kanceláře právě na diktaminech Petra z Viney. Učený biskup, který vlastnil i rukopis Dantovy *Božské komedie* a dopisoval si s Petrarco, tak bude ve 20. století dráždit badatele v diskusi, zda byl či nebyl jedním z (proto)humanistů na dvoře „otce vlasti“.

Antika byla velkým snem některých autorů 12. století, kteří podle známého citátu Alana ab Insulis sami sebe považovali za trpaslíky stojící na ramenou obrů. Ale podobně, jen trochu jinak, snilo o antice i století třinácté. Konec tohoto století a začátek následujícího lze chápat jako přelomovou dobu v tom smyslu, že právě tehdy se podařilo největším z těchto snů přenést svoje sny na širší publikum. O základním imperativu antické kultury začalo být přesvědčeno stále více a více vzdělanců a především některé prvky tohoto kulturního konstruktů byly poprvé přeloženy i do národních jazyků. Jindřich ale ještě sní o antice jiný sen. Podle všeho věří, že Cicero a Horatius nakonec říkají to samé co Galfredus de Vino Salvo a Alanus ab Insulis. Jeho programem je obdiv k formám antiky, a nikoli pokus o dosažení naprosté čistoty těchto forem bez poskvrnění se středověkou tradicí, jako tomu bude v soukromých dopisech Lovatiho nebo Mussatiho. V tom je snad specifika postavení našeho Itala. On a jeho souputníci z kapujské školy ne že by nedokázali pochopit antiku jako humanisté. Spíše, podobně jako oni, přinášejí svůj vlastní konstrukt antické kultury, který ovšem v jejich pojetí integruje i to nejlepší z velkých gramatiků 13. století. Čas uká-

¹⁹³R. WITT, *Medieval "Ars dictaminis"*, s. 15 cituje boloňského právníka Odofreda, který se vyjadřuje o těch, co následují Petra z Viney, že „*volentes obscure loqui*“.

zal, že tento podivuhodný plod kultury 13. století, třebaže získal na určitý čas velkou popularitu, se neměl stát zdrojem širšího kulturního proudu, který by skutečně změnil středověký svět.

Recepce *ars dictaminis* v přemyslovských Čechách

Otázka recepce *ars dictaminis* v přemyslovských Čechách je právě tak klíčová, jako obtížně zodpověditelná. Krom dopisů Jindřichových, či epistoláře královny Kunhuty je hlavním svědectvím zpráva z XXXII. kapitoly první knihy Zbraslavské kroniky, vztahující se k osobě Václava II. Zpráva je důležitá, proto se nepřikláním k žádnému ze standardních překladů a překládám sám podle originálu: „Často dával písařům psát o různých literárních látkách a s povinnou pozorností měl ve zvyku popořádku naslouchat dopisům sobě poslaným. Různé pozdravy rozděloval podle rozdílnosti osob užívaje při tom vhodného stylu a neváhal vytýkat písemným projevům, které prozkoumával, nepřislušející způsoby psaní.“¹⁹⁴ V textu relace se nachází celá řada pojmů, které známe z prostředí *ars dictaminis*: *dictamina*, *salutacione*, *modulus*, *stylus conveniens*. Zdá se tedy, že alespoň v osobě Václava II. mělo toto umění svého ctitele. Jistá opatrnost by však měla být rozhodně na místě. V téže kapitole Zbraslavské kroniky čteme i další chválu na osobu panovníka a velkého příznivce cisterciáckého řádu v jedné osobě. Prý se rád vzdaloval od hluku pozemských jednání a nechával si předčítat od biskupů a ostatních duchovních Svaté písmo či pěstoval na svém dvoře všemožná umění. Vkrádá se otázka, zda se v případě *ars dictaminis* nenechal pouze Petr Žitavský unést nadšením pro líčení duchovních kvalit svého hrdiny. To ostatně patřilo k jeho vyprávěcí strategii.¹⁹⁵

Je těžké zjistit, zda Václav II., o kterém učený zbraslavský opat píše, že sotva uměl latinsky, jen aby o několik vět dále napsal, že se onu řeč naučil používat naprosto správně, opravdu pronikl i do *ars dictandi*. Přesto jeden závěr je jasný – alespoň Petr Žitavský měl o této nauce skládání písemných materiálů velmi přesnou představu.¹⁹⁶ Přesto je zde jistá naděje, že to, co Petr Žitavský o králi vypráví, není součástí panegyriky na hrdinu-zakladatele klášterní kroniky. Máme i další doklady, že *ars dictaminis* měla pozoruhodně blízko k nejbližšímu okolí panovníka.

Jedním z argumentů by mohla být samotná existence listáře královny Kunhuty. Už to, jak je koncipován, a fakt, že obsahuje listy fingované do podob soukromých dopisů králi, by mohl naznačovat jistou spojitost s dvorským uměním. Vícekrát bylo již konstatováno, že Kunhutiny dopisy králi čerpají z bohatého zdroje dvorské poezie, avšak toto spojení není zcela jasně doložené.¹⁹⁷

¹⁹⁴ Josef EMLER (vyd.), Petrus Zittaviensis, *Cronica Aulae regiae*, Fontes rerum bohemicarum IV., Praeae 1884, s. 3337: „de causis litterarum scribendarum materiam notariis frequenter tribuit et transmissarum sibi seriem cum debita diligencia audire consuevit. Salutacionum varietates iuxta differentias personarum distribuens stilo convenienti utitur et impertinenter scribencium modulos ipsorum perscrutando dictamina, arguere non veretur.“

¹⁹⁵ Srov. V. VANÍČEK, *Velké dějiny III.*, s. 565–566.

¹⁹⁶ Ostatně Jindřichova sbírka se dochovala ve dvou rukopisech dochovaných a snad i vznikem souvisejících s prostředím cisterciáckých klášterů, srov. první kapitolu této práce.

¹⁹⁷ Tak už v průvodní studii Bedřich MENDL, *Listy královny Kunhuty králi Přemyslovi*, Praha 1997 (reprint vydání z r. 1928), s. 37–55. Kupodivu, zdá se, že Kunhutiny listům nebyla v novější době věnována v tomto smyslu

Existovala ale opravdu jakási poptávka královského dvora po tomto druhu literární produkce, nebo tyto listy jsou školskými cvičeními členů královské kanceláře a pouhým odrazem děl italských mistrů, jako je Buoncompagnova *Rota Veneris*? Lze i u nás konstatovat přímé spojení mezi panovníckými dvorem a dvorskými diktátory, spojení, které bývá hledáno mezi Petrem z Vinea a kurtoazní lyrikou dvora Fridricha II.? ¹⁹⁸

Některé odpovědi přináší sama podoba rukopisu v němž je listář matky krále Václava zachován.¹⁹⁹ Kodex pochází už z konce 13. století, konkrétně se zdá, že byl vytvořen někdy počátkem 80. let a to v souvislosti s kanceláří ovdovělé královny. Klíčovým důkazem k tomu je několik menších textů doplněných do tehdy již prakticky hotového rukopisu dvěma písaři, jejichž ruce máme doložené na listinách Kunhutiny i listinách Oty Braniborského.²⁰⁰ Jeden z těchto písařů do rukopisu vepsal koncept jedné z listin, vydané v únoru 1281 pro johanitský špitál ve Hlubčicích, listiny, kterou máme zachovanou dodnes v originále a jejímž pisatelem byl mimochodem druhý zmíněný písař podílející se na rukopisu. Rukopis tedy zjevně souvisí se členy Kunhutiny kanceláře. Krom těchto dvou rukou, které mají jasně rukopisný charakter, však zbytek rukopisu včetně zmíněného listáře psali tři písaři uvyklí písmu rukopisnému.²⁰¹ Rukopis byl sestaven a opsán na objednávku. Tomu odpovídá i to, že byl vyzdoben graficky provedenými iniciálami, což znamená, že jeho objednavateli šlo do jisté míry i o estetický dojem z celého svazku. Zdá se mi proto pravděpodobné, že se nejednalo o přísně praktickou kancelářskou pomůcku ani o jakousi učebnici pro členy kanceláře. Spíše bychom mohli uvažovat v intencích luxusně pojaté a o to méně prakticky zaměřené příručky, kterou si pořídil jeden z členů kanceláře. Je samozřejmě možné, že rukopis skutečně hrál jakousi roli přímo v kanceláři. Tu ale v každém případě nelze vidět coby jakousi šablonu k vytváření dalších dopisů.

Jak vypadá obsah tohoto svazku? Krom Bohuslavova listáře, který sem byl podle všeho opsán

systematičtější pozornost, např. Wojciech IWAŃCZAK, *Po stopách rytířských příběhů*, Praha 2001, s. 196 se omezi jen na krátkou zmínku v poznámkách.

¹⁹⁸Srov. V. ČERNÝ, *Staročeská milostná lyrika*, s. 264, též hesla H. M. Schallera a R. Rossiho *Petrus de Vinei* v LexMA. Zajímavý příklad uvádí J. B. NOVÁK, *Středověká diktamina*, s. 66, kde cituje z diktamina, které složil Petr z Vinea coby odpověď na otázku položenou královnou, zda dává přednost růži nebo fialce.

¹⁹⁹Jedná se rukopis uložený dnes v ÖNB pod č. 526. Základní práci zůstává J. B. NOVÁK, *Kritika listáře královny Kunhuty*. Některé korece této práce a dílčí poznatky k paleografické stránce problému přinesla nověji Milena VOLKOVÁ, *Příspěvek k paleografickému rozboru listáře královny Kunhuty*, *Folia Diplomatica* V/7–8, 1956–1957, s. 215–226. Bohužel s rukopisem nebo jeho fotokopii jsem neměl možnost pracovat. Listy částečně přetiskl a přeložil B. MENDEL, *Listy královny Kunhuty*, řada z nich se ale stále objevuje jen v edici F. PALACKÝ, *Ueber Formelbücher*.

²⁰⁰Srov. M. VOLKOVÁ, *K paleografickému rozboru*, s. 219–220, odtud i následující závěry o formě rukopisu.

²⁰¹Zdá se, že forma rukopisu byla jasná už jeho tvůrcům. Jeden z těchto kancelářských písařů se totiž pokusil přizpůsobit své bytostně listinné písmo knižnímu charakteru. To se mu příliš nedařilo, a tak po dvou řádcích na svůj pokus rezignoval, a nadále píše do rukopisu písmem listinným, tamtéž, s. 200.

už odjinud, je zde řada dalších materiálů souvisejících s *ars dictaminis*: listy Petra z Viney, pravděpodobně část formuláře Tomáše z Kapuy, nám již známý výklad faraonova snu od Jana z Limoges a další listy původně snad italského původu, z nichž některé mohou souviset i s Jindřichem z Isernie nebo někým z jeho nejbližšího okruhu. Pak tu jsou zmíněné opisy listin a listů souvisejících přímo s královnou Kunhutou. Celek doplňují drobná pozorování o počítání let od Adama, náboženské úvahy apod. Soubor královnina listáře je zde těmito dalšími texty doslova roztržen v půlce a násilně rozdělen na dvě části.²⁰² Lze tedy jen stěží usuzovat, proč byl sám listář sestaven. Domnívám se však, že lze ale něco málo dovodit, jak mohl být využíván. Zdá se, že v jeho opsání hrála jistou roli jeho literární hodnota. Neznámý objednavatel rukopisu ÖNB č. 526 si nechal text listáře někdy na začátku 80. let opsat spolu dalšími pracemi *ars dictaminis* patrně veden snahou pořídit si reprezentativní soubor, který by zároveň vyjadřoval příslušnost k prostředí s nímž měl co do činění. Z toho ovšem plyne, že diktamina stylizovaná jako dopisy nejvyšších osob vládní hierarchie měla v Čechách už krátce po Přemyslově smrti své publikum, byť by bylo omezené jen na členy kanceláře.

Je ovšem ještě těžší hledat místo pro druhý důležitý listář té doby, listář Jindřichův. Zejména zde narážíme na to, že ani jeden z rukopisů listáře se nehlasí do 13. století. Na účel jeho vzniku můžeme nahlížet pouze zprostředkovaně. I zde se však nabízí otázka nakolik Italovo dílo vyjadřuje skutečně existující reprezentaci panovníka. Jedno východisko snad ale podle mého soudu existuje – lze srovnávat Jindřichovo dílo s dalšími literárními prameny v nichž se reprezentace panovníka objevuje. Zaměřím se proto především na srovnání s dílem při dvoře se pohybujících minnesängerů.²⁰³ Víme, že v jejich dílech se nalézají více básní, které přímo oslavují českého panovníka.

Pro srovnání jsem vybral oslavnou báseň na českého panovníka, která se nachází pouze v krakovském rukopisu Jindřichova listáře, ale o jejímž autorství asi není vzhledem k narážkám na italskou politiku v ní obsažených sporu.²⁰⁴

²⁰²J. B. NOVÁK, *Kritika listáře královniny Kunhuty*, s. 128–131.

²⁰³K minnesängerům na dvoře posledních Přemyslovců viz Joachim BUMKE, *Höfische Kultur, Literatur und Gesellschaft im hohen Mittelalter*, München 1997, s. 667, kde lze nalézt i srovnání s ostatními evropskými dvory. Ze široka se německé středověké poezii věnuje V. BOK – J. POKORNÝ, *Moravo, Čechy, Radujte se!*. Zde lze nalézt i seznam další literatury.

²⁰⁴Text básně cituji kompletní, protože edice v B. ULANOWSKI, *Przyczynki zrodlowe*, s. 5 obsahuje podle všeho řadu chyb. Do znění, které níže uvádím, jsem proto zahrnul všechny opravy, které navrhuje na základě svého čtení rukopisu K. HAMPE, *Beiträge*, s. 41. Tyto emendace opravdu podstatně text zpřehledňují, třebaže nadále zůstávají některá porušení proti latinské gramatice. Ty snad lze ale připsat na vrub středověkým opisovačům.

Que iaculistis hucusque confuse

Presseque fatis iam dulcescentem Sycilides muse

Lynam tendatis et Helyconis liquore perfuse

Nova tonaris (s) grati successus, qua cepit aurora

Nunc arridere, solis adventum promittens in hora,

Zaměříme se na jednotlivé sloky této básně. V prvních dvou si vlastně Jindřich připravuje úvod k celému chvalo zpěvu a ostentativně demonstruje své zvládnutí antických forem. Nelze se proto divit, že vzývá múzu, aby vylepšila jeho báseň: „*udeř do strun své lyry a učíš můj zpěv ještě sladším, múzo*“. Teprve na konci druhé sloky začíná chvalo zpěv na toho, kdo má „statečnost lva, před nímž se chvějí nepřátelé a skládají černé Kumánské zbraně“. Hlavní důvod oslavy se nalézá v třetí sloce, kde Jindřich krále chválí protože:

*Tento totiž vyniká takovou silou velkomyslnosti,
že podniká významné věci zapálen zárem odhodlání,
a že po způsobu králů šetří poražených
a nesráží hrdé šíje,
štědře rozdává poklady, které nabyl silou své moci,*

Qua revirere ac videre loca queatis, quibus estis excluse.

*Dulcis armonie favo condita fundite mela
Metra Rethorice matris polita sint suadela,
Linguite litus, ventis erudita tradite vela.
Noviter alcius vi racionis est navigandum
Cum de presignis virtute leonis sit decandatum
Quo tremunt hostes et iacent atrita Cumana tela.*

*Hic quidem tante magnanimitatis pollet vigore,
Ut res insignes et strennuitatis maicis agrediatur ardore
Ut parcat prostratis Regum de more;
Nec cervices prosternit elatas
Mole suarum virium gasas effundit paratas
Instar aquarum, sed fidelis Regine maiestatis fovet favore*

*His est quem fallax ut fulmen veretur gens Hungarorum
Quo solo carnifex ille terretur dux Apulorum
Hic est precelsus, quem mundus fatetur, rex Boemorum,
Dominimum verum, quem fasces honoris
Imperialis expectant et et expectent, ut sue loris
potencialis virtutis illa suberba dometur faux Ytalorum.*

*Hic rex tarpeye potencie statum redintegrabit
Hic dyadema, quod iacet prostratum, Rex releuabit.
Hic illum orbis terre principatum Rex thesaurabit
Huc privilegio, ut monarchie cunctis elatus;
Neque deinceps thronus Romanie sic nominatus
Si sors iniqua presagio natum non obuiabit.*

*coby vodu. Však věrné hřeje přízní své královské velikosti.*²⁰⁵

V tomto textu se setkáváme s řadou topoi, které se v souvislosti s reprezentací českého krále opakovaně objevují. Především je to královo bohatství a velkorysost při udílení darů. O Přemyslově štědrosti mluví v podobném smyslu i minnesängeři. Fridrich von Sunburg ho v tomto smyslu srovnává s legendárním Chosroem (*Kosdras*), který proslul pohádkovým bohatstvím.²⁰⁶ Český král vychází ze srovnání přirozeně lépe než pyšný babylónský král, který si „z rudého zlata nechal ulít nebesa, trůn a hrad.“²⁰⁷ Naopak, kdyby tolik bílého stříbra a zlata měl v ruce český král, rozdal by jej jako Saladin svůj proslulý stůl z drahého kamene.²⁰⁸ Velkorysost v rozdávání darů byla důležitá vlastnost panovníka a byla podle toho také oceňována. Jak uvidíme teprve tato velkorysost dávala v představách básníků smysl královu bohatství. Sigeher ve stejném duchu opěvoval už Přemyslova otce Václava coby někoho, v němž „je korunována“ štědrost bájného krále Fruota, moudrost Šalamouna a rytířské ctnosti Artuše.²⁰⁹ Krom velkorysosti při rozdávání darů

²⁰⁵Zjevně nesmyslné *Regine* (=královny?) opravuji na *Regiae*, které dává v kontextu lepší smysl, srov. s. 54, pozn. 204.

²⁰⁶Text cituji podle Arnošt KRAUS (vyd.), *Jan z Michalovic, německá báseň třináctého věku*, Praha 1888, s. 118

*Ein rîcher kûnec hiez Kosdras
der bâte uz rôtem golde
einen himel und einen trôn und eine burc gegozen,*

*Dar umb ein hôhe zarge was,
wîz silber, als er wolde,
haet ez dar kûnec ûz Bêheimlant mit sîner hant beslozen*

*Der teilet ez alse Saladin
den stein ûz Baldakône, gelî dem edelen herzen sîn der milte wunderaere
im wûrde ê niemer slâf bekant,
die wîle ir dâ iht waere.*

²⁰⁷Fridrich von Sunburg naráží na legendu, podle níž se Chosroes zmocnil Svatého Kříže a ukryl ho ve svém paláci se stropem zdobeným zlatem a drahými kameny. Tomu se pro jeho velkolepost říkalo „Chosroovo nebe“. Bezbožný král byl ale podle legendy z věže svržen a zabit císařem Herakleiem, který Kříž pokorně přenesl zpět do Jeruzaléma. Příběh byl ve středověku poměrně populární a byl zobrazován i ve výtvarném umění. Chosroova nebesa podle jednoho středověkého popisu našla své místo i v typologickém cyklu fresek z doby Karla IV. v ambitu emauzského kláštera (dnes je bohužel zachován pouze malý fragment této malby). Chosroes je v každém případě symbol pýchy a svatokrádežné chamtivosti.

²⁰⁸Pověst o Saladinovi a kameni z Baldakône, tj. z Bagdádu, neznám. Držím se proto výkladu A. KRAUS, *Jan z Michalovic*, s. 83. Jak jsem zjistil je zde podle všeho A. Kraus závislý na starších německých vydavatelích a komentátorech díla minnesängerů. Tuto linii ale nesleduji, protože nesouvisí s naším výkladem.

²⁰⁹A. KRAUS, *Jan z Michalovic*, s. 118:

*In hât gekroenet vûrsten art:
des milten Fruotes tugenden sint an in gespart,*

byla důležitá samozřejmě i králova udatnost – Jindřich ji zmiňuje už od druhé sloky. Ve třetí sloce je velkorysost krále přenesena i na nakládání s nepřáteli. Koho za ně Jindřich počítá zjistíme ve třetí sloce. Je to především onen „*proradný národ Uhrů, který se krále bojí co blesku*“. To naprosto odpovídá tomu, jak krále prezentují básně minnesängerů, kteří vyzdvihují jeho tažení do Uher.²¹⁰ Tato sláva přetrvala i smrt hrdinného panovníka. Krále jako bojovníka proti Kumánům (popř. dalším pohanům jako byli Litevci) líčí i žalozpěvy složené po jeho smrti nebo Zbraslavská kronika. „*Byl štít proti Kumánům (Flawen) a pohanům nad celým křesťanstvem. . .*“ tvrdí *Cantilena de rege Bohemiae* zapsaná do latinské Kolmarské kroniky.²¹¹ Krom opakování těchto ustálených obrazů si ve svých verších náš Iserňan přihřívá i svou vlastní polívčičku: „*jeho se bojí sám onen kat, Apulský vévoda*“. Tím se zjevně myslí Karel z Anjou, který nechal odpravit „*výhonek, který vyrašil z císařského kmene*“, Fridrichova vnuka Konradina.²¹² Naopak tento poukaz na sicilského krále, s nímž ostatně Přemysl neváhal uzavírat spojení, je v kontextu ostatních textů královské propagandy neobvyklý. Nikde jinde ho nenalzáme a už vůbec ne u minnesängerů. Vraťme se ale ke králi, toho nejen že „*obdivuje celý svět*“, ale už ho očekávají odznaky císařské spravedlnosti (*fascis honoris*), stejně jako se očekává, že „*bičem své moci a bičem síly zkrátí onu pyšnou šíji Italů*“. Zde podle všeho Jindřich hrozí především Karlovi z Anjou, popř. jeho guelfským přísluhovačům.

V poslední sloce se otevřeně maluje Přemyslův obraz coby obnovitele římské říše, který zvedne

in hât gekroenet Salomôn de wîse,

In hât gekroenet der vil tugende ê des pflac,

Artûs der werde leie.

de drîer lop treit âne scharte un âne krac

Wazlab de êren heie. . .

²¹⁰Sigeherovu báseň, která se tomuto tématu věnuje, cituji dále.

²¹¹Text *Cantileny* podle A. KRAUS, *Jan z Michalovic*, s. 122:

Er was ein schilt in sînen tagen

ûbr alle cristenheit,

den Falwen und den heiden

waz er den Criste leiden

den schilt engegen bôt!

Zbraslavská kronika ve verši na konci IV. kapitoly uvádí výčet nepřátel, které Přemysl zabíjel „*jako dobytek*“, pozoruhodné je zahrnutí Bavorů do tohoto výčtu, cituji dle FRB IV, s. 11:

Huni, Litwani, Bauari simul atque Comani

Ac alie gentes, pecorino more cadentes,

Ipsum noverunt et ab ense suo perierunt.

²¹²Srov. s. 70.

„korunu, která leží odhozená“ a „svět přivede k bohatství“. Snad jen nepřátelský osud může zabránit věštbě, že bude povolán na římský trůn. Poměrně otevřeně se tedy mluví o panovníkových císařských ambicích, které jsou odnepaměti předmětem sporu historiků zabývajících se touto epochou.²¹³ Třebaže Přemyslovu oslavu známe ve více exemplářích, existuje snad jen jediná báseň z okruhu královny reprezentace, která zmiňuje císařské naděje českého krále. Na tuto Sigheerovu báseň se zaměříme detailněji.²¹⁴ Báseň se odvíjí od první sloky, kde je dán za příklad mytizovaný Alexander Veliký.²¹⁵ Ten je zde představen coby panovník, který neváhá vyrazit na Peršana, „s velkou důstojností, nádherou a zbrojí, s jakou se má táhnout na krále.“ V druhé sloce se dozvídáme, že Alexandrův duch je živ a přítomen – „Alexandrovská odvaha teď posiluje Alexandrovo vojsko, společně zvětšují Alexandrův život i majetek, se ctí na věky dobře ochráněný.“ Sigheer zde zjevně poukazuje na Přemysla, který vstupuje na scénu až ve třetí sloce, jako panovník jdoucí ve stopách antického hrdiny. „Jeden Čech, Otakar, ještě rozšíří říšské dědictví a zachce-li se mu, hory i údolí budou rovné.“ Otakar je totiž „rodem Štauf“ a, jak básník tajemně naznačuje, snad ještě letos vystoupá ještě výš „a jeho meč bude bujovat o čest jako kdysi Alexandrův“. Sigheer tak pouze o něco opatrněji než v Jindřichově básni naznačuje císařské ambice českého panovníka.

²¹³Spor, zda a jakým způsobem Přemysl usiloval o císařskou korunu, shrnuje V. VANÍČEK, *Velké dějiny III.*, s. 142, další literaturu uvádí Josef ŽEMLIČKA, *Století posledních Přemyslovců*, Praha 1998, s. 395.

²¹⁴A. KRAUS, *Jan z Michalovic*, s. 118–119:

*Ein Alexander vuorte ein here,
da sîn ein Perse getorste wol erbîeten,
in hôher wirde, mit kostlîcher zer,
mit der wer,
als man künige sol an rîten*

*Nu vuort ein Alexanders muot
eins Alexanders her, gesament wîten,
eins Alexanders lîp und ouch sîn guot
wol behuot
ze ganzen êren zallen zîten*

*Ein Bêheim wert, Ottaker, der des rîches erbe noch sol wîten
ob ers gert
sîn wirt eben berg unt tal und alle lîten;
sus sol ein Stoufer hiure hôher stîgen denne vert,
unt sîn swert
sol umb êre als ê Alexander strîten.*

²¹⁵Přehled středověkých Alexandreid podává Albert PRAŽÁK, *Staročeská báseň o Alexandru Velikém*, Praha 1945, už ten si všiml souvislosti Alexandrovského kultu a reprezentace českého panovníka. Srov. též J. KUTHAN, *Přemysl Otakar II.*, s. 26.

Srovnáme-li básně minnesängerů a Jindřichovu oslavu Přemysla Otakara, zjišťujeme, že se shodují v řadě východisek. Je to především panovníkova velkorysost s níž je schopen rozdávat svoje ohromné bohatství. Další podstatná shoda je v určení nepřátel, vzhledem k nimž je oceněna Otakarova udatnost. Minnesängeři i Jindřich vidí v Přemyslovi především statečného bojovníka proti Kumánům. V obou druhích poezie se doufá v ocenění, nebo dokonce povýšení schopností českého panovníka.²¹⁶ Jediná výrazná odlišnost spočívá v Jindřichově osobním zájmu vystrašit, a pokud možno zkrotit onoho „*kata, vévodu Apulského*“, Karla z Anjou.

Myslím, že mezi Přemyslovou oslavou u minnesängerů a Jindřichovými diktaminy lze vést ještě šířeji. Existují básně, které přímo popisují Přemyslův boj s Uhry. Sondou do atmosféry válek je báseň Sigeherova, v níž konstatuje, že vojsko může přežít, jen dokud má sebou českého krále.²¹⁷ Snad ještě zajímavější je báseň Fridricha von Sunburg, která je koncipována jako jakýsi poetický popis Přemyslova tažení. Básník se ho snad v roce 1271 osobně zúčastnil, proto je řada podrobností poměrně přesná.²¹⁸ Uvádí zde postavené mosty, dobytá města a obležené hrady. Skutečnost si ale

²¹⁶Po volbě Rudolfa římským králem se k ocenění vlastností českého panovníka odhodlal Mísnaere, snaživě Rudolfa nabádá, že i on by si měl Přemysla vážit, vzletně pak končí (A. KRAUS, *Jan z Michalovic*, s. 121-122):

*wâ naeme einen sô hôhen schenken daz rîche
alsô der künic ûz Bêmerlant? wâ lebet nu sin geliche?
ein keiser sollte sîn ungern entbern!*

²¹⁷Tamtéž, s. 119.

²¹⁸Tamtéž, s. 119–120:

*Ich was, dô siben wochen reit
mit rîcher küneges werdekeit
der künec von Bêheim dô gewan
wol zweinzec quoter veste in Ungerlande*

*Über Tuonow tûsent ellen lanc
er brücket âne der Unger danc,
über aht wazzer brückt er dan
und gewan Bresburc ze sturme ân alle schande.*

*Antwerken Altenburc ich sach
ûf wazzer und ûf lande mit gewalte,
die rîchen Miesenburc er brach
zu hûge dem sînen hôhen namen, bürge und türne er vâlte;
dar nâch der unverzagte
wol drîer starker raste lanc
hin in die Rebenzen (dâ ertranc
der Hiunen gar unmâzen vil) wol drîzec tûsent jagte.*

trochu upravuje, první most před dobytím Bratislavy podle všeho Přemysl nepostavil přes Dunaj, ale přes Moravu. Most přes Dunaj poblíž Bratislavy ale během tažení vznikl, ovšem později. Básník podle všeho také značně nadsazuje počty pobitých „*Hunů*“ nahnaných do řeky Rábice (*Rebenzen*) – uváděných třicet tisíc není v nejmenším pravděpodobné.²¹⁹ Uvidíme ale, že v tomto nadsazování zdaleka není sám.

Bývá usuzováno, že Jindřich z Isernie se tohoto tažení také osobně zúčastnil. Zajímavým dokladem je zejména list, který se v záhlavním registru označuje jako Přemyslova zpráva královně Kunhutě o úspěších v bojích s Uhry.²²⁰ Hned podle počátečního bombastického a rétorickými figurami vyšperkovaného úvodu poznáváme styl našeho Itala. Mluví se o každodenních nepřátelských tyraních uherského krále, který „*hanebně porušil spojenectví, jimiž se nám jednou v míru zavázal, nevěrně pošlapal věrnost, coby krvežíznivé zvíře žízňící po lidské krvi*“.²²¹ List byl dlouho přijímán jako skutečně vyšlý z královy kanceláře. Tuto teorii ale Novák podrobil zdrcující kritice. Srovnával styl tohoto a jiných listů s listy, které máme skutečně doložené, že z královské kanceláře vyšly.²²² Došel k závěru, že Jindřichův rétorickými ozdobami přešperkovaný styl neodpovídá obvyklé formě z kanceláře skutečně vyšlých dokumentů. Navíc, podle údajů epistoláře a podle Jindřichova pobytu v Pirně, kde se snad zdržoval ještě na přelomu let 1270–1271, vypadá trochu podezřele, že by Jindřich už krátce po příchodu do Prahy získal vysněné „teplé“ místo v králově kanceláři. Naopak z jiných listů víme, že se ho vehementně domáhá a doprošuje.²²³ S Novákem lze proto souhlasit. Je jen velmi nepravděpodobné, aby Jindřicha král pověřil sepsáním rétoricky nazdobeného dopisu své manželce.

Přesto si myslím, že se nemusí jednat jen o rétorické cvičení určené pro školské účely, jak se domnívá Novák. Význam onoho listu je větší. V jeho střední části, naraci, se totiž uvádí až příliš mnoho podrobností o králově tažení, která podle všeho poměrně dobře odpovídají realitě, jak už si ostatně všiml V. Novotný.²²⁴ List tak snad lze nejlépe popsat jako osobité literární zpracování událostí uherské výpravy, které se snaží až na nezbytné nadsazování ve významu událostí, úzkostlivě držet skutečných událostí. Vraťme se teď k básni Fridricha von Sunburg. I zde se setkáváme s výčtem

²¹⁹V. VANÍČEK, *Velké dějiny III.*, s. 148 bez udání důvodů uvádí, že se báseň vztahuje k Přemyslovu tažení roku 1273. Domnívám se, že se právě vzhledem ke zmínce o řece Rábici mýlí.

²²⁰RBM II., č.747: „*Ottacarus rex Cunegundi reginae vel alteri cuidam prosperos Hungaros progressus notificat aliis promulgandos.*“

²²¹Tamtéž: „*Infesta igitur nobis et innumeris profesta mortalibus regis Vngarorum tyrampnides, et sevicie feritas trueulente . . . impudenter defederato federe, quo nobis olim se pacifice federerat, et fide infideliter uiolata, uelut atrox bestia humanum siciens sanguinem in nostre seuiit homines dicionis . . .*“

²²²J. B. NOVÁK, *Tzv. "Codex epistolaris"*, s. 48 a n.

²²³Listy nejsou datované, ale charakteristický je zejména list RBM II, č. 848. XXX

²²⁴V. NOVOTNÝ, *Rozmach za Přemysla II. Otakara*, s. 228–240 rozebírá celé tažení do Uher roku 1271 a podrobně si všimá všech zpráv Jindřich z Isernie, zejména citovaného listu RBM II, č. 747.

nejdůležitějších milníků českého tažení. Mluví se tu tak o přemostění „*osmi řek*“, zejména o mostu přes Dunaj. I Jindřich zmiňuje více mostů, konkrétně most přes Moravu na počátku tažení před obléháním Bratislavy a později i most přes Dunaj.²²⁵ Oba se shodují v dobytí Bratislavy²²⁶ i v obléhání dvou důležitých pevností uherského krále Altenburgu a Wiesenburku (Miesenburgu).²²⁷ Obě zprávy pak končí zmínkou bitvy poblíž řeky Rábnice 9. května 1271. Bitva skončila porážkou Uhrů a jejich útekem, na němž se jich řada utopila v blízké řece. Hanebný útek nepřátel pak posloužil oběma autorům, Jindřichovi i Fridrichovi von Sunburg, k oslavě moci českého krále.

*... na útek se obrátili všichni, kdo nebyli zničeni přivedením pod smrtící ostrůvky našich mečů. Ovšem ti samí, když utíkali pronásledováni našimi oddíly vojáků až k řece Rábnici, která byla vzdálena od místa, kde byla svedena bitva nejvíce tři míle, byli na onom útěku předáni ve velkém množství smrti tak, že se jich v té řece bezpočet utopilo.*²²⁸

Podle dalších pramenů víme, že vítězství u Rábnice nebyla asi tak velká sláva, jak je naši autoři líčí. České vojsko se brzo dostalo do zásobovacích potíží a jeho postup se zastavil. Ani Uhrů zjevně nepomřelo v řece „*bezpočet*“, protože se s nimi už brzo setkáváme v plném počtu u Bratislavy, kterou oblehli. Přišel čas na Přemyslovo mírové jednání s králem, kterého ještě před chvílí Jindřich líčil jako krvežíznivou bestii.²²⁹ To opět potvrzuje Novákův názor, že Jindřichovo psaní není autentický popis situace pro českou královnu a podle všeho nevyšlo z bezprostředního okolí panovníka. Jenomže, neklademe na Jindřichův dopis příliš velké nároky? Podobně přece nepředpokládáme, že by v královské kanceláři vysedával Fridrich von Sunburg. Stejně bychom měli nejspíš přistupovat i k některým výhradám o autentičnosti zprávy. Novák si všimá jednoho místa Jindřichova listu, kde se vypráví, že královo vojsko postoupilo až k Tise,²³⁰ což ale není ve světle ostatních pramenů

²²⁵RBM II, č. 747: „*ponte super Morauam constructo uelociter et transacto, letabundis auspicijs attingentes, dum nullos inueniremus alicuius obice repaguli resistentes.*“ a tamtéž: „*Verum dum singula nobis ad votum cederent, retrocessimus aliquantum versus Danubium occasione pontis, quem iuxta Presburch fieri fecimus, nostri gressus tramitem lineantes.*“

²²⁶Tamtéž: „*... et castro Presburch, viriliter expugnato uersus Tyrnam et partes alias, circa Morauiam et Poloniam adiacentes.*“

²²⁷Tamtéž: „*... per vituperabile fugae sed eis tum frugis auxilium ex ore se nostri gladij, qui eorum cupiebat saturari sanguine, subtraherunt, ultra civitatem Mysenburch et castrum Altenburch et aquam, que Leytha vocatur, infausto et execrabili eorum omine sua hospicia collocantes.*“ Citaci uvádím i s typicky Jindřichovým opisem situace, která dobře ukazuje na náladu celého listu. Nepřátelé se prý doslova „*jen pomocí hanebného útěku, který jim ovšem byl ku prospěchu, odtáhli z úst našich mečů, které se toužily nasýtit jejich krví*“

²²⁸RBM II, č. 474: „*... in fugam se conuerterent uniuersi, qui funestas inter acies nostris subducti non ruere. Sed ipsos tamen usque ad flumen Rabinicz, quod a loco, ubi congressus belli fuerat, per tria maxima milia distans erat, nostrorum caterue militum prosequentes, in ipsa fugi morti quam plurimos tradiderunt, in flumine ipso innumeralibus submersis*“

²²⁹V. VANÍČEK, *Velké dějiny III.*, s. 136; V. NOVOTNÝ, *Rozmach za Přemysla II. Otakara*, s. 237–238.

²³⁰RBM II, č. 747: „*nostris exercitus transiens usque ad flumen Tyzan*“

možné.²³¹ I kdybychom připustili, že Jindřich při tažení nebo při této jeho části nebyl a popis tažení jen umně konstruuje ze soudobých zpráv, přece by to jistě nebylo na překážku u dopisu, jehož účelem bylo krále oslovovat jako bojovníka proti zrádným a nebezpečným nepřátelům křesťanstva. Vždyť s podobnou suverenitou líčí Otakar aus der Geul, autor Štýrské rýmované kroniky, bitvu na Moravském poli, jako by tam sám byl, i když tuto možnost dnes současné bádání vesměs vylučuje.²³² Zdá se, že tehdejší publikum si žádalo zdánlivě autentické zprávy o velkých bitvách. Zároveň ovšem byla požadována i vysoká literární úroveň, která ony popisy v našich očích zcela zbavuje autentičnosti. Snad proto čteme dnes s despektem zprávy o tom, jak si to či ono vojsko vedlo v té či oné šarvátce lépe než Řekové u Tróje.

Myslím, že právě na této úrovni bychom měli chápat i některé z Jindřichových dopisů, které se zdánlivě hlásí přímo k panovníkově osobě. Jindřichova diktamina i básně královny nakloněných minnesängerů patří sice do širší sféry reprezentace českého panovníka, nelze si však jejich tvůrce představovat jako členy jakéhosi českého „ministerstva propagandy“. Tito autoři se podle všeho pohybovali v širším okruhu dvora a třebaže je král za jejich díla podle všeho neváhal čas od času odměnit, jeho podpora byla nejistá.²³³ Básníci podle všeho nepatřili mezi stabilní součást králova dvora, třebaže jejich díla se k němu vztahují. U Jindřicha z Isernie tak víme, že měl „v ohni více železek“ – existují sice listy, které jsou plné přímluv za autora přímo u krále, ale Jindřich neváhá koncipovat oslavné dopisy i na další představitele moci, zejména osoby duchovního stavu. Mezi ně patřil vyšehradský probošt Petr,²³⁴ tamější děkan Kuno,²³⁵ pražský biskup Jan III.,²³⁶ sekovský biskup Wernher,²³⁷ jemuž podle jednoho dopisu měl dokonce zaslat dva druhy vína a fik, aby tak symbolicky oslavil bílým vínem „čistotu biskupova původu“, fikem „sladkost mravů“ a rudým vínem „sedminásobnou milost Ducha svatého, která se věrným zjevuje v rudé barvě“,²³⁸ a konečně olomoucký biskup Bruno ze Schauenburku.²³⁹ Toho, podobně jako krále, oslavil i v hexametrech. Ovšem báseň je vystavěna odlišně, než chvalozpěv na českého panovníka. Oslava „*ozdoby olomouckého stolce a zářícího klenotu Moravského kléru*“ je stylizována do podoby teologické kvěstie a

²³¹Zjevně je za Tisu zaměněn Hron, srov. V. NOVOTNÝ, *Rozmach za Přemysla II. Otakara*, s. 231, pozn. 2.

²³²V. BOK – J. POKORNÝ, *Moravo, Čechy, Radujte se!*, s. 31.

²³³Tak Reinmar von Zwetter si posteskl v jedné básni, že jedině krále má na své straně.

²³⁴RBM II, č. 2601.

²³⁵RBM II, č. 2599.

²³⁶RBM II, č. 2600.

²³⁷RBM II, č. 2603.

²³⁸RBM II, č. 2604: „*Nam perspicua uini claritas uestrarum preclaram denotat natalium claritatem, fructus dulcedo ficibici dulcorem morum significat et per alterius liei rubedinem septiformis gratia spiritus figuratur, que rubeo consuevit apparere fidelibus in colore.*“

²³⁹RBM II, č. 2601.

protkána hlubokými odkazy na Boethiovo *De consolatione philosophiae*.²⁴⁰ Přesto ani zde si neodpustí poukázat na biskupovu velkomyslnost, když mu říká, že „*nikým nezdrne, každému přeje, díky čisté mírnosti srdce*“. Ostatně poukazování na štědrost oslavovaných osob patří k leitmotivu těchto dopisů.²⁴¹ Narozdíl od minnesängerů, které brzo uvidíme na dvorech předních šlechticů, musel samozřejmě Jindřich hledat svoje mecenáše v nejbližším panovníkově okruhu nebo přímo mezi vzdělanci, kteří ovšem mohli být pouze z duchovního stavu. Kdo jiný mohl ocenit vybroušenou latinu Jindřichových dopisů, než ten, kdo si byl schopen uvědomit, že ona bombastická složitost dokazuje vypslost vpravdě císařského stylu kapujské školy?

Vraťme se ale ke vzpomenutému dopisu o tažení do Uher. Každý list má jistě své publikum, ať už to jsou třeba jen studenti, kteří s ním jako s diktaminem měli pracovat při studiu. Mohlo být ale v tomto případě publikum širší, než tento takový školský okruh? Domnívám se, že v tomto případě snad ano. Za základní východisko považuji už srovnání s uvedenou básní Fridricha von Sunburg. Za velmi významný pokládám fakt, že si oba zvolili pro popis králova tažení stejný rámec. Třebaže známe tažení podrobněji a víme i o dalších událostech, oba autoři vypravují o postavení mostů a dobytí Bratislavy, dobytí dalších pevností jako byl Alternburg a Miesenburg a konečně obě díla vrcholí nadsazeným popisem střetnutí u řeky Rábnice.

Otázka je, zda lze i z jiných zdrojů ukázat, že Jindřichův list má i jiný než školský charakter. Pokusím se rozvést tento problém do větší hloubky, i když předesílám, že kromě několika nepřímých poukazů nejsem schopen jasné rozřešení přinést. Přesto soudím, že i jen naznačit cesty, jak by mohla být otázka řešena, je užitečné.

²⁴⁰Báseň otiskuje K. HAMPE, *Beiträge*, s. 143–144, cituji jen její začátek:

*Olomucensis decor sedis,
Moravi gemma nitens cleri,
Zelator veri, cultor equitatis.
Qui cunctos fovens nullum ledis,
De cordis lenitate meri
Potes censerì pater pietatis*

Ve zbytku básně se řeší otázka, jak je možné, že Boží předzvědění není na překážku naději na spasení. Oproti Hampemu (tamtéž, s. 46–47) se nedomnívám, že se zde Jindřich dostává svými otázkami až téměř na hranici kacířství na pole moderního tázání po smyslu víry. Myslím, že se zde Jindřich především chlubí znalostí Boethiova díla, které se jak známo snaží smířit problém Božího předzvědění a svobody konání poukazem na bezčasovost Boha. Poukazem na Boethia v otázce, kterou zdánlivě klade Brunonovi, vlastně vyzdvihuje jeho učenost, neboť mlčky konstatuje, že Bruno je Boethiem dobře seznámen.

²⁴¹V dopise k oslavě Bruna si tak pochvaluje přízeň vyšehradského probošta, srov. RBM II, č. 2601: „*Dum declivis concavitas me Pragensis hactenus tenuit connexure, dum elegantis Wyssegradensis prepositi grata munificencia et munifica gratia effert me ac prouehit in presenti. . .*“ Přímo pak lichotí biskupovi Janovi III. RBM II, č. 2600: „*sic per excellencie prerogatiuam nec priorem habeatis in munificencia neque parem.*“

Předně, kdyby se jednalo pouze o školské cvičení určené k výuce, bylo by nutné zanášet vyprávění takovými detaily, které až na jedinou zmínku o Tise odpovídají skutečnosti, tak jak se nám jeví ve světle ostatních pramenů? Z oslavných a dalších dopisů víme, že Jindřich by byl schopen zkomponovat dopis doslova z ničeho – třeba jako prosbu imaginárního odesílatele imaginárnímu příjemci. Přemyslův dopis je ale informacemi o tažení doslova nahuštěn. To, že dopis je jasným popisem, resp. oslavou, konkrétní události ale bohužel nemusí znamenat, že musel opustit vlastní prostředí školy. K podobnému účelu zkomponoval Jindřich dopis, který lze nalézt v Dollinerově edici. Je uveden registrem: „*Tažení proti Uhrům popisované žákům mistrem H.*“²⁴² Vypráví se v něm o králově tažení do Uher roku 1273 a podobně jako list královně Kunhutě uvádí řadu skutečných podrobností (např. oblehnutí Bratislavy, získání Šoproně), které jsou podány v opisech téměř básnických. Jak si povšiml už Novák, v oba dopisy spojují podezřelé podobnosti popisů válečných událostí.²⁴³ Jeden příklad za všechny, mluví se tu o bitvě u Bratislavy a následném útěku Kumánů: „*když se však skrze útěk pokusili stáhnout od přítomných mečů pronásledovatelů, nemohli takto uniknout bez zranění, protože z nich mnozí byli zahubeni pravicí pronásledovatelů a bezpočet jich pohltil proud řeky.*“²⁴⁴ Čili toto vypravování studentům je jen další potvrzení faktu, že autorem dopisu královně je opravdu náš Iserňan. Zároveň se však dozvídáme, že některé dopisy stylizoval přímo z pohledu vlastní osoby a určil je pro (svě?) pražské studenty. Naopak vynechány jsou vzhledem k určení ozdobné salutace, které lze najít v listu královně. Studenti mají být o věci jednoduše informováni, aby se mohli „*radovat nad úspěchy našeho pána*“.²⁴⁵ Konstatovali jsme, že list královně vlastně královně určen nebyl. Bylo by ale nutné stylizovat dopis studentům do podoby dopisu královně? Tuto otázku lze rozhodnout bohužel jen těžko. Třebaže bylo konstatováno, že řada Jindřichových dopisů naprosto neodpovídá jejich proklamovaným zasilatelům a adresátům, o srovnání, roztřídění a hledání některých stylových a obsahových odlišností se dosud nikdo nepokusil. Musíme si tedy vystačit s faktem, že Jindřichovy dopisy sice měly sloužit oslavě krále, ale kam až mělo sahát jejich publikum se dá stěží rozhodnout. Stylizace autora dopisu do osoby panovníka rozhodně širší použití umožňuje. Na tomto místě si je snad užitečné připomenout, že Jindřich zasílal svá diktamina celé řadě osobností u nás i v zahraničí.²⁴⁶

²⁴²T. DOLLINER, *Codex epistolaris*, s. 9–10: „*Processus contra vngaros per Magistrum H. Scolaribus denotatur.*“

²⁴³Srov. J. B. NOVÁK, *Tzv. „Codex epistolaris“*, s. 64–65.

²⁴⁴T. DOLLINER, *Codex epistolaris*, s. 10: „*verum quamuis per fuge subsidium se conarentur eximere a gladij facie persequentis, non sic iliesi euadere potuerunt, quin ex ipsis plurimi caderent subsequentium dextera, et unda fluminis innumeros absorberet.*“

²⁴⁵Tamtéž: „*nudam claramque describimus veritatem, ut nostri rediti literis cerciores, securi valeatis de Domini nostri successibus exultare*“

²⁴⁶Mezi tyto osobnosti patřil podle všeho královnin notář mistr Bohuslav v zahraničí pak měl přátele jak mezi ghibellinskými aktivisty jako byl Jan z Procidy, tak i mezi písaři u kurie.

V případě Přemyslova dopisu pro královnu by snad jisté informace o zamýšleném publiku bylo možné čerpat ze zachování listu. Ten je kromě osekého rukopisu obsažen ve všech základních rukopisech Jindřichových dopisech. Kromě nich je však dochován ve dvou dalších rukopisech, které jinak obsahují vesměs právní obsah. Bohužel, jak jsem zjistil, zdá se, že oba rukopisy spolu souvisí. Shodují se totiž právě v té části, která obsahuje i Jindřichův dopis.²⁴⁷ Ve skutečnosti tak pracujeme pouze s jedním dalším zdrojem dochování dopisu. To je na usuzování, jak se tam dostal už přece jen málo. Stále se lze ptát, zda dopis byl opsán z některého z formulářů, nebo se do zmíněného souboru právních písemností dostal samostatně. Bohužel, pokud je mi známo, nikdo se dosud nepokusil přihlédnout při edici listu i k těmto rukopisům. Jak souvisí s verzemi, které máme dochovány v základních rukopisech Jindřichova listáře, tedy nevíme.²⁴⁸ To, že bychom snad mohli mít na listářích nezávislý zdroj dochování dopisu, tak zůstává domněnkou.

Nejsilnější důvody pro to, že dopis královně Kunhutě nemusí být pouze školskou prací tak lze nalézt ve srovnání s dílem Jindřichových předchůdců, mistrů *ars dictaminis*, z nichž někteří svoje díla využívali jako osobité politické manifesty. Už v listáři Petra z Viney se objevují listy, které se tváří jakoby vyšly z rukou samotného Fridricha II. ale zároveň před historickou kritikou neobstojí. Zdá se, že tyto listy měly podle všeho sloužit k politické agitaci ve prospěch panovníka, spíše než aby měly být zaslány tomu, jemuž byly zdánlivě určeny.²⁴⁹ Formu *diktamina* si pro své manifesty oblíbili i pozdější ghibellinští psanci. Mistr v sepisování takových dopisů byl Jindřichův učitel a protektor Petr z Prece. Zdá se, že podobného druhu je i jeho slavné *Protestatio Conradini*, což je stížný dopis mladého dědice sicilského trůnu. Tím, kdo se v dopise vlastně oslovuje není papež, ale veškerá Itálie, potažmo křesťanstvo, které má být dopisem nakloněno k uznání oprávněných nároků mladého Štaufa.²⁵⁰

Komplikovanost otázky ještě více vyvstane, když si uvědomíme, že ani v případě, že listy opravdu sloužily jako politické manifesty, nemusí to znamenat, že mají co společného politikou samotného panovníka. Asi nejlepší příklad těchto interpretačních potíží lze najít v slavném manifestu

²⁴⁷ Oba rukopisy obsahují ve stejném pořadí *Maiestas Carolina*, *Invectivu proti vratkému štěstí světa* (s incipitem: *Cogor adversum te, instabilis munde*), dopis jakéhosi pražského purkrabího atd. Lze tedy soudit, že vznikly opsáním stejného zdroje nebo jsou opsány jeden od druhého. Tuto problematiku dále neřeším.

²⁴⁸ Ani k jednomu z těchto dvou rukopisů jsem neměl přístup. Nicméně pro srovnání by bylo potřeba pracovat se všemi rukopisy Jindřichových formulářů najednou, nikoli pouze s rukopisem vídeňským.

²⁴⁹ J. B. NOVÁK, *Středověká diktamina*, s. 61–62.

²⁵⁰ To je jedna z verzí dopisu, o které se mluví v literatuře. Wilhelm DOENNIGES (vyd.), *Acta Henrici VII imperatoris Romanorum et monumenta quaedam alia mediæ aevi*, Berolini 1839, s. 246–250, cituje verzi, která je určena *Universis Imperii sacri principibus per Theotonicam constitutis etc.*. Verzi protestu papeži vydal z jiného rukopisu už Giovanni Battista CARUSO, *Bibliotheca historica regni Siciliae – Tomus Secundus*, Panormi 1723, s. 824 nn., cituji podle Doennigesovy edice s. 246, pozn. 1.

Přemysla Otakara II. polským knížatům.²⁵¹ Tento list zaujal historiky především svým otevřeným nacionalismem. V listu se praví

*Prozkoumávající pátráním obezřelého rozumu rozličné druhy národů, shledali jsme, že národ širé země polské je nám nejpodobnější a že mezi veškerými zeměmi světa je našim zemím, které řízením Božím spravujeme, týmiž znaky podobnosti nejbližší. Onen totiž s námi souhlasí souzvukem řeči, není od našich zemí jakkoli vzdáleností oddělen, tmelí ho s námi i jednota krve a spojuje jej s námi i pouto krve příbuznosti. . . . Z takového uvažování vystupuje i naše důvěra a pochází neporušená naděje, že když vás budeme muset potřebovat v nutné záležitosti, nám radostně poskytnete podpory a přispějete na pomoc.*²⁵²

Následně král vysvětluje důvody žádosti o pomoc, poukazuje na „zlomyslnou touhu“ římského krále, s nímž mu odňal jeho země a s nímž i nadále usiluje Přemysla nadále urážet. Žádá proto Poláky, aby mu o svatodušních svátcích vyšli na pomoc a shromáždili se v Opavě. Následuje další zdůvodnění pomoci, které je především invektivou proti hamižným „Teutonům“.

*Kdyby se stalo (kež tomu tak není!) a my byli útlakem řečeného krále zničeni, nenasytné jícny Teutonů svobodněji by se rozpínaly a nestydaté ruce se s nechutnou chutí natáhly až k oněm zemím. Jsme totiž vám a vašim zemím jakýmsi pevným předhradím bezpečné obrany. Ale kdyby snad ono nemohlo odolat, čehož ať Bůh odvrátí, můžete si uvědomit, že by vám pak a vašim poddaným hrozila veliká nebezpečí, protože drzý hlad po vlastnictví neutišilo by to, že si nás takto podmaní, ale i vaše statky by rozchvátíl a na vás by se položil nesnesitelnými útrapami úzkostí. Ó jakým trýzněním Teutonů by pak byla utlačována nenáviděná početnost vašeho národa! Ó jakým jhem krutého otroctví by byla podmaněná Polská země, ó pod jakým morem by umdlévalo veškerenstvo vašeho národa!*²⁵³

²⁵¹Tento list patří k nejcitovanějším Jindřichovým diktaminům a sehrál klíčovou roli v kritice autentičnosti celého listáře. Samostatně se mu věnuje K. DOSKOČIL, *Středověký hlas*. Obsáhle se listu věnoval i J. B. NOVÁK, *Tzv. "Codex epistolaris"*, s. 55–59, naposledy s ním pak pracuje a na novější literaturu odkazuje V. VANÍČEK, *Velké dějiny III.*, s. 189–190.

²⁵²K. DOSKOČIL, *Středověký hlas*, s. 226: „*Perquirentes rationis circumspecte scrutinio gencium genera diversarum invenimus, quod nobis magis est conformis spaciose Polonie nacio et inter universas orbis provincias nostris, quas auctore Deo gubernamus, regionibus eadem cuiusdam proprietate similitudinis magis eciam est affinis. Ipsa enim in lingue consonancia nobis convenit, ipsa proxima loci contiguitate nullius interiecto distancie spacio terris nostris coniungitur, ipsa et unione glutinatur sanguinis et affinitatis nobis connectitur vinculo . . .*“; tamtéž, s. 227: „*Ex hac autem consideracione magna nobis emergit fiducia et consurgit ac provenit spes infracta, ut vos in necessitatibus articule requirere debeamus interpide nobisque letanter curetis subvenciones et auxilia exhibere.*“ Doskočilův jinak velmi přesný překlad jsem bral pro porovnání, sám se pokouším o překlad bez archaismů.

²⁵³Tamtéž, s. 227: „*. . . qui si, quod absit, nos contingeret prefati regis oppresione pessundari, insaciabiles Theutonorum hiatus se liberius expanderent et manus improbas facilius usque in ipsam provinciam extenderent ipsorum noxi appetitus. Sumus enim vobis et terris vestris quasi firmum secure tuicionis preurbium, quod si forte ante*

I kdybychom chápali tento list spíše jako Přemyslův manifest, ozdobený vším leskem rétoriky, než jako skutečnou žádost o pomoc, která by tento manifest mohla následovat v uměřenějším nám nedochovaném listu, přesto by králově politice jen stěží odpovídal ostře protiněmecký tón. Naopak, v době před osudovým střetnutím na Moravském poli na Přemyslově dvoře roste vliv německy mluvících feudálů, které sem český král povolal z různých částí říše. Odvážil by se za takové konstelace svého dvora český panovník využít Jindřichem sepsaného manifestu k rozdmíchání nebezpečných protiněmeckých nálad. Opravdu tímto dopisem králova politika odpovídala na protičeské výpady, které máme doloženy na rakouské straně?²⁵⁴ Lze sice namítat, že středověký nacionalismus byl postaven spíše na zemském než jazykovém základě a proto by snad bylo možné jedněmi ústy nadávat na „cizí“ Němce a přitom nevyhrožovat v Praze usedlým patriciům a rytířským členům panovníkova dvora, ale hranice mezi oběma druhy Němců je v každém případě úzká. Soudím, že daleko lépe se k vysvětlení hodí měřítko prostředí. V okruhu kancelářů a škol, v kterém nejspíš Jindřichovy dopisy obíhaly, totiž nebylo v té době o nacionalistické výpady nouze.

Už starší badatelé si všimli obdobných listů, které se nachází v listáři královny Kunhuty. V listu, který se zdá být určený Anežce abatysi Třebnického kláštera, dceři Jindřicha II. Pobožného a Anny České, odmítá královna rozptylování slovanských minoritů po cizích zemích a horlí proti posílání Němců do klášterů v Česku a Polsku, protože „*to přináší velké nebezpečí duším slovanského národa.*“²⁵⁵ Podobný druh nacionalismu zaznívá i na jiném místě v Jindřichově listáři, v listě zdánlivě zasláném panovníkem generální kapitule cisterciáckého řádu. Přemysl v něm žádá o vyjmutí kláštera Zlatá Koruna z dohledu mateřského kláštera v rakouském Heiligenkreuzu a o předání tohoto dohledu kláštera v Plasích.²⁵⁶ Konečně máme i externí svědectví o náladě na pražských školách v době Přemyslova střetu s Rudolfem Habsburským. Admontský opat Engelbert si později stěžuje na to, jak se tehdy staly pražské školy nepřátelské vůči tam studujícím Němcům tak, že sám musel z Prahy odejít.²⁵⁷

sevientis impugnacionis faciem non posset, quod Deus avertat, resistere, intelligere potestis vobis et vestris subditis magna tunc pericula imminere, quia procaz habendi famas contenta non esset nos tantum sibi subicere, sed bona vestra diriperet et in vos insuper intollerabilibus angustiarum gravaminibus inseviret. O quantis afflictionibus exosa Theutonicis vestre tunc opprimeretur nacionis numerositas, o quam dire servitutis iugo libera submitteretur Polonia, o quanta sub clade fatisceret tunc universitas vestre gentis.“

²⁵⁴Tak se domnívá V. VANÍČEK, *Velké dějiny III.*, s. 276.

²⁵⁵Zprávu podává J. B. NOVÁK, *Kritika listáře královny Kunhuty*, s. 148–149. Odtud je i citovaná část dopisu „*ita quod in maximum hoc gentis Sclavice periculum transeat animarum.*“

²⁵⁶RBM II, č. 1101, Přemysl si stěžuje, že rakouští cisterciáci zradili jeho důvěru: „*Sed quia fide, qua nobis dudum tenebantur astricti, nequiter in perfidiam permutata, serenitatis austrum in austeri nothi nubila conuerterunt Australes, et a loris nostri moderaminis se nimic procaciter, quin potius infideliter eximentes, sua colla iugo alterius dominij submiserunt.*“

²⁵⁷Zpráva se nalézá v Engelbertově dopise *Epistola Engelberti abbatis ad magistrum Ulricum Scholasticum Wi-*

O tom, zda tomuto nacionalismu propadl i náš Ital, který prý dobře znal útlak cizího národa ze své domoviny, jak se domnívalo starší bádání, nebo zda se mu oddal i celý královský dvůr můžeme soudit těžko. Ostatně nevypadá to zcela pravděpodobně. Z ukázaných příkladů se ale myslím zdá, že v prostředí škol z nichž se rekrutovali i nejvyšší úředníci církevních hodnostářů a samotného královského dvora protiněmecky zaměřený nacionalismus jen kvetl. Odtud pak jistě prorůstal i do kanceláří krále a královny, i když vztah by měl být chápán jako oboustranný.

Je jen pravděpodobné, že toto prostředí mělo vlastní názor na to, jak by panovníkova politika měla vypadat. Ostatně máme zde zase příklad kanceláří posledních Štaufů, jejichž členové patřili k rozněcovatelům ghibellinského hnutí do té míry, že díky nim tato politika přežila i vlastní zánik panovníckého domu. Nelze se tak divit, že leckdy jsou jejich dopisy a manifesty podstatně radikálnější než by se odvážil sám panovník.²⁵⁸ Královu politiku pak lze snad spíše chápat jako průsečnici či přímo střet názorů jeho okolí, širšího dvora včetně králových úředníků. Právě tyto jevy se snad objevují i v českém prostředí.

Pokud ji takto postavíme, Jindřichova diktamina do skládačky dobře zapadají. Máme manifesty, které mohly fungovat nezávisle na politice, kterou právě prosazovalo nejbližší panovníkovo okolí. Máme rétoricky okrášlené popisy panovníkových bojových výprav a naděje v další úspěchy ne nepodobné básním suity minnesängerů oslavujících českého panovníka. A máme i ostře nacionalistické pamflety, v nichž se reaguje na podobně literárně pojaté invektivy z rakouské strany. Jindřichovo místo lze hledat snad právě zde ve víru těchto názorů, které si mohli navzájem i protiřečit.

ennensem, který otiskl Bernhard PEZ (vyd.), *Thesaurus anecdotorum novissimus, seu veterum monumentum I., 1*, Augsburg – Graz 1721, s. 429–436. Admontský opat doslova píše „*Et cum celebrato Concilio praedicto rumor publicus venisset Bragam de Rege Rudolpho electo, & per Apostolicum confirmato, statim oportebat nos omnes scholares de Austria & Stiria Bragae studentes de terre recedere & exire. Unde ego tunc etiam reversus in Admundam transtuli me circa Paduam.*“ Text dopisu však Engelbert koncipoval dávno po porážce českého panovníka a události jednotlivých roků slévá dohromady. Mluví se zde také pouze o studentech z Přemyslových rakouských zemí. Zpráva je ale vůbec zajímavá, protože přináší zajímavou zmínku, jak asi mohla vypadat propagandistická a zároveň nacionální literatura středověku. Engelbert doslova píše: „*Předtím, než jsem přišel do Padovy zdržel jsem se doma, abych nabídl svoje služby tehdy zvolenému králi Rudolfovi, který přišel do Rakouska. Složil jsem k rukám pana Jana tehdy biskupa ze Chiemsee, kancléře onoho krále Rudolfa svoje první dílko o zvolení právě toho krále Rudolfa, které začínalo: Ten, jenž odlomil slovanské rohy zpupného žezla.*“, srov. tamtéž s. 432, „*Primo ergo, antequam Paduam veni ad studium, adhuc domi manens occasionone se offerente per adventum tunc electi Regis Rudolphi in Austriam, composui ad instanciam Domini Johannis tun Chiemensis Episcopi, Cancelarii ipsius Regis Rudolphi primum meum Opusculum de Electione ipsius Regis Rudolphi, quod incipit: Slavica qui tumidi confregit cornua sceptri.*“

²⁵⁸Srov. J. B. NOVÁK, *Středověká diktamina*, s. 59–62, kde je popsán ostře antiklerikální tón diktamin Petra z Vinea. Zde zazní ve zdánlivě císařských dopisech kardinálům i takové invektivy jako, že papež je „*pharisaeus unctus oleo nequitiae.*“

Když totiž mluvím o prostředí, v němž lze prokázat šíření Italových diktamin, nechci tím rozhodně říct, že by muselo být homogenní. Bezpochyby jednotliví mistři, studenti, písaři i notáři měli protikladné názory na to, jak by králova politika měla vypadat. Snad právě proto zaznívá někde až naprosté odmítnutí Přemyslovy kandidatury na císařský trůn, zatímco jiní, jako náš Iserňan nebo Sigeher, doufali v královo povznesení. Ostatně jistou dávku řevnivosti cítíme i z Jindřichových dopisů, např. ve stížnostech na hamižnost Strahovského opata. Stejně tak spory, které hýbaly Vyšehradskou kapitulou po králově smrti nemusely být jen hospodářského charakteru. Někde v turbulenci těchto vztahů si musel najít místo i Jindřich. K tomu, abychom se dozvěděli, nakolik byl opravdu úspěšný snad přispěje budoucí edice jeho sbírky. Na základě toho, co víme teď a co jsem se pokusil naznačit i v této kapitole, to však rozhodně vypadá, že do tohoto prostředí, kde se setkávaly pražské školy a královská politika, jeho dílo bytostně patří.

Ve víru ghibellinské politiky

Ex habundancia cordis os loquitur et iniuriarum illatarum michi multiplices invective meorum reserant hostium labiorum, quas ullatenus nequeo ulterioris potencie silencio preterire, salva in omnibus... začíná Jindřich vypravovat o pronásledování své rodiny v Isernii a tato slova by se snad hodila i jako motto jeho života.²⁵⁹ „Z toho, že přetéká srdce, hovoří ústa, a věci ve všem uchráněné rtů mých nepřátel odhalují mnohé nespravedlnosti způsobené pomluvami, jež nemohu v žádném případě přejít pouze mlčením,“ tvrdí na začátku dopisu v němž se chce očistit z nařčení dlouhodobých nepřátel a vskutku nám prozrazuje mnohé detaily svého života. Dopis je asi jeden z chronologicky nejstarších v listáři. Na jednom místě se zde mluví o porážce a uvěznění Konradinově, hlásí se tedy do úzkého období září a října roku 1268, které je vymezené Konradinovým zajetím na útěku od nešťastné bitvy u Tagliacozza a jeho popravou v Neapoli 29. října téhož roku. Jindřich tehdy pobýval v tehdejší letní sídle papeže ve Viterbu. Později k tomu napsal:

V tom čase bouřlivých vírů, kdy se vzpínala Itálie zapálená válkou, kdy byl povýšen onen z potomstva Gallie, jemuž pastýř vydal toho poraženého a stejně tak svrženého válkou, a on odřízl výhonek, jenž z císařského stromu vyrostl, dostal jsem se k Římské kurii. A zde nemocen, bez prostředků a plný strachu, učinil jsem tato (diktamina).²⁶⁰

Jeden z dopisů, které tehdy složil je i ten, jehož úvod cituji na začátku odstavce. Tomuto dopisu se budu dále věnovat, protože obsahuje řadu údajů vztahujících se k Jindřichovu isernskému původu.

Jindřich se v něm skrze rozsáhlou supliku brání nařčení ze zrady své rodiny, které se táhne už někdy od dvacátých let 13. století. Celý začátek dopisu je vystaven, jako popis pronásledování, jemuž čelil jeho otec prý jen z toho důvodu, že zachoval věrnost rodu současného hraběte Rogera z Celana. Roger pocházel z rodu, který v Celanu a Molise pevně konsolidoval svou moc už ve dvacátých letech 12. století.²⁶¹ Ve zmatcích po smrti Roberta Guiscarda vytvořila hrabat z Celana a Molise ze svého území kompaktní a nezávislý státěček uvnitř sicilského království. Napomáhalo jim v jednu chvíli i to, že hrabství leželo na hranicích království a papežských držav rozkládajících se na sever a západ od jeho hranic. V době utužování centrální moci na počátku 13. století však

²⁵⁹K. HAMPE, *Beiträge*, s. 69.

²⁶⁰K. HAMPE, *Beiträge*, s. 27: „*In illius turbine tempestatis, qua bello flagrans Italia estuabat, cum de Gallica editus sobole conflictu victum pariter et afflictum sibique traditum a pastore recisit ramusculum, qui de stirpe cesarea pulullerat ad curiam contuli me Ro(manam) et ibi infirmus, inops et timidus ista feci.*“ Toto je jeden z přípisů, které se objevují mezi registry souboru V2 a podle všeho chronologicky člení materiál souboru. Všechny tyto autobiografické zmínky dále překládám do češtiny.

²⁶¹Následující informace o držení Molise a Celana přebírám zejména z článků Evelyn JAMISON, *The Administration of the County of Molise in the Twelfth and Thirteenth Centuries – Part I.*, *The English Historical Review* 44, 1929, s. 529–559 a Evelyn JAMISON, *The Administration of the County of Molise in the Twelfth and Thirteenth Centuries – Part II.*, *The English Historical Review* 45, 1930, s. 1–34.

ústřední vláda začala žárlivě hledět na nezávislost zdejších hrabat. Nelze se proto divit, že ve dvacátých letech se Tomáš tehdejší hrabě z Celana a Molise nejprve dostal do sporu se sicilským králem a císařem v jedné osobě, a poté i zapletl při snaze o emancipaci hrabství s papežskou politikou. Po prvních srážkách a obvinění ze zrady sice s císařem uzavřel mír, ale skrze ten ztratil Celano. Ještě téhož roku tak mírovou dohodu porušil a v následné válce přišel i o Molise, které připadlo na korunu. Rodina hraběte se uchýlila do vyhnanství a Tomáš sám se po zbytek života pokoušel domoci se s podporou papeže svých rodových panství ať už diplomatickou nebo vojenskou cestou. V čele papežských armád se skutečně třikrát krátce vrátil na území sicilského království v letech 1229, 1240 a naposledy krátce po smrti Fridricha II. Restituce svých práv se ale nedožil. Teprve v roce 1254 se s papežskými vojsky Innocence IV. vrátil jeho syn a ujal se vlády. Hrabství se mu podařilo podržet pouze do roku 1256, kdy musel z důvodu vzrůstajících sil sicilských Štaufů zase odejít do Říma. Znovu získat rodové dědictví se Rogerovi podařilo až o deset let později, po bitvě u Beneventa v roce 1266. Zdá se, že to ale vůbec neproběhlo bez potíží, protože Karel z Anjou původně udělil hrabství jinému svému straníkovi Francescovi della Torre. Roger přesto svá práva prozatím uhájil a podržel kontrolu nad celým územím. O dva roky později, kdy byl nástup Anjouovců definitivně potvrzen i vítězstvím nad Konradinovými armádami u Tagliacozza píše Jindřich zmíněnou suppliku, v níž právě Rogera nazývá svým pánem.²⁶²

Následují obsáhlé stížnosti na ústrky jednotlivých držitelů štaufské administrativy, jimž musel Jindřichův otec čelit. Z vypravování se zdá, že hlavním zdrojem problémů bylo neustálé střídání úředníků pověřených správou hrabství. Pokud se už Jindřichovu otci podařilo získat (vesměs pomocí úplatků) na svou stranu jednoho úředníka, hrozilo mu na základě opakovaných udání stejné nebezpečí od úředníka dalšího.²⁶³ Za posledních Štaufů kontrolovali totiž Molise často pouze titulární hrabata a za ně vykonávali administrativu království úředníci spravující blízkou Terra di Lavoro. Koncem čtyřicátých let tak držel Molise král Enzo Sardinský, Fridrichův levoboček. Enzo jak známo skončil ještě před smrtí svého otce v zajetí v Bologni, kde mu bylo souzeno i umřít po dalších dlouhých více než dvaceti letech. Konrád IV. proto udělil Molise Oddovi z Marchie, za nějž

²⁶²K. HAMPE, *Beiträge*, s. 70: „*Si enim predecessorum meorum puritatem fidei et devocionis sinceritatem, quam erga Romane ecclesie sanctitatem et illustrem dominum nostrum comitem [Rogerium] ac eius predecessores quondam gesserunt. . .*“ Jméno hraběte je ve formuláři vynechané ale plyne z kontextu, resp. je jediné, které se na situaci hodí vzhledem k tomu, jak se mluví o jeho předcích. Na několika místech je za jméno hraběte ponechána litera *R*.

²⁶³Konkrétně všechny ústrky jimž musel Jindřichův otec čelit nepřepisují, odkazují na vlastní list v edici K. HAMPE, *Beiträge*, č. 2, s. 69–97 a Hampeho interpretaci událostí, viz tamtéž 12–26. Domnívám se, že přehodnocení a nové vypsání osudů Jindřicha i jeho rodiny by bylo podnětné, ale nemá to smysl, pokud by to nebylo provedeno na základě celkové edice jeho listů. Že se v listáři (a části V2 zvláště) ještě nacházejí mnohé nezpracované informace o Jindřichově společenském zařazení, jak poukázal již K. HAMPE, *Beiträge*, s. 48, pozn. 2, kde odkazuje na dosud needitovaný dopis, v němž náš Iserňan vyjadřuje soustrast nad smrtí jakéhosi svého krajana opata Artura.

vládl Jindřich ze Sparvara, palatin z Lomella, který držel i úřad kapitána a justiciára v Terra di Lavoro. Právě jeho nakrátko vystrnadil Roger v roce 1254, ale byl to opět Sparvara, kdo se pevně chopil vlády nad hrabstvím po Rogerově nuceném útěku do Říma v roce 1256. Sparvara však, jako pevný příznivec mladého Konradina, o hrabství po Manfredově nástupu přišel. V roce 1258 nebo 1259 bylo hrabství Molise rozděleno a Isernie v rámci Venafra připadla Manfredovu příbuznému Ubertinovi di Lando, který hrabství držel až do invaze Karla z Anjou.

Kdo ale byl Jindřichův otec? K. Hampe ho pokládá za vazala hrabat z Celana-Molise, nejspíše rytířského stavu. Tomu především odpovídá prvotní zdroj jeho pronásledování. Podle Jindřicha prý zachoval hraběti Tomášovi věrnost, což se stalo příčinou jeho obvinění ze zrahy, která pak byla neustále a bez jakýchkoliv důkazů obnovována při výměně úředníků spravujících hrabství. Víme také, že po jeho smrti se Jindřich vrátil do Isernie, aby složil za jeho majetek *asecuracio*, tj. přísahu věrnosti, kterou by neskládal pokud by jeho otec neměl vyšší, svobodný status.²⁶⁴ V epistoláři bohužel Jindřich nikde svého otce nejmenuje, resp. v obou rukopisech, kde je příslušný dopis zachován (V a Cr) jeho jméno vynecháno. Přesto je tu jedna shoda, na kterou nebylo dosud poukázáno. Ve spisu *De colores rhetoricis*, který máme zachovaný už z pasáží mnichovského rukopisu, které vznikly v letech 1279–1280, uvádí Jindřich delší citaci, která odpovídá dopisu o němž mluvíme. Citovaný text se minimálně liší, ale uvádí i jméno muže, kterého lze po srovnání s textem otištěným u Hampeho pokládat za Jindřichova otce. Pokud přijmeme hypotézu, že traktát obsahuje méně porušený text dopisu, než pozdější rukopisy, byl Jindřichovým otcem soudce Matouš (*iudex Mattheus*).²⁶⁵ Bohužel tohoto muže se mi nepodařilo jasně ztotožnit v dalších pramenech,

²⁶⁴K. HAMPE, *Beiträge*, s. 86: „*assignaret terras comitatus Venafri nuncio dicti comitis Ubertini et asecurari faceret eundem ab hominibus dictarum terrarum iuxta regni consuetudinem pro parte dicti comitis.*“ O instituci *assecuracia* srov. též E. JAMISON, *Administration of Molise, Part II.*, s. 6–7.

²⁶⁵Srovnej pasáže B. SCHALLER, *Der Traktat des Heinrich von Isernia*, s. 142–143: „*Omitto dicere, quomodo a domino papa Innocentio quondam sancte memorie tunc in civitate permanente audacter et cum instantia dictus iudex Matheus exegerit, ut suum et nativum dominum deberet restituere comitatui Melisi scilicet comitem Rogerium antedictum. Omitto dicere, quod multum illud dicto pape displicuerit; persuaserat enim dictum comitatum transferre in suos, sicut de pluribus aliis terris fecit, consanguineos et nepotes. Omitto dicere, quod dictus iudex Matheus multotiens fuit ab ipsius comitis emulis propterea proditor appellatus*“ a K. HAMPE, *Beiträge*, s. 77–78: „*Omitto dicere, quomodo a domino papa quondam Innocencio bone memorie tunc in civitate Capue permanente audacter et cum instancia dictus [-] exegerit, ut suum et nativum dominum deberet restituere comitatui Molisii, scilicet comitem antedictum. Omitto dicere, quod multum id dicto pape displicuerit; proposuerit enim dictum comitatum transferre, sicut de multis aliis terris fecerat, in suos consanguineos et nepotes, velud in ipsius pape curia dicebatur. Omitto dicere, quod propterea dictus [-] multociens fuerit proditor appellatus.*“ Pasáž Hampeho edice uvádím i s ním vyznačenými vynechanými místy, kde byl Jindřichův otec zmiňován. Kupodivu významu, který by mohla mít tato pasáž pro identifikaci Jindřichova otce si nevšímá B. Schaller, srov. B. SCHALLER, *Der Traktat des Heinrich von Isernia*, s. 113–114 a tamtéž, s. 126, i když na souvislost obou pasáží poukazuje.

se kterými jsem pracoval.²⁶⁶ Hypotézu snad v budoucnu prověří další bádání. Poměrně dobře by však odpovídala společenskému postavení našeho Itala.²⁶⁷ Nelze se pak divit, že se Jindřich vydal získat vzdělání na neapolskou univerzitu, ani že se po ztrátě svého dědictví rozhodl vyzkoušet štěstí u papežské kurie. Odpovídá to i jeho ambicím získat místo notáře v českém království a zapadají do toho i další kusy jeho korespondence, např. list v němž píše soudci Filipovi, synovi soudce Carrada.²⁶⁸ V tomto dopise totiž se soudcem prakticky komunikuje jako rovný s rovným a dost neodbytně ho varuje před změnami, které nastanou až „*lev pomstí nespravedlnost učiněnou orlovi*“.²⁶⁹

Pokud Jindřichova rodina zachovávala odedávna věrnost hraběti, proč se náš Iserňan nedomohl svého rodinného dědictví minimálně v době Rogerovy restituce? Pokud na chvíli necháme stranu myšlenku, že byl Jindřich obětí zjevné nespravedlnosti, jak si stěžuje v průběhu celého dopisu, mohly by některé zmínky v dopisu naznačovat i jinou verzi událostí.

K. Hampe došel na základě informací v listu obsažených k tomu, že Jindřichův otec a v mládí i on sám patřili spíše do tábora guelfů, než ghibellinů. Podkladem mu pro to bylo právě neustálé pronásledování Jindřichova otce, o kterém mluví, stejně jako zmíněné místo dopisu, kde Jindřich vypráví jak jeho otec vystoupil před papeže na podporu řečeného hraběte.²⁷⁰ Jenže jak dobře víme, papež nakonec Molise nesvěřil žádnému příbuznému a panství se nakrátko ujal právě Roger z rodu Celano-Molise. I kdyby tedy opravdu Jindřichův otec vystoupil v Capui na obranu svého pána, staví to papežskou válku do jiného světla, než jak o tom píše Hampe ovlivněn především Jindřichovým líčením. Je nutné si neustále připomínat, že náš Ital velmi pravděpodobně skutečnost fabrikoval a přikrašloval tak, aby se to hodilo jeho závěrům. Pokud navíc přijmeme identifikaci Jindřichova otce se soudcem Matoušem, je zde otázka, proč se jeho jméno neobjevuje v privilegii pro Isernii, které vydal hrabě Roger coby „*odměnu*“ svým věrným příznivcům.²⁷¹

²⁶⁶Především jeho jméno chybí v privilegii pro Isernii, který vydal při svém krátkodobém znovunastolení Roger z Celano-Molise v roce 1254. Zde se v textu pouze zmiňuje pouze jakýsi *Matheus notarius*, jenž se k podpisu listiny ale nepřipojil, srov. E. JAMISON, *Administration of Molise, Part II.*, s. 30–34.

²⁶⁷Podobné bylo i postavení Petra z Viney, který byl synem soudce jakéhosi soudce Angela, srov. H. M. SCHALLER, *Della Vigna Pietro*. V Jindřichově době už ale byl tento původ zapomenut a o Petrovi kolovaly pověsti, že byl synem chudé vdovy, srov. tamtéž.

²⁶⁸Ti jsou oba v Molise doložení skrze listiny. Carrado (*Carado*) se objevuje v soudním rozhodnutí z roku 1221, srov. E. JAMISON, *Administration of Molise, Part II.*, s. 26–28. Jeho syn Filip svědčí na třetím místě v Rogerově privilegii z roku 1254, tamtéž, s. 30–33.

²⁶⁹K. HAMPE, *Beiträge*, č. 3, s. 97–102. *Lev* je narážka na Fridricha Pokousaného, jehož chtěli ghibellini postavit proti Karlovi z Anjou coby dědice Sicilského království, viz dále.

²⁷⁰Srov. s. 72, pozn. 265.

²⁷¹E. JAMISON, *Administration of Molise, Part II.*, s. 30–34. Přízní je myšlena vzpoura Isernie v počátku Manfredova panování, o které mluví i Jindřichův dopis, K. HAMPE, *Beiträge*, s. 82

Buď jak buď, třebaže dopis mluví o neustálém pronásledování ze strany štaufské administrativy a Karel z Anjou se zde nazývá „*neporazitelný pán a náš král*“, nezapadá zcela do obrazu textu, který bychom očekávali od přesvědčeného guelfa.²⁷² Už K. Hampe si všiml, že Jindřich má překvapivě neutrální až kladný postoj k císaři Fridrichovi II. Tomu ale neodpovídá to, že právě tento panovník sesadil Tomáše z Celana–Molise a podle textu dopisu se tak vlastně stal příčinou nesnází Jindřichova otce. Jenže, když náš Ital komentuje císařovu smrt, doslova píše: „*Když onen řečený císař zemřel a jak bylo nutné, avšak nikoli užitečné, vstoupil na cestu veškerých tělesných věcí a když se svět trásl různostmi pověstí. . .*“²⁷³ Jindřich tak dokonce lituje smrti velkého císaře! Tomu odpovídá i to, že k císařovým regulérním nástupcům Konrádovi a Konradinovi se staví zcela neutrálně, i když si stěžuje na úředníky, kterým svěřili Iseronii. Jediný Manfred, který se zmocnil koruny zděděné svým mladičským synovcem, je terčem Jindřichových tirád coby tyran a nelegitimní uchvatitel. Navzdory tomu se ale Jindřich propůjčí téměř až k chvále Ubertina de Lando, kterému Manfred svěřil vládu nad hrabstvím. Sice píše o jeho chamtivosti a o tom jak se „*toužící po zlatu obracel za penězi*“, přesto však neváhá oslavovat jeho původ a kvality jeho osobnosti, jíž především „*zdobil jiskřící třpyt mravů.*“²⁷⁴

Pokud dovedeme tyto úvahy jen o krok dále, dojdeme k tomu, že Jindřich jednoduše nedokázal být přesvědčeným guelfem. Dokonce i text, jímž se snaží očistit z nařčení svých protivníků, je stylizován podle známého ghibellinského pamfletu tzv. *Konradinova protestu*, jehož autorem byl jeden z předních ghibellinských exponentů Petr z Prece!²⁷⁵ Jistě mohli bychom předpokládat, že Jindřich později svou supliku výrazně přepracoval, aby odpovídala jeho vkusu, takže její neguelfský tón lze přičíst pozdějšímu ghibellinskému přesvědčení autora. Pak se lze ale ptát, proč v dopise ponechal zmíněnou část, kde píše o „*neporazitelném pánovi, našem králi*“ Karlovi z Anjou. Zrovna tuto pasáž, mohl později snadno vyjmout.

Teorii, že ani Jindřich ani jeho otec neměli s guelfským přesvědčením příliš co do činění snad nepřímou nasvědčuje i další zmínka. Mluví se zde o tom, že Jindřichův otec našel proti obvinění

²⁷²Srov. K. HAMPE, *Beiträge*, s. 79: „*... nec fide gerunt homines, ut deceret, ad invictissimum dominum K[arolum] regem nostrum.*“ Jméno Karel doplňuje Hampe z litery K (rukopis V), resp. C (rukopis Cr).

²⁷³K. HAMPE, *Beiträge*, s. 72: „*Imperatore autem predicto mortuo et, ut erat necessarium, sed non utile, viam universe carsi ingresso, dum mundus variis rumorum comentis tremere.*“

²⁷⁴K. HAMPE, *Beiträge*, s. 84–85: „*Venafri comitatum exhibuit comiti Ubertino, quem, ut veram fatear livoris obprobrium fugiendo, et illustris generis excellens extollebat prosapia et morum scintillans coruscacio decorabat; qui licet nobilitatis clamide et morum fuisset luculenta gracia trabeatus, tamen libenter, cum poterat pecuniam assumebat et auro cupidus advertibat illuc, unde posset sibi pecunia provenire.*“

²⁷⁵Manifest *Protestatio Conradini ad Principes Germaniae* je dosud nejlépe otištěn v edici W. DOENNIGES, *Acta Henrici VII*, s. 246–250. Souvislosti Jindřichova dopisu s tímto manifestem, z nějž Jindřich přebíral mj. velkou část úvodu svého dopisu včetně úvodní aluze na Matoušovo evangelium si všiml už K. HAMPE, *Beiträge*, s. 70, pozn. 1. *Protestatio* podrobněji rozebírá E. MÜLLER, *Peter von Prezza*, s. 49–60.

v jednu chvíli i mocné zastánce mezi příbuznými Jindřicha ze Sparvary, který tehdy hrabství držel. Ti dokonce nabídli, že očistí čest Jindřichova otce v souboji, do nějž se uvolili nastoupit proti jeho pomlouvačům.²⁷⁶ Kdyby byl Jindřichův otec považován obecně za zrádce a guelfa, angažovali by se za něj Sparvarovi příbuzní či členové jeho domácnosti? Hrabě byl znám jako důsledný příznivec Konradinův. Tento postoj držel i proti Manfredovi, což ho stálo některé úřady, a v přesvědčen vytrval i po Konradinově smrti, kdy se nadále angažoval v ghibellinském odporu proti Anjouvcům.²⁷⁷

Předchozí zjištění ale stále plně neřeší otázku, proč se Jindřich nedomohl dědictví po otci skrze hraběte Rogera.²⁷⁸ K tomu musíme postoupit v čase dále je krátce za rok 1268. Citovaný dopis totiž končí odvolávkou na bitvu u Tagliacozza a vyvrací pomluvy, že Jindřich se bitvy zúčastnil ba dokonce v ní zemřel.²⁷⁹ Tehdy ještě Molise ještě držel hrabě Roger, ale nemělo tomu být na dlouho. Už na podzim roku 1269 byl hrabě přinucen se vzdát Molise a zůstalo mu pak už jen Celano. Celý větší útvar, který tak dlouho budovala hrabata Celano–Molise se rozpadl a Molise, které připadlo přímo na korunu bylo nadále spravováno pomocí úředníků.²⁸⁰ Je pravděpodobné, že se zánikem tohoto panství definitivně pohasly Jindřichovy naděje, že se domůže restituce dědictví po otci, o které přišel v posledních letech s Manfredovy vládou. Agresivní vláda Karla z Anjou rozhodně neměla tendenci držet nějaké staré závazky, ostatně právě na případu Rogera z Celano–Molise je vidět, jak dokázal francouzský panovník odplácet svým někdejšími spojencům, pro něž už neměl po vítězné válce nad posledními Štaufy upotřebení.

Jindřichovi zbyla nejspíše jediná naděje a to, že panství nenáviděného sicilského krále jednou padne. Jedno je jisté, právě tehdy se definitivně přiklonil ke ghibellinské politice a spojil s ní svůj osud. Třebaže snad nestál ani předtím na čistě guelfských pozicích, přece jen to byl zásadní obrat

²⁷⁶K. HAMPE, *Beiträge*, s. 74: „... quod dominus Egidius Prochaphara tunc vallectus et Benedictus Mardei, comitibus familiares ipsius, audita delacione predicta, quod falsitatem delatores dixissent, eos per duelli modum cupientes convincere, volebant se cum ipsis delatoribus exponere monomachie casui et fortune.“ Jindřichův otec ale tehdy prý podlehl nějakému našeptávání, že ho hrabě chce uvěznit ve studni hradu Bojano, a tak utekl, čímž se sám jakoby usvědčil z viny. Z té se později vykoupil penězi.

²⁷⁷Tak uvádí K. HAMPE, *Beiträge*, s. 41 při vypravování o Jindřichově pobytu v Míšni. Tuto informaci jsem neměl příležitost prověřit.

²⁷⁸V dopise se mluví, že Jindřich byl schopen částečně uhájit svou pozici po otcově smrti u Ubertina de Lando. Ten se ale v hrabství příliš nezdržoval, a tak Jindřicha jeho majetku prý opět zbavila Ubertinova žena, srov. K. HAMPE, *Beiträge*, s. 92. Snad tehdy se rozhodl odejít do Viterba k papežské kurii.

²⁷⁹K. HAMPE, *Beiträge*, s. 95–96: „*Nam quid erat istud, amice karissime, quod de foris clamitabas, covem tuam in plateis dando, ac tamen non sapienter videlicet quod permanseram in exercitu Conradini et in bello fueram interemptus?*“ podobě tamtéž: „*Item quomodo poterat esse, quod vocis fortitudine intonabas, quod me in civitate Viterbii existente, in bello fuissem mortuus, quod prope Albam dicitur factum?*“ Bitva u Tagliacozza byla svedena v Abruzzu poblíž ruin města Alba Fucens pod masivem Monte Velino.

²⁸⁰Srov. E. JAMISON, *Administration of Molise, Part I.*, s. 531.

jeho života. Od té doby už se totiž nepokouší o jakýkoliv konformismus a stane se vášnivým hlasatelem ghibellinských myšlenek. Jindřichův definitivní příklon ke ghibellinům jistě souvisí i s další událostí, která se tehdy přihodila. Přesně měsíc po Konradinově popravě v Neapoli, 29. listopadu 1268, zemřel ve Viterbu papež Kliment IV. a poměry u kurie se prudce zhoršily. Úřad nejvyššího pontifika zůstal totiž dlouhé tři roky neobsazen. Kardinálský sbor zůstal rozštěpen mezi příznivce nového sicilského krále (*pars Caroli*), příznivce ghibellinů a císařství (*pars Imperii*) a mezi nimi intrikující frakce Annibaliů a Orsiniů. Navzdory každodenním pokusům o volbu se tak kardinálové nedokázali dohodnout na novém římském biskupovi. Pro Jindřicha to podle všeho znamenalo zhoršení životních podmínek, protože papežská kancelář se rozpadla a její bývalí členové měli asi jiné starosti, než si nechat opisovat knihy popřípadě skládat diktamina.

Někdy v roce 1269 Jindřich Viterbo opustil a vyrazil za Petrem z Prece pravděpodobně někam na sever Itálie.²⁸¹ Sám o tom píše:

*Když jsem tam dokončil osm měsíců naplněných velikou prací, byl jsem povolán k mistrovi Petrovi z Prece a mé kroky následovaly cestu k němu. Spolu s ním, čtením a přepisováním jsem se pak potil při studiu diktátorských dovedností. Tehdy jsem složil tato diktamina.*²⁸²

Pokud tedy lze tuto autobiografickou zmínku takto vyložit, zapojil se Jindřich u Petra z Prece do ghibellinské propagandy. Ostatně hned následující diktaminum, které se v listáři nalézá za tímto přípisem, informuje soudce Filipa, že „je blízko čas, kdy jak Atreovec očistí lože svého bratra, a lev, který vyjde z hlubin, pomstí nespravedlnost učiněnou orlu.“²⁸³ Pokud lze tento dopis opravdu klást do období, jak je řečeno v listáři, je to jen další potvrzení poměrně brzkého přeorientování ghibellinské politiky na další naději za Alpami. Právě někdy v té době totiž Petr z Prece sepisuje *Adhoratio ad Henricum Illustrem* v němž přesvědčuje durynského lankraběte Jindřicha, aby vyslal svého vnuka do Itálie v Konradinových stopách.²⁸⁴ Jindřich této naději podle všeho zcela podlehl,

²⁸¹Místo tehdejšího Petrova pobytu neznáme, K. HAMPE, *Beiträge*, s. 33 spekuluje o kraji kolem Pavie a Piacenzy, kde ghibellini drželi pevné pozice.

²⁸²K. HAMPE, *Beiträge*, s. 33: „*Ubi octo peractis mensibus maximo cum labore, ad magistrum Petrum de Prece vocatus mei gressus tramitem lineavi at cum ipso insudans studio dictatorie facultatis legendo et transcribendo hec dictamina feci.*“

²⁸³K. HAMPE, *Beiträge*, s. 102: „*... et tempus prope sit, ut Atrides fratris piet thalamos et iniuriam aquile vindicet leo exiens de cavernis.*“ O dopise píšou výše, srov. s. 73, pozn. 269. Atreovcem se myslí Agamemnón, který vyplněním Tróje pomstil zneuctění lože svého bratra Menelaa.

²⁸⁴*Adhoratio* je stále dostupné především z edice Johannes Hermannus SCHMINCKIUS, *Petri de Pretio Adhoratio ad Henricum Illustrem Landgravium Thuringiae et Marchionem Misniae*, Lugdunia Batavorum 1745.

protože se později rozhodl vydat sám za Alpy, právě na dvůr mladičkého Fridricha Pokousaného, který se měl podle ghibellinských plánů stát dalším pretendentem na sicilský trůn.²⁸⁵

Pobyt u Petra z Prece mohl být důležitý ještě v jednom aspektu. Jak bylo již uvedeno výše, jeden z nejoblíbenějších Jindřichových autorů byl Alanus ab Insulis, jehož básnických figur používá i v řadě svých dopisů. Ale právě tuto preferenci zjevně sdílí i s Petrem z Prece a *Adhoratio* je jednou z Petrových prací, které jsou Alanem velice ovlivněny.²⁸⁶ Snad by zde bylo možné hledat starší spříznění obou autorů. Už v listě, kterým se brání proti nařčení ze zrady a vypráví o pronásledování svého otce využil Jindřich, jak víme, Petrův manifest *Protestatio Conradini* ale objevují se zde nejspíše i odkazy přímo na dílo Alana ab Insulis, které z *Protestatia* nelze odvodit.²⁸⁷ To by snad mohlo znamenat, že Jindřich byl s Petrem v kontaktu už delší dobu. Tomu by mohly odpovídat i pověsti, které Jindřich vyvrací v zmiňovaném listu o poměrech v Isernii, že měl bojoval v Konradinově vojsku padnout v bitvě u Tagliacozza.²⁸⁸ Je tedy snad možné, že Jindřich udržoval kontakt s jedním z předních ghibellinských aktivistů už před svým odchodem z Viterba a snad už byl i jeho starším žákem. K oblibě Alanova díla by tak snad mohl dojít právě skrze něj. To je však zatím jenom jedna možná hypotéza. V každém případě soudím, že linie společného stylu diktamin Petra z Prece a Jindřicha z Isernie je jasně patrná a měla by být vysvětlena lépe než doposud. Je otázka, zda během několika měsíců, které u Petra Jindřich strávil po odchodu z Viterba by mu přešel Petrův styl natolik „do krve“, jak předvádí ve svých dalších diktaminech.²⁸⁹

Jak jsem napsal, pravděpodobně za pobytu u Petra pojal Jindřich úmysl odejít hledat štěstí na sever od Alp k Fridrichu Pokousanému. Ještě než tak učinil, vydal se ještě jednou do Alatri, které leželo na hranicích jeho domoviny, do níž přímo nemohl, protože byl veden jako psanec. Chtěl se zde setkat s příbuznými a přáteli, jak o tom sám píše:

*Protože ale moje matka a jiní milovaní byli svíráni touhou znovu mě vidět, zdržel jsem se v Alatri a zde jsem přečetl své matce, co jsem poznal o známých nepokojích mých přátel a povýšenosti mých soupeřů, a složil tyto dopisy.*²⁹⁰

²⁸⁵O nadějích vkládaných ghibelliny do Fridricha Pokousaného píše H. HOUBEN, *Kaiser Friedrich II.*, s. 199–202, kde ho srovnává i s dalšími „*třetími Fridrichy*.“ V českém prostředí o jeho kandidatuře píše např. J. ŠUSTA, *Soumrak přemyslovců*, s. 70 nn. a V. VANÍČEK, *Velké dějiny III.*, s. 127.

²⁸⁶Ukazuje tak E. MÜLLER, *Peter von Prezza*, s. 63, pozn. 4. Na některé pozoruhodné shody, které oba diktátoři, Petr i Jindřich, používají ještě krátce poukážu. Zde se tohoto aspektu, který pokládám za velice zajímavý, pouze dotýkám, ale bylo by jistě užitečné věnovat mu i větší prostor, což není v rámci práce bohužel možné.

²⁸⁷Srov. K. HAMPE, *Beiträge*, s. 83, pozn. 6.

²⁸⁸Srov. s. 75, pozn. 279.

²⁸⁹Krátké době, kterou u Petra strávil by mohl odpovídat i nevelký počet diktamin, které tomuto období připadají v chronologickém řazení listáře mezi zmínkou o odchodu k Petrovi a zmínkou o následujícím pobytu v Alatri. Srov. tabulku v R. PSÍK, *Invectiva*, s. 138–139.

²⁹⁰K. HAMPE, *Beiträge*, s. 48: „*Sed quoniam genitricem aliosque dilectos michi angebar desiderio revidendi, contuli*

V listáři na tomto místě následují především listy stylizované k různým obecným záležitostem (např. útěcha ze smrti) vztahující se k osobám v Isernii. Nalézají se zde ale i úvahy obecné povahy podle zájmů autora, např. onen dopis v němž si stěžuje na poměry u římské kurie.²⁹¹ Jindřich se ale v Alatri nezdržel dlouho. V té době se totiž v Itálii šířily zprávy, že tažení Fridricha Pokousaného je už na spadnutí. Patrně ovlivněn těmito pověstmi, o kterých píše v další autobiografické vložce listáře, vyrazil na sever a brzy se s ním setkáváme v saské Pirně.

*A vskutku lživá zvěst mnohými hlasy v tužbě vyzdvihovala veliké ale smyšlené přednosti míšeňského markraběte po celé Itálii a přinášela k čistým uším, že onen zamýšlí poslat svého vnuka k obnovení Sicílského království. Uvěřil jsem tomu a namířil svoje kroky k Míšni a tam v Pirně jsem učinil toto.*²⁹²

Jindřich ale nebyl sám, kdo se nechal zlákat vidinou brzkého tažení *Třetího Fridricha*, jak byl mladý potomek štaufů ghibelliny nazýván. V Pirně a Míšni se shromáždilo ghibellinských straníků a agitátorů více. Krom Jindřicha zde pobýval i mistr Mikuláš z Trani, Vitalis z Aversa a ještě jakýsi mistr pocházející z Telese v Beneventu.²⁹³ Kromě nich sem později dorazil i asi nejslavnější ghibellinský agitátor té doby, neúnavný lékař Jan z Procidy.²⁹⁴ Od doby, kdy byl přítomen u smrtelného lože Fridricha II. a svědčil při jeho závěti, putoval Procida ve službách posledních Štaufů a později už jen ve službách ghibellinské politiky po celé Evropě a všude sháněl podporu pro protianjouovskou politiku. Zdá se, že se při tom snažil vypomáhat i ostatním ghibellinům, kteří se po pádu svých mecenášů rozutekli po Itálii a dalších zemích. Alespoň by tomu nasvědčoval dopis, který prý nadiktoval Mikuláš z Trani pro Vitalise z Aversy. Jindřich list údajně sepsal a později ho v každém případě vložil do svého listáře. V něm se mluví o Procidovi jako o „*našem dávném dobrodinci*“.²⁹⁵ Skrze tuto (fiktivní ?) korespondenci tak máme živý vhled do prostředí v němž ghibellinští intelektuálové putující Evropou žili.

Dosud se bohužel nikdo neujal úkolu vylíčit souhrně jejich osudy a jsme odkázáni jen na dílčí a často i zastaralé studie k jednotlivým osobnostem. Ale i z toho mála už je jasné, a Jindřichův listář to jen potvrzuje, že Procida nebyl ve svém světoběžnictví osamocený. Kromě zmíněných

me Alatrum et ibi recitante matre meorum intellectis amicorum turbacionibus et insolenciis emulorum has epistolas compilavi.“

²⁹¹K. HAMPE, *Beiträge*, č. 10, s. 109–115.

²⁹²K. HAMPE, *Beiträge*, s. 49, pozn. 1.: „*Verumque mendax multilinguis fame preconium magnificis, sed ficticiis titulis per totam Italiam Misnensem extollerat marchionem et in aures tradiderat putas, quod idem intendebat nepotem mittere ad recuperandum regnum Sycilie, credens direxi gressus meos in Misnam et ibi in Pirna hec feci.*“

²⁹³Srov. K. HAMPE, *Beiträge*, s. 49.

²⁹⁴Základní informace k němu viz LexMA, heslo *Procida, Giovanni da*.

²⁹⁵K. HAMPE, *Beiträge*, s. 106–107, dopis končí: „*. . . cum ille antiquus benefactor noster dominus Johannes de Prochita venerit, quem ex parte mea, si complacet, salutetis etc.*“ V listáři je tento dopis nadepsán: „*In adventu domini J. Prochita magister N. de Trano hanc dictavit epistolam, ego scripsi, et eam magistro Vitali misit.*“

mistrů, kteří se setkali v Pirně, putovali po evropských dvorech i další ghibellini. Do Německa konečkonců snad jen pár let předtím, v roce 1266, zamířil i Petr z Prece. Cestoval sem podle všeho spolu s dalšími štaufovskými vazaly, aby přivedli mladičkého Konradina na jeho osudnou výpravu.²⁹⁶ Dočasně politické angažmá se pro mnohé z těchto vyhnanců stalo záležitostí trvalejšího charakteru. Mnozí z nich totiž nakonec vstoupili do cizích služeb.

Jedním z těch, o které italsí vlastenci opírali své naděje, když se snažili vypravit Fridricha Pokousaného v Konradinových stopách do Itálie byl i český král. Právě tehdy byla totiž Přemyslova politika ghibellinským plánům nejbližší a s jeho vojsky a penězi se najisto počítalo v boji o sicilský a případně římský trůn pro mladého Fridricha. Český panovník tehdy ještě postrádal mužského dědice, a tak za něj připadal v úvahu právě Fridrich Pokousaný coby budoucí manžel Přemyslovy mladičké dcery Kunhuty. S její osobou se Jindřichův osud poprvé protnul s Čechami. V listáři totiž máme zachované pozoruhodné diktaminum v němž Jindřich líčí dvanáctileté princezně krásy Sicílie.²⁹⁷ List je pozoruhodný především odkazy na antickou literaturu a mytologii, s níž líčí především vlastní ostrov Sicílii. Naopak pevninskou část království, Apulii s Neapolí popisuje mnohem více podle skutečnosti. S jistou dávkou nostalgie tu líčí pozoruhodnou plodnost oněch krajů a legendy vztahující se k městu, kde studoval. V listu ještě zní naděje, že „*lvíček zbaví zloděje Karla jeho lupu*“, a že se Fridrichovi „*coby výhonku ze slavného Caesarova kmene dostane předčasně daru chrabrosti a mravů*“,²⁹⁸ ale brzo se ukázalo, že *lvíček* na tento úkol bez svých rozhádaných příbuzných nestačí.²⁹⁹ Jednání se tak táhla a naděje exulantů podle všeho rychle vyhasínala. Pochopil to i Jindřich a na radu Petra z Prece vyrazil do Prahy, jak o tom později napsal v poslední autobiografické zmínce mezi registry vídeňského rukopisu.

Poté kdy, jak už bylo objasněno, nebylo nutné mít jednání s Fridrichem, které věci by měly být učiněny, a když jsem se dozvěděl, že bylo falešné to, co pravila pověst rozšířená v Itálii, mě mistr Petr z Prece přesvědčil, abych se vydal do Prahy. Zde jsem byl po mnohém vysílení přijat od zemského notáře a zůstáváje v (jeho) domě, toto jsem sepsal.³⁰⁰

²⁹⁶E. MÜLLER, *Peter von Prezza*, s. XXX.

²⁹⁷K. HAMPE, *Beiträge*, č. 11, s. 115–122.

²⁹⁸K. HAMPE, *Beiträge*, s. 121: „*leunculus predonis predam Karoli depredari*“ a tamtéž: „*cui virtutis et morum gracia, tamquam de Cesarea stirpe germini glorioso, contingit ante diem.*“

²⁹⁹Právě v roce 1270 měl Fridrich přijít ke své přezdínce, když ho podle legendy jeho matka kousla do tváře, poté co byla vyštována svým manželem Fridrichovým otcem Albrechtem Durynským, srov. heslo *Friedrich der Freidige* v LexMA.

³⁰⁰K. HAMPE, *Beiträge*, s. 52, pozn. 4: „*Postmodum vero cum iam claret, operum quod effectum non debebat habere negotium Friderici, et iam inotuisset, quod falsa erant ea, que de ipso fama per Ytaliam publicarat, magistro Petro de Prece suadente prope veni Pragam, ubi post langwores multiplices susceptus sum a terre notario et in domo permanens hec compegi.*“ Text je v rukopisu špatně dochovaný, uvádím jej spolu se všemi emendacemi, které přijal K. Hampe.

Praha nebyla zdaleka tak nepravděpodobným cílem, jak by se mohlo zdát. Přemysl byl, jak bylo řečeno, jednou klíčových postav, které mohli Fridricha posunout na sicilský nebo i říšský trůn. Krom toho, v Přemyslových žilách obíhala štaufovská krev. Nemohl se sice pyšnit tím, že by byl vnukem Fridricha II., ale skrz svou matku byl spřízněn s nejmladším z Barbarossových synů Filipem Švábským. To mělo snad hrát později roli v Přemyslových imperiálních ambicích, jak o tom ostatně píše Sigeher ve výše citované básni.³⁰¹ Tuto dobu ale ještě dělí od kandidatury Fridricha Pokousaného několik let. Mezitím měl Přemysl definitivně odstoupit od podpory italského dobrodružství mladého míšeňského markraběte, což jen zpečetilo osud těchto plánů. Zdá se, že jedním z důležitých impulzů při tom bylo narození dlouho očekávaného Přemyslova syna, které zamíchalo se vztahy ve středoevropské politice.³⁰²

Vraťme se k Jindřichovi, který se do Prahy dostal snad někdy na jaře roku 1271. Kromě motivace s Přemyslovou rolí ve Fridrichově dobrodružství snad mohl mít Petr z Prece i jiné motivy, proč přesvědčit svého žáka k cestě do Čech. Nejen podle Jindřichových listů se totiž zdá, že v Praze měli ghibellini na mnohých místech otevřené. Jindřich nebyl nejspíše jediný, kdo se pokusil prosadit ve službách českého krále. Jedné zajímavé zmínky si všiml už Josef Šusta – je to relace janovských poselů z února roku 1273, kdy se mj. setkali s českým poselstvem. Češi tehdy mezi sebou prý měli jednoho ghibellinského vyhnance z Cremony jménem Jacopo di Robba.³⁰³ Navíc, pokud by platila teorie o dvou Jindříchích, lze snad o královu protonotáři uvažovat jako o dalším Italovi v králových službách.

Jakkoli je nejisté, kolik se v Praze na konci 13. století pohybovalo Italů, to, že zde měli dveře otevřené, je jasnější. Napovídají to i listy zahrnuté do Jindřichova epistoláře. Je to patrné už jen z podpisu *Ghibellín (Gibellinus)*, který Jindřich někdy používal. Především se tak neváhal podepsat v pochvalném listu pro pražského biskupa Jana III.³⁰⁴ Ghibellinské propagandě ale byli přístupní i další duchovní pohybující se na Přemyslově dvoře. V pochvalném listě na vlastnosti sekovského biskupa Wernharda, Jindřich zmiňuje jakousi učenou disputaci, která se odehrála během panovníkova tažení do Uher.³⁰⁵ Pravděpodobně se jednalo o jakýsi předstupeň pozdějších disputací univerzitních. Zúčastnění si rozdělili role, a pak se snažili co nejlépe hájit dva protichůdné názory. V oné disputaci, konané kdesi v Uherských rovinách, se řešila otázka, zda císařství lze přirovnat

³⁰¹Srov. s. 58, pozn. 214.

³⁰²Měníci se vztah Přemyslovy politiky k Fridrichově kandidatuře popisuje V. VANÍČEK, *Velké dějiny III.*, s. XXX a ze starších badatelů např. J. ŠUSTA, *Soumrak přemyslovců*, s. XXX.

³⁰³J. ŠUSTA, *Soumrak přemyslovců*, s. 90.

³⁰⁴RBM II, č. 2600.

³⁰⁵RBM II, č. 2603: „*Licet olim in versipellie metis Vngarie contra dominum B. reuerendum Olomucensem episcopum, et me qui sacri partem imperii tuebamur, vos gentis ambitionem plactigere defendentes insurgeretis virilibus argumentis et lunari sideri auguste sedis fastigiua et soli acribere niteremini pastoralis officii dignitatis.*“

ke slunci a papežství k měsíci nebo naopak. Procísařský postoj hájil prý Jindřich z Isernie spolu s olomouckým biskupem Brunem ze Schauenburku, zatímco Wernhard Sekovský se ujal obhajoby opačné strany. Bezpochyby, ale nebyl považován za vášnivého guelfa, protože jinak by Jindřich ve svém listu onu událost nezmiňoval a shovívavě by biskupa neomlouval, že jistě nepostupoval podle svého přesvědčení, ale spíše chtěl své soky potěšit kvalitou debaty a vyhledáním vhodných argumentů.³⁰⁶ Jindřichův postoj k řešení otázky máme ostatně přímo zachovaný z dalšího listu, který zmíněnou polemiku, zda je císařství spíše Slunce nebo Měsíc obsahuje.³⁰⁷

I na pražském dvoře lze tedy vysledovat linii Jindřichova ghibellinského přesvědčení, které ho až sem přivedlo z italské Isernie. Zdá se, že už od počátku měl k tomuto smýšlení blízko a později se stal jeho velkým propagátorem. Snad by bylo možné pokračovat ještě dále, k Jindřichovu krátkému návratu do Itálie v Přemyslových službách v roce 1273. O tom ale máme útržkovité informace. V těchto a dalších letech ale nabývá v Přemyslově politice na významu i další rys. V rámci boje proti Rudolfově volbě se pražský dvůr pokouší dosáhnout neuznání volby ze strany papeže. Tomu musel být samozřejmě přizpůsoben tón jak diplomatické aktivity, tak i propagandy. Svědectví tohoto jevu máme i v Jindřichově listáři v podobě pravděpodobně fiktivních listů papeži. Dosavadní bádání se soustředilo především na otázku jejich autenticity, která se dnes zdá být málo průkazná. Zajímavé by bylo ale i hodnotit i jejich místo v případném vývoji názorů našeho autora. Tuto otázku není dosud možné podrobněji řešit. Listy v listáři jsou nedatované a ty, týkající se českého pobytu, se nacházejí v části V1, která je třízena tematicky. Snad v případě budoucí edice listů bude možné navázat na tuto linii a říci, zda se Jindřichovy ghibellinské postoje v posledních letech Přemyslova panování proměnily nebo ne.³⁰⁸

³⁰⁶Tamtéž: „... *quia tamen non procedebat ex animo, ut opinor, contradiccionis instancia, sed ut multociens fieri consuevit, causa solacii potius inire nobiscum duellum disputacionis agonistice satagentes firmas intendebatis imperii elidere rationes.*“

³⁰⁷RBM II, č. XXX.

³⁰⁸Vzpomenuté pochvalné listy lze snad vztahovat krátce po Jindřichově příchodu do Čech, i když nejdříve až po Uherském tažení v roce 1271.

„Tohle nečti“

Označil kdysi, nejspíš ještě v 15. století, neznámý písař horní okraj fol. 114v vídeňského rukopisu.³⁰⁹ Na tomto foliu začíná pozoruhodný a poměrně kompaktní soubor Jindřichových dopisů, o kterých se sice takříkájíc „ví“, ale soustavné bádání se jim dosud spíš vyhýbá. Dopisy spojuje pozoruhodný spolek, o kterém se v nich píše: „*Sacrum Veneris alme officium*“. Obsah listů přetéká erotikou a je kořeněn i špetkou pornografie. A tak, třebaže lze v mnohých pracích nalézt překlady některých Jindřichových listů nebo alespoň ukázky z nich, nepodařilo se mi najít žádnou delší ukázkou z tohoto souboru. Dlouho pravděpodobně platilo to, čeho si všiml už jediný badatel, který se dopisům soustavně věnoval, Václav Černý, historici se listům vyhýbali pro jejich výbušný obsah.³¹⁰ Před ním se totiž listům výrazněji věnoval pouze H. Jireček, který díky tomu, že přijímal vážně, co se v listech psalo, píše o „*veliké nevázanosti mravů panovavší mezi tehdejší vyšší společností v Čechách*“.³¹¹ Přestože byly poté listy vícekrát zmiňovány,³¹² podstatnější příspěvek k jejich poznání přinesl už jen Václav Černý.³¹³ Pozdější historici, pokud jsem si všiml, se těmto listům vyhnuli snad pro jejich nesnadnou interpretovatelnost, snad i proto, že se tyto listy příliš nehodí k dokreslení politiky železného a zlatého krále. Jediné východisko při studiu tohoto souboru tak stále poskytují závěry Václava Černého.

Ten si všímá souvislosti listů s kurtoazní lyrikou trubadúrů a s díly jako *Koncil v Remiremont*

³⁰⁹Nápis je zdá se psaný jinou rukou než okolní stránky rukopisu. Lze soudit, že byl do horního okraje stránky doplněn *ex post* neznámým čtenářem rukopisu.

³¹⁰ Václav ČERNÝ, *Staročeská milostná lyrika*, Praha 1999, s. 238: „*Dosavadní vědecký zájem se naopak před nimi pokaždé celkem zastavil a obešel je po špičkách, to ovšem pro jejich povahu víceméně pornografickou*“.

³¹¹H. JIREČEK, *Dva Vlachové*, s. 147–148.

³¹²Např. B. MENDEL, *Listy královny Kunhuty*, s. 55, pozn. 17 cituje z jednoho listu, ale raději v originále bez dalších vysvětlivek s tím, že „*čtenáři, který čte latinsky, tato ukázka snad stačí a nemusím uvádět list o narození dcery nevěstčiny, chválu toho, jenž svedl dominikánku atd.*“ O listech neměl, zdá se, velké mínění. Dovolil bych si s ním tak např. nesouhlasit, že parodie listiny, do níž je jeden dopis stylizován, je „*celkem nevalně povedená*“. Nutno ovšem uvést, že Mendl byl pozorný čtenář formulářů a přinesl o nich zajímavá zjištění – např. si všímá podobnosti jednoho z netištěných dopisů v rukopise, jenž obsahuje listář královny Kunhuty (ÖNB, č. 526) s jedním z dopisů z Buoncompagnovy *Roty Veneris*, tamtéž, pozn. 18.

³¹³V. ČERNÝ, *Staročeská milostná lyrika*, s. 238–243. Bohužel se mi nepodařilo zjistit, kdo první přišel na základě těchto listů s teorií, že Jindřich z Isernie založil v Čechách první nevěstinec, srov. s. 8, pozn. 7. Stopy snad vedou k některému z historiků práva, protože tento názor, na který jsem narazil i jinde než v knize M. Kovaříka se objevuje zejména v materiálech tohoto druhu. K názorům, které o dějinách prostituce mimo historickou obec přetrvávají, je zajímavá třeba práce Tereza GORGOŇOVÁ, *Sociální aspekty prostituce*, nepublikovaná diplomová práce Masarykovy univerzity, Brno 2007, s. 23–25, kde se podává výklad dějin prostituce v několika prvních kapitolách, které jsou podle všeho zkompileovány z citované literatury. Lze se tam dozvědět i takové perly jako: „*Duchovní se sice styděli hampejzy navštěvovat, ovšem v kláštřích se spolu s jeptiškami a potulnými žebráčkami obveselovali*“.

(*Concilium Romarici Montis*),³¹⁴ které spadají do okruhu vagantské poezie nebo přímo antiklerikálních satir. Myslím, že zejména Černého postřeh o souvislosti se satirickou literaturou potulných kleriků byl správný. Snad lze v tomto směru přinést i něco málo nového.

Podívejme se teď na vlastní složení těchto listů. Po zmíněném nápisu na fol. 114v následuje dalších deset dopisů, které si nejspíš právě pro svůj výbušný obsah vysloužily to, že nebyly opsány do pražské varianty rukopisu.³¹⁵ V prvním listě nazvaném „*Pobízí se milenka, aby milence povzbuzovala k takové touze, až by se potil při díle Venušině*“³¹⁶ se oceňuje dosavadní dílo jakési členky tohoto kroužku, která se pilně oddává „*skrz milost chťiče slavnostem svaté Venuše*.“³¹⁷ Nicméně dále je jí nařizováno z „*císařské moci*“ vrchního úřadu tohoto spolku, aby, jestliže nebude přijata nová služebnice do obecného shromáždění, až nastanou vhodné dny v nichž se všichni členové spolku oddávají Venušiným hrátkám, i ona „*obratně a pilně*“ hleděla si hrátek s jakýmsi s františkánem (*cum francisco*). Má ho dotykem, příjemným hlazením a polibky přilákat, až by si ji „*osedlal pod svá bedra a silně a radostně se rozjel jako na koni*.“³¹⁸

Následující a patrně nejdelší dopis se nese v podobném duchu, třebaže je předesláno, že se jedná o vyjádření žalu nad smrtí.³¹⁹ Je adresován jeptiškám a pisatel v něm truchlí nad úmrtím jejich sester, které patřily k oporám Venušina spolku. Dozvídáme se, že byly řeholicemi v Doksanském klášteře. Následně se pisatel omlouvá, že jeptišky teď nemůže navštěvovat. List končí nabádáním, aby místo něj nepřijaly k visitaci žádné mnichy a ujišťuje je, že mnichům se nedá věřit. Závěr dopisu se tak zvrhává v invektivu proti veškerému mnišství. Dozvídáme se, že mniši jsou „*lžíproroci, otci pokrytectví, sofisti lživě píšící, vychytralé lišky, které plné prohnané mazanosti svedou oklamané pomocí nástrah přetvářek a zběžného nalíčení. Potom ty zavázané ctnosti podvedou a podvedené zmarní*.“³²⁰

³¹⁴ Černý ještě pokládá *Concilium* za dílo *ars amandi*. V tomto případě se ale jedná spíše o satiru, srov. Bruce L. VENARDE, *Women's monasticism and medieval society: nunneries in France and England, 890–1215*, New York 1997, s. 166 (zde ovšem autor vychází z článku Michel PARISSE, *Le concile de Remiremont: Poème satirique du XIIe siècle*, *Le Pays de Remiremont* 4, 1981, s. 10–15, se kterým jsem neměl možnost pracovat). Latinský text lze najít na http://www.intratext.com/IXT/LAT0485/_P1.HTM (vyhledáno 30.7.2010), z něj budu i citovat.

³¹⁵Srov. s. 15, pozn. 25.

³¹⁶RBM II, č. 2573.

³¹⁷Tamtéž: „*Vnde licet fama didicerimus nunciante, te per cupidinis gratiam Veneris sacre solemniis fideliter inherere...*“

³¹⁸Tamtéž: „*... sic studiose cures ludere cum francisco, sic eum tactu ac blandiciis suauibusque osculis inescare, ut attagens feruore libidinis lumbos suos ualeat super femur tuum potentissime ac feliciter equitare.*“

³¹⁹RBM II, č. 2554: „*De morte solatur, excusat, quod uisitare non potuit moniales, promittit se visitaturum, et quod monachis credatur, iniungit.*“

³²⁰Tamtéž: „*Isti sunt pseudoprophete, patres ypocrisis, sophiste falsigraphi, uulpecule callide, que versutis astuciis, suasionibus deceptiuis per uersipelles insidias et fucatam superficietenus honestatem damnas circumueniunt et deorant circumuentas.*“

Další čtyři dopisy se ze souboru malinko vymykají, ovšem jen zdánlivě. Nemluví přímo o Venušině paláci, ale jedná se pouze o listy s milostnou tematikou.³²¹ Hned první z nich je koncipován jako dopis milence objektu své touhy. V dopise informuje neznámou o své spalující touze. I ve třech dalších se obrací „*ten, jenž chřadne láskou*“³²² k jakési „*hvězdě velice se třpytící a růži milované nad jiné paní*“³²³ a prosí ji sérií stupňujících se žádostí, aby se smilovala nad jeho nešťastným stavem a vyhověla jeho žádostem. Ona žádost je ve druhém z listů ještě zamlčena, takže list sám o sobě může sloužit jako příklad kurtoazní lyriky.³²⁴ Ovšem žádosti se stupňují a v posledním z listů už se autor uchýlí k dost důraznému nátlaku: „*Smiluj se nade mnou, smiluj se nade mnou, ó nejsladčí z žen!*“³²⁵ Následně adresátku přesvědčuje ať se nebrání, že k udržení jejich lásky „*kytička musí být obětována*“, aby mohla jejich láska vzkvétat udržována neustálým potěšením.³²⁶

Po těchto listech, které se alespoň trochu staví jako dílo milostné lyriky, následuje satira nejhrubšího zrna. Jakási právě narozená dcera nevěstky ohlašuje v tomto fingovaném listě svoje narození, ať se prý radují matčini milenci.³²⁷ V první polovině dopisu si nevěstčina dcera sice stěžuje na „*nepočitatelné odírání a nekonečné trápení, když byla vržena do hlubiny matčina veřejného lůna, zatímco se její matka nejednou odebrala k svému předčítání z kodexů*“,³²⁸ ovšem v části druhé už slibuje, že až vyroste, překoná v „*cvičení Venušíně*“ i svou vlastní matku, která „*v cvičeních toužebného umění dobře a slavně bojovala*“.³²⁹ Proto se má lid pražský začít radovat, zejména ovšem ti, kdo mají v bezesných nocích ve zvyku obcovat v službě Venušíně během takových

³²¹R. Psík, *Invectiva*, s. 128 uvádí, že edice těchto listů se nachází v připravované práci M. DAÑHEL, *Mistr Bohuslav jako slovesný tvůrce a stylist* I.–II. Práce však dosud nevyšla a já jsem neměl možnost s autorským rukopisem, na který Psík odkazuje, pracovat. Listy proto budu výběrově citovat z vídeňského rukopisu, abych alespoň souhrně mohl zhodnotit jejich obsah.

³²²Rukopis V, ff. 117r a 118r.: „*ille qui nimio languet amore*“, fol. 117v „*Ille nimio qui languet amore*“.

³²³V, fol. 118r.: „*stelle fulgentissime et rose pre alii amorose domine*“

³²⁴Překlad tohoto listu uveřejnil Jan VILKOVSKÝ, *Pisemnictví českého středověku*, Praha 1948, s. 171. Pokud vím, až na zmíněný autorský rukopis je to jediné otištění těchto čtyřech listů.

³²⁵V fol. 118r.: „*Quapropter misereamini mei misereamini mei o mulierum dulcissima*“.

³²⁶V fol. 118r–119r.: „*... naturaliter cordium et aliqua consolacionis affere michi remedia non tardesi quibus novessi ac teneri nostri amoris plantula adolere valeat ut crescat ac roboretur assidue oblectaminibus fota dulcibus mei intimine pietatis*“.

³²⁷RBM II, č. 2574: „*Suam declarans natiuitatem filia meretricis scribit, ut gaudeant matris amasii*“ Počet milenců, kteří se mají radovat je diskutabilní. V dopise se mluví o jednom, byť nejistém „*qui potest se presumere nostrum patrem*“. A. PETROV, *Libri formarum - App.*, s. 70 uvádí, že rukopis Cr. uvádí narozdíl od rukopisů V a C „*ut gaudeat matris amasius*“

³²⁸RBM II, č. 2574: „*conclusiones innumeras et molestias infinitas passe fuimus, dum in materni uentris concuitate iaceremus communi, cum ad sui lecciones codicis mater nostra reciperet unquamque*“ Poznamenejme, že podle soudobého lékařského názoru, sloužila děloha pouze jako jakýsi inkubátor pro mužovo semeno, z něž se narodilo dítě.

³²⁹Tamtéž: „*... et suc erimus apta nata ad opus cupidinis exercendum, quod si nunquam nostra genitrix bene*

slavností v nichž „do sebe bijí dvěma cimbály“. Jindřich následně neváhá parodii zesílit skrze aluzi na evangelia: „Hle narodila se jim pomazaná, která jim bude dostatečně odpovídat v nočních službách.“³³⁰

Následující dopis je vystavěn jako zdařilá parodie listiny posílané novému kancléři Venušina dvora Jindřichovi z Polska („*H. de Polonia*“). List je nadepsán jako pochvala tomu, kdo svedl dominikánku a teď je nabádán, aby se o totéž pokusil i u klarisky.³³¹ Většinu listu ale zabírá radost nad příjezdem jakési „*královny se Sáby*“, snad bekyně,³³² která do Prahy zavítala z Litoměřic prý se těšice „*z psaltéria o jediné struně, dopadů dvou spojených cimbálů a bubínků vzájemně do svých útroh bijících*.“³³³ Do této radostné události přišla odesilateli teprve informace o o chvále adresáta, což spolu se senátem onoho rozpustilého paláce oslavili radostným tancem. Ovšem adresát listu nemá usínat na vavřínech a nočních slavností se nadále pilně zúčastňovat, aby se mohl stát otcem „*nevlastním synům Kristovým, potomkům věřících, kteří se stanou věrnými následovníky svatého paláce*.“³³⁴ Tento list je opatřen i jakousi posměšnou koroborací a datací – dozvídáme, se že byl vydán „*za Sauromaty, v druhé Galileji na svátek vidění svých očí*“ a byla k němu prý přivěšena i pečeť kancléře vydavatele.³³⁵

Druhý ze dvou delších listů, který ve vídeňském rukopise zabírá tři následující folia, je jeden z méně pochopitelných. Nadepsán je „*Činí se zmínka o dvou dalších (služkách Venušina paláce?) a magnificeque in cupidinarie artis exercicio militavit, nos in ea magnificencius laborantes palmam obtinebimus triumphalem*.“

³³⁰Tamtéž: „*Gaudeat igitur Pragensis populus universus, et illorum maxime, qui in palestra Veneris tyronizat et noctes consueuerunt insomnes ducere, cum duorum pulsacionibus dependencium cymbalorum vigiliarium solemniam feriantes, quia ecce nata est eis unguicula, que sibi erit sufficiens in nocturnalibus officiis respondere*.“ Slovo *unguicula* snad lze vykládat také jako *navoněná, neparfémovaná*, popř. snad též přímo jako *voňavkářka*.

³³¹RBM II, č. 2575: „*Quidam laudatur, quod predicatricem seduxerat et indicitur, quod debeat inducere minorissam*“

³³²V fol. 119r doslova uvádí: „*Austri regina in secte vestibus Beginalis*“ nebo „*Begnialis*“. Řešení slova jako „*bekyně*“ přijali jak Černý tak Jireček.

³³³Tamtéž: „*. . . ut secum, quod prolibaverat, unius corde psalterium et duorum fruere tur percussione dulcissima dependencium cimbulorum, alterni uentris pulsaret tympana et in tuba uernea Ueneris alme filium collaudaret*.“

³³⁴Tamtéž: „*ut sica vobis generetis filios Christi privignos religiosi nepotes et sacro pallacio assecclas et fideles*.“

³³⁵RBM II, č. 2575: „*Datum ultra Sauromatam apud alteram Galileam in festo suorum aspectum oculorum in Kalendis eiusdem, ad sacrum palacium, ut ipsius mense freculis pociatur, per manus cancellarii nostri et eiusdem bulle signaculo sigillata*.“ Označením „*za Sauromaty*“ se myslí naprostý konec tehdejšího světa, srov. obdobné místo ve Vincenciově kronice FRB II., s. 455: „*Hec a rege suo Boemi audientes, quocunque voluerit, et ultra Sauromatas se cum eo esse paratos voluerit*.“, Tomkův překlad je však v tomto místě vadný, Sauromaty zaměňuje za Sarmaty. Sauromati byli podle Hérodota (IV. kniha jeho dějin) příbuzní se Skythy a Amazonkami, srov. též D. Iunius IUVENALIS, *Saturae*, carmen 2, versus 1: „*Ultra Sauromatas fugere hinc libet et glaciale Oceanum*“. Naopak, kam se odvolává zmínka o „*alteram Galileam*“, se mi nepodařilo zjistit. Snad by pomohlo v tomto místě, které asi nechápal ani opisovač (*Sauromatam* versus *Sauromatas*) srovnání s dalšími rukopisy.

je gratulováno panu . . . , že získal dceru lazebníka.“³³⁶ Pak následuje složitý výklad, který vychází z antické mytologie. Na začátku se pisatel raduje, že adresátovi neslouží jen potomstvo Neptunovo, ale i dcera Vulkánova. Potomstvem Neptunovým se podle všeho myslí Nereidy, kdo je Vulkánovou dcerou není zcela jasné.³³⁷ Adresát má být spřízněný s bohem moře (*rector Pelagi*), který je mu tchánem a s Thetis, která je jeho tchyní. Následuje vyprávění o lázních do nichž mnohé nymfy, které má adresát ve své rodině, donášejí teplou vodu v dřevěných vědrech a vstupující očišťují. Pasáž o lázních si dovolím ocitovat v plnosti:

„Máte totiž ve své rodině mnohé nymfy, které v dřevěných vědrech donášejí do lázně teplou vodu, očišťují vstupující, provokují službou dráždivého škrábání, třou záda, boky a holeně a zasáhnou leckdy až do tajemství srdce. Z takového ženského dotyku, jakoby vyvolán jakýmsi zařikáváním, přechasto se vztyčí onen konaající sval mezi boky, naběhnutými cévami zázračně zduřelý, zadychtí zlomit kopí svého vzrušení o štít dotýkající se nymfy a vyzkoušet svoje síly ve válečných hrách.“³³⁸

Kdo jsou oni do lázně vstupující se dozvídáme teprve v další části dopisu – jsou to kněží (*clericos*). Mluví se dále o tom, že posluhovači adresáta jim mají pilně třít pemzou záda. Zdá se, že v souvislosti s onou očištnou kúrou jim je slibováno i zahalení nohou do nových náholenic.³³⁹ Následují další gratulace ke sňatku se vzpomenutou Vulkánovou dcerou. Zde se dovídáme další bližší určení oné neznámé. Vulkánova dcera „je prý sestrou řemeslnice, s kterou kdysi onen pán . . . oslavil přechodný sňatek, a Dyoniným klíčkem otevřel závoru staré branky“.³⁴⁰ Po skončení chvály na tento sňatek, doufá odesílatel závěrem, že jim všem pochválený nadále bude nápomocen s lázní a náholenicemi.³⁴¹

³³⁶RBM II, č. 2576: „De duabus aliis mencionem faciens congratulatur domino . . . de adeptione filie balneatoris.“

³³⁷Kandidátem by mohla Minerva, která založila Athény, o níž se zmiňuje např. Firmicius MATERNUS, *De errore profanarum religionum*, cap. 16, par. 1: „Una est Vulcani filia quae Athenas condidit, quam ex agrestibus locis ad urbanae conversationis ordinem rustica turba comitata est.“ O pěti různých Minervách, z nichž Vulkánova dcera jen ta spojovaná s Athénami se píše u více autorů, např. u Plinia Staršího.

³³⁸RBM II, č. 2576: „Habetis etiam in vestra familia nimphas multas, quae ligneis cum vasculis in balneum aquam callidam deferentes personas mundificant introentium et prurimum scalpenicium ministerio unquam provocantes spinam coxas fricant et tybias et usque ad archana pectoris quandoque pertigunt. Ad quarum tactum muliebrem quasi quibusdam carminibus incantatus persepius erigitur ille intercoxaneus nervus agens, et inflatis uenis mirabiliter turgefactus in tangentis niphæ clipeum sue indignacionis hastam frangere suasque vires appetit per hastiludium experiri.“

³³⁹Tamtéž: „. . . nouarum integumentis ocrearum suos pedes possint et tybias tunicare.“ Co si lze představit za náholenicemi (*ocreae*), nedokážu bohužel s jistotou rozhodnout, snad lze myslet opět na symboliku erotickou.

³⁴⁰Tamtéž: „que soror esse dicitur cerdonisse, cum qua olim idem dominus . . . transitive constructionis nupcias celebrans, dyonea clauicula veterioris porte pessulum renerauit“. Dyona je podle místa narození jednou z přízvisek Venuše. Slovo *cerdonisse* vykládám jako solocismus vytvořený ze slova *cerdo*, *cerdonis* (řemeslník, švec).

³⁴¹Tamtéž: „. . . subueniendi nobis omnibus de balneis et ocreis continuam voluntatem, qui nos ad tante dignitatis culmina erigere est dignatus.“

Kompaktní soubor pak uzavírá rozpustilý list v němž se pobízejí nevěstky, aby příležitostně páchaly více cizoložství. Zmíněnými nevěstkami jsou Lucie, abatyše „kláštera dřavé hodnoty“, Kunhuta převorka téhož kláštera a „plenitelka všech kněží“.³⁴² Kněz Jan, „z Boží milosti chtiče a zápalu horečnaté touhy posvěcení hypokratovského někdy vznešený císař onoho císařství“,³⁴³ zmíněné řeholnice nabádá ať v nadcházející vhodný čas se ozdobí ozdobnými šaty, nalíčí tváře a rty falešnou purpurovou barvou a vyjdou na cesty a do městeček. Zde se mají trpělivě „vystavit úderům kladiv“, přijímat „velké i malé, chudé i bohaté“. Prostě mají se každému věnovat „ať už v opilosti nebo kocovině“ během nočních vigilií.

Tím se celý soubor podle všeho uzavírá. Následující dopis už se souborem nesouvisí, ostatně opisovatel pražského rukopisu se na tomto místě opět chopil pera a opět pokračoval stejným listem jako ve vídeňském a celoveckém rukopise.³⁴⁴

K souboru však podle všeho přísluší minimálně ještě další dva listy, které se nalézají ve vídeňském rukopise už dříve na ff. 55v–56r. I zde je ona rozpustilá instituce uvedena. V prvním z nich se dozvídáme, že Venušin palác se nalézá ve velké hmotné nouzi poté co byly spotřebovány všechny jeho poklady. Adresát pravděpodobně člen konventu johanitů na Malé Straně, jenž je označen za věrného člena spolku, se proto nabádá, aby poslal soudek vína ku spolkovým potřebám.³⁴⁵ Víno však nemá být ledažaké, odesílatel dbá na kvalitu. Adresát tak má s radostí odeslat příslušné víno:

„... ne ovšem takové, které má ve zvyku svou tvrdostí nekultivovanosti spíše dráždit než těšit útroby pijákovy ať už díky hrubosti země nebo díky nedokonalému míšení slunečních teplot. Ne takové, o které Bakchus pečoval levou a ne pravou rukou, ale naopak takové, které medovou sladkostí své chuti dráždí patra ochutnávajících k pití a svou pronikavou jemností vstupuje až k vnitřnímu sídlu srdce.“³⁴⁶

³⁴²RBM II, č. 2577: „Inducuntur meretrices ad incestum carnisprivii comittendum . . . Lucie, venerabili abbatisse Cacunacensi, Chunegundi eiusdem monasterii priorisse et clericorum depredatrici omnium“. Jméno kláštera opravuji podle rukopisu na lépe se hodící *lacunacensis*. Za slovem plenitelka (*depredatrix*) předpokládám italismus, který poukazuje přímo k osobnosti autora. Dodnes v italštině existuje slovo *depredator* (plenitel), zatímco žádný ze slovníků, s kterými jsem pracoval slovo v latině nezná. Samozřejmě tuto hypotézu by bylo nutné potvrdit průkaznější studií, příklad mi ovšem přišel natolik zajímavý, abych na něj upozornil.

³⁴³RBM II, č. 2577: „Presbiter Johannes, dei cupidinis gratia et ferventis libidinis incentiuo sacri ypocratici quondam imperii cesar semper augustus“

³⁴⁴Tímto listem se ve V fol.121v začíná polemika mezi Neptunem a Cererou. Jindřich měl na sebe vzít úlohu

³⁴⁵RBM II, č. 2569: „Quando sacrum Veneris alme palacium, exhaustis thesauris omnibus. . .“. Adresát je označen jako „domino . . . monasterij sancte Marie in Praga“, jméno je v rukopise vynecháno. Kromě konventu johanitů by mohl zasvěcení odpovídat i klášter křížovníků u tehdejšího Juditina mostu.

³⁴⁶Tamtéž: . . . non tamen de illo, quod per imperfectam decocionem caloris solaris uel ruditatem telluris sue ruditatis duricie concueuit interiora bibencium exasperare potius quam mulcere, quodque Bachi plantauit non dextera sed sinistra, imo de illo, quod sui saporis dulcore mellifluo pallata irritat gustancium ad bibendum, et sua subtilitate peruia queque penetrans usque ad internam cordis sedem.

Víno pak má doprovodit máslo, které mu coby „*služebnice nejdůvěrněji posluhující, cestu slavnostně natřením připraví*“. Kdyby snad nebylo máslo, má se poslat sýr, a když ani ten není, čemuž ovšem odesílatel nevěří, má být poslána „*knížka Alanova stavící se na odpor purpurovým diktaminům*“³⁴⁷ jejíž četba má členy spolku náležitě oblažit.

Na tento list navazuje hned další, určený stejnému příjemci ve stejné záležitosti. Hned v úvodu se dozvídáme klíčovou informaci k interpretaci této dvojice dopisů, doslova se praví: „*Našemu zraku se váš dopis vystavil radostně a královsky oděný v zlatých náhrdelnících, postavený na stupínku obklopeném květinami*.“³⁴⁸ Jindřich tedy odpovídá na dopis, který mu byl zaslán a který posuzoval estetického hlediska. Právo k tomu má z té příčiny, že předsedá spolku založenému podle pravidel „*Ovidia blahoslavené paměti*“. Ve spolku jsou spolu s ním i další „*dobří synové, jimž ani dny nejsou prázdné k dílu Venušina cvičení hrou, kterou zapáli tužba, avšak nocemi jsou vedeni bezesnými*“³⁴⁹ Jindřich adresáta kárá, že poněkud selhává v pravidlech spolku. Prý „*v mravech a statutech paláce skrze nevědomost poněkud nedostačuje*.“³⁵⁰ Hned se dozvídáme, v čem toto sehlání spočívá. Adresát totiž v předchozím dopise Jindřichovi pokazil daktyly! To má propříště napravit, k čemuž mu Jindřich i zbytek spolku milostivě dávají souhlas. Ale pozor, „*kdo Venušina metra nedokáže komponovat, nezíská ani místo v Kyperských obřadech a kancléř paláce ho k nim nepřipustí*.“³⁵¹ Následně si Jindřich pohrává s erotickou symbolikou, která se objevuje i v dalších listech, tentokrát je ovšem vše ovládáno „*tajemstvím svaté trojice*“, jak se mluví o daktylu.³⁵² Bezpochyby proto se mluví o tom, že do paláce nepatří nikdo, kdo „*kdo by zbaven dvojice kladiv nedokázal bušit do*

³⁴⁷Tamtéž: „*si forte vestrum monasterium butirum, quod non credimus, non haberet Alinique libellus dictaminibus purpureis renitens transmittatur*.“ Výklad tohoto místa je obtížný, ale jak jsem se přesvědčil pohledem do rukopisu V fol. 55v, čtení *renitens* je správné. Může jít o chybu písaře, který si slovo spletl nejspíš *retinens*, pak by překlad zněl „*knížka Alanova zachovávající purpurová diktamina*.“ Snad by rozhodlo srovnání s dalšími rukopisy. Obojí čtení by dávala smysl, v první případě by se jednalo o jakousi kritiku některých druhů diktamin, v druhém naopak pochvala diktamin obsažených v Alanově díle. Jen připomeňme, že „*purpurová diktamina*“ by bylo označení vznešeně složených fingovaných listů, srov. název příručky Guido Faby *Gemma purpurea*.

³⁴⁸RBM II, č. 2570: „*Beata et aurei trabeata monilibus, vernificis florum redimculis falerata vestra se nostris aspectibus epistola presentavit*“

³⁴⁹Tamtéž: „*... iuxta formam canonum predecessoris nostri Oudij memorie venerande, cum alij bonis filijs, quibus ad opus Veneris fortiter exercendum incentuo libidinis inflammantis dies non sunt vacui sed noctes ducuntur inspompnes*“

³⁵⁰Tamtéž: „*... propter palatini habitus nouitatem in mores et statuta palacij per ignoranciam aliquantenus deliquistis*.“

³⁵¹Tamtéž: „*Igitur cum in sancto trinitatis misterio summa citharee sui que filii delectacio et inexplicabilis sit voluptas et a sue generalitatis regula tamquam arbor inutilis excepcione anomala excludatur, quicunque pede carens dactilico (qui constat ex tribus sillabis, duabus scilicet subiectis breuibis uni longe) metra non ualet componere dyonea, nec locum obtineat in cipridis officina et ipsum cancellarius pallacij non admittat*.“ Kypr je rodištěm boha Bakcha.

³⁵²Daktyl se skládá z jedné přízvukné slabiky a dvou nepřívukných, srov. předchozí poznámku.

kovadliny sobě svěřené, nebo by měl brko častěji v kalamári než v psaní Venušíně“.³⁵³ Adresát má poslat nový dopis nový, tentokrát ale se správným metrem, ve jménu „*nikoli nerozdílné, ale dvojdílné trojice*.“ S daktylskou trojicí patrně souvisí i požadavek, ať k poslanému máslu pošle ještě dvě další, pak se snad opět v radosti setkají při Venušíných obřadech.

Předchozí dopis jsem citoval v poměrně velkém rozsahu, protože ho pokládám za důležitý pro interpretaci celého souboru. Dosud se v literatuře spekulovalo, jaký význam spolek Venušina paláce měl. Byl to tedy spolek skutečný, snad nějaké kurtoázní transformace Ovidiova *Ars amandi*, jedná se o svědectví mravů ve vysoké společnosti 13. století či ohlas zřízení prvního nevěstince v Čechách, jak se dosud drží v kriminalistické literatuře? Myslím, že na základě toho, co jsem uvedl lze nevěstinec i všeobecnou nemravnost v Čechách zamítnout.³⁵⁴ Všechny listy souboru a to nejspíš i včetně těch milostných, které dosud nejsou otištěny, je vystavěn v žertovné rovině. Ve spolku se pravděpodobně podstatně méně souložilo, než se o tom s patričnou ironií až hrubým sarkasmem psalo.

Mohl být ale takový spolek do jisté míry reálný, mít svého kancléře, císaře, dvůr a „*dobré syny*“? To už není tak snadné zamítnout. Na některé spolky bláznovského charakteru, které se jmenovaly podle Venuše upozorňuje ve své práci Jacques Heers.³⁵⁵ Tyto spolky patřily k tzv. *veselým kompaniím* nebo *bláznivým spolkům*. Tyto společnosti skutečně reálně existovaly, a setkávaly se s nimi ve francouzských městech, kde v parodických průvodech, během kterých doprovázeli svého představeného, krále bláznů. Shromáženému davu obvykle předváděly karikatury rituálů vládnoucí společnosti od šaškovských napodobenin mší po burleskní soudní pře. Šlo o demonstrativní převrácení pravidel, hodnot a hierarchií, které fungovalo jako pozoruhodný tmelící prvek středověké společnosti a bylo jako takové v rámci fungujících společenských struktur tolerováno.³⁵⁶ Tyto společnosti se místo od místa lišily akcentem jiné myšlenky, skrze níž byla společenská hierarchie převracena. Některé z nich, které bohužel často známe jen podle jména, odkazovaly na uvolnění sexuálních aktivit. V Lille a Tournai tak bláznům předsedal *Kníže lásky*, ve Valenciennes *Kníže Radovánek* a v Soissons *Kníže mladých*. Některé z podobných společností známe i podrobněji a víme, že po sobě zanechaly podrobnější statuta, která mohla mít i podobu skutečných listin.³⁵⁷

³⁵³ Tamtéže: „... *cancellarius pallacij non admittat, qui uel bino priuatus malleo in incude sibi debita non poterit malleare, uel calamum non habuerit Veneris ad scripturam in suum sepe sepius calamaram immitendam*.“, srov. pozn. 351.

³⁵⁴ Samozřejmě nelze si věci idealizovat. Je velice pravděpodobné, že v Praze prostituce stejně jako v ostatních evropských zemích kvetla, ale s jejím šířením měl asi sotva co společného náš Ital.

³⁵⁵ Jacques HEERS, *Svátky bláznů a karnevaly*, Praha 2006, s. 145–147.

³⁵⁶ V návaznosti na průkopnickou Bachtinovu práci byla tomuto „převrácenému světu“ v posledních desetiletích věnována zasloužená pozornost, srov. Michail Michajlovič BACHTIN, *François Rabelais a lidová kultura středověku a renesance*, Praha 1975.

³⁵⁷ J. HEERS, *Svátky bláznů a karnevaly*, s. 147 mluví o *Bláznivé společnosti*, kterou v roce 1381 stvrdilo třicet šest

Máme doloženo, že bláznivého veselí se často zúčastňovali a byli jeho iniciátory i studenti nebo klerici a písaři.³⁵⁸ Nakonec máme z 15. století zprávy o podobně ztřeštěných bratrstvech rétoriků, jejichž členové se předháněli v básnických soutěžích.³⁵⁹

Tento fenomén nezůstal omezen jen na Francii a Německo, ale objevuje se i u nás. Už od 30. let 13. století máme v Praze doložený zvyk, že žáci a klerici pražského kostela volili na svátek Neviňátek tzv. *biskupa Mláďátek*.³⁶⁰

Kořeny tohoto svátku neznáme, celou záležitost máme poprvé doloženu, když rozpustili klerici poplenili statky Břevnovského kláštera. Proti tomuto zvyku později zasahovali pražští biskupové i arcibiskupové, ale patrně bez výsledku. Ještě Jan Hus vzpomíná na tuto *nekázeň a ohavenství*, jehož se ovšem, jak neopomene připomenout, v neznalosti mládí sám zúčastňoval. Od Husa máme i popis, jak takový obřad vypadal:

*Učiniece žáka potvorného biskupem, posadie na osličí tváři k uocasu, vedú ho do kostela na mši; a před ním mísu polévky a konev neb čbán piva, i držíe před ním, an jie v kostele. A viděch, an kadí oltáře, a vzdvih nohu nahoru, i vece hlasem velikým: Bú! A žáci nesěchu před ním veliké pochodně miesto sviec a chodí oltář od oltáře, tak v kostele: a lidé sě dívají a smějí, a mnějice, by to vše bylo svatě neb právé, že to mají v své rubrice, to jest v svém ustanovení.*³⁶¹

Vraťme se k Jindřichovým dopisům. Už ve třináctém století existovala na pražských školách hojně pěstovaná smíchová kultura, která se projevovala minimálně onou fraškou pořádanou na svátek Neviňátek. Soudím, že Jindřichovy listy s ní souvisí, ba podle všeho pro tento účel vznikly. To, nakolik tento spolek byl reálný a nakolik byl pouze literární hříčkou snad lze odvodit z tematiky listů.

Podívejme se na osoby, které v listech vystupují. Kromě samotného Jindřicha, který vystupuje coby odesílatel několika listů je zde jakýsi ctěný muž z pražského kláštera Panny Marie. Tomu jsou určeny dva listy nacházející se v listáři mimo vlastní soubor, je to tedy ten, který je kárán, že zkalil

šlechticů hrabství Clèves včetně samotného hraběte svými pečeti. Spolek se podobal rytířskému řádu, pouze se šlechtici zavazovali „*nosit na oděvu pod pláštěm stříbrnou nití vyšítoho blázna v malé kazajce, na hlavě s čepcem s červenými a žlutými pruhy zdobeným zlatými zvonečky, rovněž se žlutými nohavicemi a černými střevíci, jak v ruce třímá pohár plný ovoce.*“ Konali i spolkové shromáždění v druhou neděli po sv. Michalovi, o němž ale více podrobností nevíme.

³⁵⁸Tamtéž, zejména s. 129–135. O roli písařů v pařížských bláznovských slavnostech, s. 145

³⁵⁹Tamtéž, s. 143.

³⁶⁰O zvyku se zmiňuje Václav ČERNÝ, *Od bonifantů k Masticárům*, Sborník historický 9, 1962, s. 95–133. Článek cituji podle přetištění v knize V. ČERNÝ, *Staročeská milostná lyrika*, s. 397–442. Nejstarší list se nalází v RBM I, č. 844 a je datován k roku 1234.

³⁶¹Cit. dle V. ČERNÝ, *Staročeská milostná lyrika*, s. 406.

daktyl.³⁶² Který z klášterů Panny Marie připadá v úvahu. V zásadě to může být komenda johanitů na Malé Straně nebo klášter křížovníků u Juditina mostu. Muselo jít v každém případě o někoho, kdo byl dostatečně vzdělán, aby se mohl vůbec pustit do skládání latinské básně vyzdobené oním nedokonalým daktylským veršem. Pozoruhodnou souvislost nabízí výzkum pražských středověkých škol – u johanitů na Malé Straně máme totiž pro 14. století doloženu velkou školu, která byla ale podle všeho starší.³⁶³ Další zmiňovanou osobou Venušina spolku je jakýsi kněz Jan, který „*nabádá nevěstky k páchání cizoložství*.“ a konečně nový kancléř Venušina spolku Jindřich z Polska, jenž prý svedl dominikánku.³⁶⁴ Ten snad byl také duchovního stavu, jak se praví v narážkách na plození „*nevlastních synů Kristových*“.

Všechny postavy vystupující v dopisech kromě Jindřicha jsou tedy kněží. Pouze jediný z nich, onen ctihodný muž od kláštera Panny Marie, ale není zesměšňován, nepobízí k páchání hříchu ani se nemluví o tom, že by ho sám páchal, mluví se pouze o jeho účastech na Kyperských slavnostech, což je spíše odkaz na boha Bakcha než na samotnou Venuši. Tomu odpovídá i žádost o soudek vína. Navíc tyto dva listy, kde se v druhém onen adresát kárá pro špatný daktyl nejsou jako jediné v rukopisu zařazeny do jasně spojené skupiny ostatní.

Zdá se mi proto pravděpodobné, že uzavřený soubor tak, jak ho nalézáme v rukopise V na ff. 114v–121v, je spíš souborem antiklerikálně a antimonasticky zaměřených žertů našeho Iserňana, než, aby byl svědectvím o jakési byt' bláznovské společnosti ve smyslu těch z nich, které se pevněji konstituovaly.³⁶⁵ Je dále dost dobře možné, že osoby, na něž se v listech odkazuje jsou skutečné a Jindřich se jim v listech jen vysmívá.³⁶⁶ Od toho se liší zmíněné dva listy, které nejsou do uzavřené skupiny zařazeny. Ty snad dokládají, že Jindřich svými výtvyry obesílal některé své přátele. Pak by skutečně mohl existovat jakýsi kroužek příjemců těchto listů. Ctitele této zábavy lze soudím

³⁶²RBM II, č. 2569, srov. výše.

³⁶³ Marie BLÁHOVÁ, *Pražské školy předuniverzitního období*, Documenta Pragensia 11, 1993, s. 26–29, o kolegiální škole u johanitů se mluví na s. XXX

³⁶⁴To, že *H. de Polonia* byl také Jindřich praví náš Ital hned v pozdravu, totiž *H.* je „*corde quam nomine consors*.“. Nejasné je i úvodní oslovení *calcipedum predicatori* (znění v RBM je nepochybně správně podle rukopisu V fol. 119r.), *calcipes* je někdy nazýván střevíc, vzhledem k složení slov by se mohlo jednat o ševcovské kopyto, tedy formu na výrobu bot (odtud snad vulgární význam), tvar je ale ve špatném tvaru, mělo by být *calcipedem* (později se v dopisu objevují *calcipedes condiferes*, jež adresát prý všechny překonává *v bdění*). I tvar *predicatori* je ale nepochybně špatně, pokud by se mělo jednat o dominikánku jako v záhlavním registu, mělo by být *predicatorici*. Co se lokace, kde se má příběh odehrávat je list sice zdánivě podán „*za Sauromaty v druhé Galileji*“, ale pisatel měl být v Praze minimálně v době příjezdu oné Bekyně (?). V aluzi na biblickou historii, měla totiž ona královna ze Sáby (*regina Austri*) sledovat Šalamounovy stopy (*sequens vestigia Salomonis*) do Prahy, přičemž Šalamounem myslí pisatel dopisu asi sám sebe.

³⁶⁵Srov. s. 89, pozn. 357.

³⁶⁶Např. onen pán, o němž se v listu o lázních mluví, že „*odemkl starou branku*“, může být obviňován ze svedení jeptišky.

hledat na pražských školách, ostatně vzpomenuté listy by mohly být zesměšněním dalších pedagogů působících při školách při církevních institucích. Například v obsáhlém listě, který začíná útechou ze smrti se mluví o klášteře v Doksanech, při němž existovala známá škola, kam byly odesílány členky Přemyslovského rodu.

Notu antiklerikální satiry lze nalézt v každém z listů, snad kromě oné skupiny listů milostných. Např. i ona čerstvě narozená dcera, prostitutky nechává pozdravovat „*svého, možná, otce nijak premonstrátským pozdravem*“, že prý má „*často převracet folia jen mála knížek*“.³⁶⁷ I v tomto listu se tedy objevuje monastické a zároveň školské prostředí. Stejně tak i onen pozoruhodný list, kde se mluví o lázních a nymfách v nich sloužících, lze snad vzhledem ke zmínce o otevření staré branky vztáhnout na jakýsi ženský klášter. Lze ho tak vykládat jako posměch zdánlivému adresátovi, který si v lázních užívá se svými svěřenkyněmi. Jindřichův soubor listů tak snad má se souborem listů o koncilu v Remiremontu společného ještě více, než se domníval V. Černý. Oba jsou z druhu protikněžské satiry. Jak praví ona báseň zdánlivě ústy Berty de Fennematt

*Láska, bůh všech, radost mladosti,
obejmout kněží a nechat se jimi ovládnout,
tak to mám ráda, hloupých se ale štítím.*³⁶⁸

Ve školském prostředí snad měla tato Jindřichova dílka příslušný ohlas. V každém případě Jindřich se za ně asi příliš nestyděl, protože jeden z listů cituje i ve svém traktátu o rétorických ozdobách *De coloribus rhetoricis* jeden z těchto listů cituje. Ostatně i tyto dopisy jsou rétoricky vyšperkované a Jindřich v nich nepoužívá jiné prostředky, než ve svých manifestech. Zdá se navíc, že i ty nejpikantnější ozdoby, kde se mluví „*o úderech dvojitých kladiv do kovadliny*“ lze nalézt v politických manifestech Jindřichova učitele Petra z Prece. Zde samozřejmě v poněkud jiném smyslu.³⁶⁹

³⁶⁷RBM II, č. 2574: „*forsitan patri suo infans . . . nullius Premonstratensis salutem et frequenter librum paucorum reuoluere foliorum.*“ Převracení stránek knih se jasně odvolává na pasáž téhož dopisu, kde se vysvětluje, jak k těhotenství přišla její máti, která se prý často odebrala číst knihy.

³⁶⁸Loc. cit. s. 83, pozn. 314

*Amor, deus omnium, iuventutis gaudium,
clericos amplectitur et ab eis regitur.
tales ergo diligo, stultos quoque negliro.*

³⁶⁹Spojení *malleus in incudem* se objevuje v Petrově *Adhoratiu* a stejně i v listině, kterou složil v roce 1254 pro Manfreda použil Petr obdobného spojení „*translatis malleis in incudes*“, srov. E. MÜLLER, *Peter von Prezza*, s. 93. Podobně patřilo mezi oblíbené Petrovy výrazy i spojení *rapaces lupi*, které se vyskytuje v *Adhoratiu* a v singuláru i v protipapežském pamfletu, který je obsažen ve sbírce Petra z Viney, a který vzhledem ke vzniku sbírky mohl komponovat i následovník žák Petr z Prece, srov. E. MÜLLER, *Peter von Prezza*, s. 99 a list RBM II, č. 2554, kde se o mních mimo to, co jsem citoval s. 83, pozn. 320 praví „*Quia isti sunt lupi rapaces intrinsecus, forinseca uero in superficie oculis simplicatis.*“

Dovolím si ale předpokládat, že by starý mistr a velký protipapežský agitátor v jedné osobě nebyl s prací svého žáka úplně nespokojen.

Z dějin českého zahrádkářství

Tématicky snad s Venušíným dvorem volně souvisí i jeden z listů, který je ve vídeňském rukopisu zařazen do souboru žádostí. List je uveden coby žádost jakémusi mistrovi Oldřichovi, aby zabránil mistrovi Bernardovi konat nepravosti.³⁷⁰ Jindřich v listě vypráví „*ne bez hořkosti myslí a s množstvím slz v očích*“,³⁷¹ příběh nepravosti, který se mu přihodil. Kdesi „*uvnitř hradeb tohoto města*“³⁷² má prý překrásnou zahrádku, v níž lze nalézt všechny možné krásy. Ona zahrádka ukrývá „*všechny voňavé zázraky, jež zrodila Indie a Egypt*“, uprostřed leží zurčící pramínek stříbřité vody, který napájí okolní zelené loučky. Jindřich se do zahrádky dostal díky milosti jejího strážce, dokonce až do jejího tajemného vnitřku, o němž se „*člověku nepřisluší mluvit*“, a kam přístup není umožněn „*ani jedinému*“.³⁷³ V radostech, které se mu otevřely se teď raduje ze života.³⁷⁴ Prý by byl doufal, že jeho štěstí potrvá snad navždy, avšak to mu překazila chuť zmíněného ničemníka.³⁷⁵ Ten, přestože nepozván, počal přemlouvát neoblomného strážce jak sladkými slovy, tak dárčky voňavého koření³⁷⁶ nebo prsteny zdobenými drahými kameny, aby ho vpustil do jeho zahrady.³⁷⁷ Z té příčiny teď Jindřich propadá strachu a mučí ho pomyšlení, že Bernard oklame vrtkavou mysl strážce zahrady (*volubilem mentem custodis*) a připraví ho o štěstí, jemuž se dosud těšil. Jindřich je z toho zoufalý, dokonce v té souvislosti uvádí, že je snad lepší okusit hořkého kalicha smrti, než

³⁷⁰ „*Querimoniose magister Vlrucus inducitur, ut magistrum Bernhardum compescat ab iniurijs, quas inferabat*“, viz RBM II, č. 2567. Emlerem uváděné „*Buch*“ opravuji podle vídeňského rukopisu fol. 37r na „*Bnh*“ a podle nadepsané čárky rozvádím jako „*Bernhardum*“, podobně ostatně soudí i K. HAMPE, *Beiträge*, s. 37, pozn. 1, který část listu přeložil do němčiny, viz tamtéž s. 37–38. List ovšem nadále cituji podle RBM II. Pouze pro stěží dešifrovatelná nebo sporná místa se snažím přihlížet i k vídeňskému rukopisu.

³⁷¹RBM II, č. 2567: „*non sine mentis amaritudine refero et dico in plenitudine lacrimarum*“

³⁷²Tamtéž: „*infra huius menia civitatis*“, podle osob v listu zmíněných především králova lékaře Bernarda je město obvykle určováno jako Praha.

³⁷³Tamtéž: „*. . . inuitatus de custodis gratia sum ad secreta intrinseca, que non licet homini loqui et ad que accessis non patet singulis*.“

³⁷⁴Tamtéž: „*. . . in iocunditatis explicabilis iubilo vitam meam*.“

³⁷⁵Tamtéž: „*Sed in celesti me crederem gloria permanere, nisi magistri Bernardi appetitus contradictionis impediret*.“

³⁷⁶Čtení je zde nejasné, srov. následující poznámku.

³⁷⁷ „*Nam die qualibet accedens ad viridarium antedictum amenancia virecta ipsius non inuitatus ingredi sathagit nec rogatus, et cum dulcore verborum melleo, cum odoriferarum specierum donusculis, cum gemmatis anulis custodis irritare nititur animum, ut sue condescendere debeat uoluntati sibique usque ad archana viridarij ingredi licenciam largiatur*.“ Za slovem *donusculis* se patrně skrývá chybné čtení zkratky někde na místě *u*, v rukopise V fol. 37v lze snad začátek slova číst spíše jako *dom*, celé slovo však nedokážu uspokojivě rozluštit, přikláním se proto k řešení K. HAMPE, *Beiträge*, s. 38: „*mit Geschenklein von duftenden Spezereien*“.

se konce života dobelhat skrze chorobnou zádumčivost.³⁷⁸ Obrací se proto na mistra Oldřicha, aby „nepřítele“ přesvědčil a přinutil v míru přenechat vlastnictví oné zahrádky, vždyť jinak to „*odporuje lidským zákonům*“.³⁷⁹

Zjevná přemrštěnost této prosby upoutala čtenáře listu už dávno. Už H. Jirečka, který jinak bral Jindřichovy listy poměrně vážně a přijímal jejich autentičnost, přiměla uvažovat, zda se v celé záležitosti nejedná jen o žert. Nakonec však přece jen uvažuje, kde ona zmíněná zahrádka mohla ležet, což bohužel je mu přeci jen „*těžko uhodnouti*“.³⁸⁰ List si oblíbil i K. Hampe, který z něj přeložil velkou část do němčiny, aby na ní demostroval Jindřichův stylistický talent. Hampe poukazuje, jak je celá záležitost „*rozkošně*“ podána a soudí, že za tajemstvím zahrady se skrývá snad i více než jakási ukrytá květina.³⁸¹ Hledat tuto zahrádku kdekoli na katastru Prahy však první odmítl Václav Černý. Ve svém příspěvku si všímá podobností, které spojují toto podivuhodné místo s dalšími podobnými místy, které ovšem leží pouze na poli literárním.³⁸² Především poukazuje na existenci strážce *custos* zahrady, který měl do ní Jindřicha volně pouštět a jehož se Bernard pokoušel uplatit. Dovojuje, podle mého velmi správně, že taková zahrada by přece nemohla být skutečným Jindřichovým vlastnictvím. Jindřichovo *possessio* oné zahrádky je tedy nutné chápat obrazně.

Už Černý si všímá pozoruhodných spojitostí listu s Románem o růži (*Roman de la Rose*) Guillaumea de Lorris.³⁸³ I zde hraje důležitou roli uzavřená zahrada, v níž je uprostřed ukrytý pramen. Vypravěč vypráví o svém snu, kdy se podél řeky dostal až k zahradě obehnané zdí, na níž jsou zobrazeny alegorické postavy odporující kurtoáznímu ideálu. Zahálčivost (*Oiseuse*), přítelkyně zakladatele sadu Kratochvila (*Deduis*) vpustí dovnitř. Zde vidí sedm tančících párů. Ty oproti obrazům na vnějších zdech zahrady symbolizují kurtoázní společnost. Uprostřed zahrady je studna lásky, prý ta samá u níž zemřel Narcis. V křišťálových zrcadlech studny, které zobrazují jednotlivé detaily zahrady, spatří vypravěč Růži. Bůh lásky v něm vzbudí svými šípky lásku, které se nemůže ubránit – vypravěč se bezhlavě do poupěte – Růže zamiluje. Pokusí se ji utrhnout, ale nemůže protože je obklopena trny. Po dalších peripetiích mu strážci zahrady Hrozebník (*Dangiers*), Stud

³⁷⁸RBM II, č. 2567: „*Quam ictus suspecti terrorem continuum sustinere, et censeatur melius amare mortis cito guttare calicem, quam uite claudere terminum diutium per languorem*“

³⁷⁹Tamtéž: „*iuri gencium contrariari censeatur*“

³⁸⁰H. JIREČEK, *Dva Vlachové*, s. 149.

³⁸¹K. HAMPE, *Beiträge*, s. 38–39: „*Die Reize und Heimlichkeit des Gartens, dessen Allerheiligstes ja vielleicht noch mehr als Blumen geborgen hat. . .*“

³⁸²V. ČERNÝ, *Staročeská milostná lyrika*, s. 242–245.

³⁸³Českému čtenáři je nejsnadněji Lorrisova část dostupná z Guillaume DE LORRIS, *Román o Růži*, přel. Otto F. Babler, Praha 1977. S kritickou edicí Armand STRUBEL (ed.), Guillaume de Lorris – Jean de Meun *Le Roman de la Rose*, Paris 1992 jsem pro potřeby tohoto jednoduchého srovnání nepracoval.

(*Honte*), Zlolačník (*Male Bouche*) a Bázeň (*Peor*) zabrání se více k Růži přibližovat. Vystaví kolem ní hrad a zajmou i vypravěčova věrného průvodce Dobrovíta (*Bel Accueil*). Teprve v pokračování románu, které později napsal Jean de Meung se vypravěči podaří dostat se do hradu a korunovat své snažení úspěchem.

Zahrada, o které mluví Jindřich se tedy podezřele podobá té, o níž čteme v Románu o Růži. Obě jsou bedlivě strážené, obě plné dokonalých luk a uprostřed každé z nich se nalézají zurčící prameny. Černý proto dovozuje, že se v obou případech jedná o typickou středověkou „zahrádku lásky“.³⁸⁴ Jedná se o poměrně běžné téma vyskytující se ve středověké literatuře nejméně od konce 12. století a později je známe i z vizuálního umění.

Černého pozorování lze rošířit o spojitost s „líbezným místem“ (*locus amoenus*), na které upozorňuje E. R. Curtius.³⁸⁵ Jde o topos zobrazování ideální krajiny, které se objevuje už od pozdní antiky, ostatně v té má i svůj zdroj.³⁸⁶ Sestává se z ustáleného líčení skrytého místa s dokonalými loučkami, vonícími květinami a příjemně ševelicím potůčkem nebo pramenem. Jde o místo, které bývá nazýváno jednoduše druhým rájem – *altera paradisus*, stejně jako ona zahrádka našeho Itala. Co je pro náš výklad důležité, líbezné místo se objevuje u autorů středověké gramatiky a stylistiky přelomu 12. a 13. století, jejichž dílo Jindřich znal. Nejzajímavější je pro nás asi srovnání s popisem, který přináší *Documentum de modo et arte dictandi et versificandi* Galfreda de Vino Salvo.³⁸⁷ Příslušný popis „líbezného místa“ cituji v originále. Snad tak lépe vynikne ornamentální charakter Galfredova popisu.

*Libera planities signatur imagine sphaerae,
Murmurat in medio vox salientis aquae.
Circulus arboreus faciem cortinat aquarum.*

³⁸⁴V. ČERNÝ, *Staročeská milostná lyrika*, s. 244: „... u nás taková zahrada v sedmdesátých letech třináctého věku už byla. Ale zrovna taková byla v té době asi i v Paříži, a jiná v Římě, a třetí v Burgosu, a ještě další třeba v Toulouse – vůbec, celá západní Evropa a všechny básnické hlavy se těmi časy, a už před nimi a ještě dlouho po nich, hemžily podobnými zahradami! Vždyť, u všech všudy, běží o „jardin d'Amour“!“. K pojmu „zahrady lásky“ srov. Michael CAMILLE, *The Medieval Art of Love: Objects and Subjects of Desire*, London 1998, s. 74–81, příslušnou literaturu k tématu lze nalézt tamtéž s. 168. Téma zpracovává a na další literaturu odkazuje i Rod BARNETT, *Serpent of Pleasure: Emergence and Difference in the Medieval Garden of Love*, *Landscape Journal* 29, 2009, s. 137–150.

³⁸⁵E. R. CURTIUS, *Latinský středověk*, s. 215–219.

³⁸⁶Tamtéž, s. 217–218, Curtius poukazuje na příklady u Petronia a pozdně římského básníka Tiberiana. Mimochodem už Petronius (v příslušné citaci) o zmíněném překrásném platanovém háji se zurčícím potůčkem tvrdí, že to je „*dignus amore locus*“.

³⁸⁷Jak už bylo řečeno Jindřich minimálně velmi dobře znal Galfredovu *Novou poetiku*, srov. s. 46, pozn. 163 této práce. Zda znal i prozaické *Documentum*, které navíc existuje ve dvou verzích, je těžké rozhodnout. Myšlenky v *Documentu* často jen replikují látku *Nové poetiky*, třebaže někdy v jiných termínech, srov. J. J. MURPHY, *Rhetoric*, s. 172.

Frondea suppositas umbra sigillat aquas.

Ludit in arboreis avium lascivia ramis.

*Vernus aromatico fragrat odore locus.*³⁸⁸

Obdobná topika stejně jako slovní obraty podobné těm, jež použil Jindřich ve své žádosti, jsou snad jasně patrné. I uprostřed Galfredovy zahrady „*septá hlas fontánky*“ a mluví se o svěží vůni onoho místa. Obdobné slovní obraty lze nalézt i u dalších autorů, které Jindřich znal, především v *Anticlaudianovi* Alana ab Insulis.³⁸⁹

„Líbezná místa“ dělí od zahrad lásky už jen pár krůčků. Odlišnosti ve vybavení jsou leckdy jen nepatrné – např. důraz na existenci strážců či jistý nádech tajemnosti (jistá nedosažitelnost je však obsažena už v tématu „líbezných míst“). Verše a epiteta, která byla spojována s *locus amoenus* ale v každém případě mohla být (a pravděpodobně i byla) přebírána do popisů zahrad lásky. Symbolika obojího pak volně splývala i s třetí slavnou zahradou středověku – *hortus conclusus*, uzavřenou zahradou, o které čteme v traktátech středověkých mystiků a od 14. století ji můžeme spatřit i na iluminacích a deskových obrazech.³⁹⁰ Sečtělý Ital tedy mohl snadno napodobit ve svém dopise verše, které jeho oblíbení rétoři přelomu 12. a 13. století používali k popisu *locus amoenus* a jak se ještě pokusím ukázat, podobné výrazivo už před ním přejali i někteří diktátoři boloňské školy. Nabízí se ovšem otázka, zda nemohl přímo pracovat s jakýmsi líčením zahrady lásky nebo dokonce reflektovat i onu nejslavnější z oněch zahrad – tu z Románu o Růži.

Dílo Guillaumea de Lorris vzniklo snad někdy v polovině 30. let 13. století a brzy dosáhlo

³⁸⁸Citováno podle Edmund FARAL, *Les Arts Poétiques du XIIe et du XIIIe siècle*, Paris 1924, s. 274.

³⁸⁹E. R. CURTIUS, *Latinský středověk*, s. 217. Jak bylo řečeno Alanus je jedním z Jindřichových nejoblíbenějších autorů. Edici *Anticlaudianiana* jsem bohužel neměl včas k dispozici, ale jeden *locus amoenus* se zde vyskytuje byť v tomto případě je spojen ještě s popisem krásné vily. K. HAMPE, *Beiträge*, s. 37 si všímá podobného líčení v Alanově *De planctu naturae*.

³⁹⁰V případě *hortus conclusus* se jedná o rajskou zahradu oddělenou od světa pevnou zdí, plotem často strážným strážci, ne nepodobnou té z Románu o Růži nebo té, o které vypráví Jindřich ve svém dopise. K popisu uzavřené zahrady se často používaly stejné výrazy jako u obou zmíněných míst. Dokonce se objevuje i stejná erotická symbolika. V jednom se ovšem *hortus conclusus* podstatně liší – nevěsta, která je v ní ukrytá je nevěstou slova (*sponsa verbi*). Je to Panna Maria. Jindřichův dopis ovšem takový výklad spíše vylučuje, vzpomeňme např. na Jindřichovu obavu, že Bernard dárky obelstí hlídače vrtkavě myslí, proto se tímto místem středověké imaginace zabývat nebudu. Více se o „uzavřené zahradě“ lze dozvědět z katalogu Martin ZLATOHLÁVEK (ed.), *Nevěsta v uzavřené zahradě*, Praha 1995, kde je i obsáhlý seznam relevantní literatury. Srov. též s textem *Písň písní*, odkud celá symbolika vychází, konkrétně *Pís 4, 12–15*: „*Zahrada uzavřená jsi sestro má, nevěsto, uzavřený val, zapečetěný pramen. Vydáváš vůni jako sad s jablky granátovými, s výtečným ovocem, hennou i nardem, s nardem a šafránem, puškvorcem, skořicí, se vším kadidlovým stromovím, myrrhou a aloe, se všemi balzámy nejlepšími. Jsi pramen zahradní, studna vody živé, bystřina z Libanónu.*“

značné popularity. Víme, že koncem 13. století už byl román v Itálii dobře znám, protože tehdy vznikají první překlady do toskánštiny.³⁹¹

Jindřich ale nemusel znát přímo Román o Růži či některou z jeho reflexí. Stejná topika se totiž objevuje i v italské středověké poezii minimálně od první poloviny 13. století. Některé příklady, kdy byl obraz zahrady využíván jako místo lásky, cituje Lucia Battaglia Ricci ve své práci o literárním obraze italských zahrad.³⁹² Ukazuje, že ideální zahrady toho typu, o kterém mluvíme, lze nalézt hned u celé plejády autorů třináctého století. Tak např. toskánský básník Monte Andrea de Firenze (doložený v Bologni mezi léty 1267 – 1274) popisuje jakousi voňavou zahradu, v které by chtěl být. Ta má ukrývat i ukrývala i sladký květ, „*svěží a hodný lásky*“. Dokonce se zde vyzývá přízeň jakéhosi strážce *tutor*,³⁹³ ať je povolný k básnickovým záměrům.³⁹⁴

Jiným z takových příkladů je soubor básní Paola Lanfranchiho da Pistoia, které jsou stylizovány do souvislé řady snů.³⁹⁵ V jednom z těchto snů se vypravěči zdá, že stojí v zahradě, která byla zbavena všech zlých věcí, a objímá a líbá svou paní. Ta ho povzbuzuje k dalším činům slovy: „*Máš mě ve své moci, dělej se mnou, lásko, to, po čem toužíš.*“³⁹⁶ Bohužel, v této chvíli básníka

³⁹¹Jedná se o dva texty *Fiore* a *Detto d'amore*, které jsou oba spíše převyprávěním než překladem románu a jejichž autorství je často připisováno Dantovi. Jejich vznik se klade někdy od 80. let 13. století až do prvních let 14. století. Existuje moderní edice obou děl i s překladem, kterou jsem však v ruce neměl, srov. recenzi Fabian ALFIE (rec.), edd. Santa Casciani – Christopher Kleinhenz *The “Fiore” and the “Detto d'amore”: A late 13th-Century Italian Translation of the “Roman de la Rose” attributable to Dante*, *Speculum* 77/2, 2002, s. 487–489

³⁹² Lucia Battaglia RICCI, *Gardens in Italian literature during the thirteenth and fourteenth centuries*, in: ed. John Dixon Hunt, *The Italian garden: art, design, and culture*, Cambridge 1996.

³⁹³Jiné čtení tohoto místa připouští i strážkyni (*tutora*), což ale v žádném případě nestojí proti našemu výkladu, srov. následující poznámku.

³⁹⁴ Alessandro D'ANCONA – Domenico COMPARETTI – Tommaso CASINI (vyd.), *Le antiche rime volgari, secondo la lezione del Codice vaticano 3793*, Bologna 1884, s. 235–236:

*Ch'io nel giardino
Aulente e fino
Dalo matino
Istesse dal' un canto
Laov' è quel dolze fiore,
fresco ed amoroso,
Che tutor per amare
A me fa star gioioso.*

³⁹⁵ Christopher KLEINHEENZ, *The Interrupted Dream of Paolo Lanfranchi da Pistoia*, *Italica* 49/2, 1972, s. 187–201.

³⁹⁶Tamtéž, s. 190:

*Un nobel e çentil ymaçinare
sì mi disese ne la mente mia:
en verità (ch'eo alora dormia)*

probouzí zvony svolávající k jitřní modlitbě. Asi se mu nebudeme příliš divit, že vzhledem k štěstí, které před chvílí prožil, na chvíli zatouží, aby byl raději heretikem (*patarino*).³⁹⁷

Konečně zahrada jako symbol lásky se dostala do diktamin velkých mistrů boloňské školy, které podle všeho nějakým způsobem Jindřich znal.³⁹⁸ Už Buoncompango vložil v *Rota Veneris* do úst jednoho milence příměr, že „*vstoupil do sadu, aby lovil*“.³⁹⁹ Symboliku ale ještě více zužitkoval Guido Faba, u nějž se objevuje zahrada i se strážcem, jehož překonání je nejspíše symbolem deflorace.

*Když jsem vstoupil k vaší zahrádce, abych sbíral ovoce touhy, před sadem byl strážce, který držel branku uzavřenou, že nebyl zvyklý dávat, odmítal. Ale přistoupil jsem nakrátko a hle, svou očekávanou radost jsem mnohokrát naplnil.*⁴⁰⁰

Vraťme se ale zpět k Jindřichovu dopisu. Konstatovali jsme, že Jindřichova báseň v sobě nese řadu shod s alegoriemi typu Románu o Růži. Je ale vhodné v ní hledat takový vyšší alegorický smysl? Myslím, že svými zastřenými narážkami je totiž Jindřich mnohem přímější než francouzský básník nebo jeho napodobitelé. Už od začátku je celá záležitost pojednána jako reálná, nejedná se o sen. Klíčem se mi zdá zmínka o tom, že zahrádka měla ležet někde „uvnitř zdí tohoto města“, tj. Prahy. Také narážky o tom, že Jindřich byl připuštěn až k tajemství zahrady, o kterých prý „člověk nemluví“ poměrně jasně naznačují, kam míří. Ve stejném duchu vyznívají přesvědčovací prostředky, kterých využije Jindřichův protivník Bernard, aby se dostal do zahrady – mluví se o sladkých slovech, vonících dárečcích koření (?) a prstenech s drahými kameny. To je přece jen vzdálené symbolickým prostředkům, které využívá alegorický hrdina de Lorrisova románu. Konečně se zdá,

*el me parìa cum madona stare
en un çardin, basar abraçare,
remosa çascuna altra vilania.
Ella dicea: „Tu m'ày en tua bailia.
Fa' de mi, o amor, çò che ti pare.“*

³⁹⁷Tamtéž:

*Y' mi sveglay ché sonava matino;
considerando i bel ch'avèa tanto,
venme vogla deventar patarino.*

³⁹⁸Otázka nakolik Jindřich Boloňany znal, je však komplikovaná, srov. s. 47.

³⁹⁹Cit. dle E. RUHE, *Amasio ad amasiam*, s. 151–152: „*causa venandi quoddam intravi pomerium*“.

⁴⁰⁰Tamtéž, s. 152: „*Cum ad viridarium vestrum accessi ut poma colligerem affectata, ante pomerium erat custos qui claustra retinens firmitatis, quod dare non consueverat denegavit; sed adpropinquans paulisper, et ecce meum gaudium adimplevi multis temporibus prestolatum.*“ Ukázka pochází z Guidova listáře *Rota nova*.

že i postava Jindřichova protivníka je ryze konkrétní. Králova lékaře Bernarda máme doloženého jako svědka jedné listiny k roku 1267.⁴⁰¹

Dovolím si tedy dovodit, že zahrada zde funguje jako erotická metafora. To myslím dobře odpovídá jak duchu italských básní, tak diktamin mistrů boloňské školy, které jsem citoval výše. Třebaže je Lanfranchiho báseň zaobalena do podoby snu a třebaže milenec u Guido Faby mluví v symbolech zahrady, sadu a ovoce, jde vždy o to samé: „*Fa' de mi, o amor, cò che ti pare!*“

Tedy za Jindřichovou „zahrádkou“ se podle mého ukrývá jakási žena. Tím nechci říct, že by se nutně muselo jednat o skutečný odraz milostných dobrodružství našeho Itala, i když to rozhodně není vyloučené. Pokud však vykládáme celou záležitost jako erotickou metaforu, je nutné se podrobněji zabývat jejím účelem. Snad nám v tom může napovědět ona vážnost, s jakou je celá věc podávána. Pro Jindřicha se má jednat o záležitost života a smrti, svého protivníka obviňuje z porušování zákonů, a pokud se práva nedomůže, chce ho pohnat až před samotného krále.⁴⁰² To, ve spojení s tím, co už jsme ukázali o významu „zahrady“, snad dostatečně ukazuje na zjevně výsměšný náboj celé věci. Pokud se jedná o satiru, proti komu je její osten namířen?

Nejsnadněji se nabízí Jindřichův protivník, králův lékař Bernard. V textu dopisu je celou dobu líčen téměř jako zločinec a podvodník. Zatímco Jindřich se do zahrady dostal „díky milosti“ jejího strážce, Bernard, „*ač nepozván*“, snaží se strážce uplatit voňavými dárčičky a drahocennými prsteny. Na druhou stranu je však možné, že králův lékař zde hraje roli Jindřichova kumpána, kterému se sice dopis pro jeho milostné snažení pošklebuje, ale za zjevnou přehnaností těchto pošklebků se ukrývá dobré přátelství mezi oběma protagonisty boje o „zahrádku“. Pak je ovšem možné, že list je svou absurditou obrácen proti proklamovanému soudci, mistrovi Oldřichovi. V tom případě bychom slova o tom, že Oldřich „*nunquam consuevistis iustis petitionibus refragari*“, mohli chápat v ironickém slova smyslu. Nemohlo by se pak jednat o stejného Oldřicha, kterého Iserňan pro mizerné znalosti gramatiky, logiky i rétoriky tak znectil v textu své *Invektivy*: „*Je snad pravda všechno, co rád tak nabubřele a s mohutným bzukotem jako ovád vytrubuje, když přitom vysokým hlasem tĕká hned tam, hned onam, a porůznu přizvukuje do uší jiných lidí?*“⁴⁰³ Kdo byl ale onen

⁴⁰¹Listina je otisknuta v CDB V/II, č. 488. Přemysl Otakar II. v této listině potvrzuje nadání někdejšího králova sudího Čéče z Budějovic pro kapli Věch svatých na Pražském hradě. Listina je kromě svědectví o zmíněné kapli (nověji se soudí, že stála v ambitu přiléhajícím ke katedrále sv. Víta, a nikoli, jak naznačuje ještě J. KUTHAN, *Přemysl Otakar II.*, s. 267, že se jednalo o kostel stojící poblíž královského paláce související snad s pozdější parlérovskou stavbou v těchto místech) zajímavá právě svědky, kteří tam jsou uvedeni. Na konci svědečné řady je kromě králových lékařů Bernarda a Jana uveden i jakýsi „*Divo pedagogus regi*“. Listina je tak pozoruhodným dokladem o těch profesích královy domácnosti, o kterých v této době máme jen málo zpráv.

⁴⁰²RBM II, č. 2567: „... *ut regalis cnesura iudicij violencie metam imponeret et excessus transgressorum noxios habenis iusticie refranet.*“

⁴⁰³R. PSÍK, *Invectiva*, s. 115, srov. tamtéž s. 93 text edice: „*Nunquid illa vera sunt omnia, que tam pompose tam*

magister Utricus nevíme, obvykle se předpokládá, že by mohlo jít o králova notáře pro rakouské země Oldřicha, jehož máme pod magisterským titulem doloženého.⁴⁰⁴

Nakonec je ovšem také možné, že jak Oldřich tak i Bernard zmiňovaní v textu byli Jindřichovi přátelé. Pak by snad terčem posměchu mohla být vrtkavost ženské mysli. K té je blízko z celého vyznění, především pak v souvislosti s vypravěčovou obavou o obojetnosti „strážce“ – „*volubilem mentem custodis*“.⁴⁰⁵ Odtud by bylo ještě blíže k onomu souboru o Venušině dvoře a přesahům k vagantské poezii a veselým šprýmům, o kterých byla řeč v předchozí kapitole. Ostatně, definitivního řešení otázky, k čemu mohla satira v listu sloužit, koho měla pobavit atp., je téměř nemožné se dobrat vzhledem ke skutečnosti, že konkrétní jména mohla být při (Jindřichově?) redakci změněna třeba jen proto, aby odrazela tehdejší pražské poměry. Snad jen srovnání s dalšími listy by mohlo v budoucnu něco přinést více.

magnificis boatibus velut oestrum nunc huc, nunc illuc altis discurrens sonantibus salphizare consuevit in auribus aliorum varie succinendo?“

⁴⁰⁴Tak už H. JIREČEK, *Dva Vlachové*, s. 149. Srov. též R. PSÍK, *Invectiva*, s. 55–60, kde se R. Psík obsáhle věnuje otázce, kdo by mohl být Oldřich Polák, terč Jindřichovy invectivy. Nastoluje teorii, že by Oldřich Polák, mistr Oldřich z dopisu o zahrádce a králův protonotář byli jedna a tatáž osoba. To je však zatím neprokazatelné. V témže textu zmiňuje i spor o zahrádku, jako jeden z možných důvodů rozepře (Oldřich snad Jindřichovi nevyhověl). To vzhledem k výše řečenému nepokládám za pravděpodobné.

⁴⁰⁵RBM II, č. 2567.

Závěrem

Zůstává mnohé z myšlenkového světa onoho skvělého Itala, čeho jsem neměl příležitost se v této práci dotknout. Seznam jednotlivých kusů nebo celých souborů seskupených okolo jednoho tématu, které stále čekají byť i jen na minimální zpracování, je bohužel stále obsáhlý. Jistě sem patří pozoruhodný list babylónskému sultánovi,⁴⁰⁶ či fiktivní korespondence mezi Ceres a Neptunem, pojatá jako stížnost na lakotu, již v roli božstev měli sepsat Jindřich z Isernie a Mikuláš de Ponte Curvo,⁴⁰⁷ nebo soubor úvah na různá politická témata, která si zasílal s mistrem Vitalisem z Aversa za svého pobytu v Míšni.⁴⁰⁸ A je zde ovšem přešel údajů biografických, které snad jednou zaplní mezery v našich znalostech o osobnosti autora. Jde o zprávy, které se vztahují k Jindřichově domovině, ale řada listů snad osvětlí i některé české záležitosti. Nikdo se tak kupodivu vážněji nezabýval ani tou částí Jindřichových diktamin, která se týká záležitostí kolem Strahovského kláštera a volby tamního opata na začátku 70. let 13. století, třebaže ty jsou už otištěny.⁴⁰⁹ Jindřich tématu věnoval hned osm listů, v nichž mimo jiné vypráví, jak se stal na určitou dobu strážníkem kláštera a byl zde týrán hladem a zimou, a snad jen pozdější péče vyšehradského děkana Kuna ho zachránila před jistou smrtí.⁴¹⁰ Tyto i další podobné střípky informací o Iserňanově pobytu v Praze lze brát

⁴⁰⁶RBM II, č. 995 obsahuje bohužel pouze krátkou zmínku. List tak dosud přetiskl jen T. DOLLINER, *Codex epistolaris*, č. 11, s. 31–33. Otakar v něm mj. od sultána žádá „jeden z prstů svaté Kateřiny, nebo jinou z jejích končetin a oleje, pokud už naší velkoleposti nezašlete skrze výše řečeného posla dřevo z Pánova Kříže“, tamtéž, s. 32: „*quatenus unum de digitis beate Katherine, uel aliud aliquod membrum de oleo ipsius, nec non de ligno crucis dominice dignemini nostre magnificencie per prefatum nuncium destinare.*“

⁴⁰⁷R. Psík, *Invectiva*, s. 26 se táže, zda na základě doložení mistra Mikuláše de Ponte Curvo k roku 1297 stejně jako osoby mistra Velislava, jehož jméno je v listech zmíněno a kterého máme doloženého coby notáře ve službách Václava II., není nutné posunout dataci tohoto souboru až za rok 1278. Domnívám se, že Mikuláš de Ponte Curvo není nikdo jiný než někdejší žák Petra z Viney mistr Mikuláš z Rokky, jemuž jsou určeny i další Jindřichovy listy. Pontecorvo (*Ponte Curvo*) je městečko v Latii, které leží přímo pod pevností *Rocca Guglielma*, podle které se Mikuláš psal. Ostatně Ponte Curvo se objevuje jako místo Mikulášova pobytu v jednom z Jindřichových listů (srov. RBM II, č. 2583: „*Laudibus extollitur Magister Nycolaus de Rocka...*“ a tamtéž: „*... quod uobis in Ponte Curvo manentibus meum seruicium specialiter non obtuli*“). To samozřejmě neřeší otázku, jakou roli v tomto souboru hraje Velislav. Snad ho lze považovat za jednoho z Jindřichových žáků. Situaci ještě komplikuje fakt, že Mikuláš z Rokky měl stejnojmenného syna, který následoval dráhu svého otce. Bohužel není zde již prostor sledovat dále tuto stopu. Budiž tato ukáзка důkazem neprozkoumaných možností, které nabízí i soubor zcela fiktivních dopisů, které mimochodem mohl všechny sepsat Iserňan. Korespondence mezi Neptunem a Cererou zůstává bohužel neotištěná, jedinou delší ukázkou lze najít v A. PETROV, *Libri formarum - App.*, s. 89–91.

⁴⁰⁸Zatím z nich některé části otiskli pouze K. HAMPE, *Beiträge*, s. 106–109 a A. PETROV, *Libri formarum - App.*, s. 111.

⁴⁰⁹Některé z listů jsou v RBM II., některé však otiskuje pouze T. DOLLINER, *Codex epistolaris*, srov. tabulku R. Psík, *Invectiva*, 132–133. Jedná se o čísla 44 a 61–66.

⁴¹⁰Příběh dosud poutavě převyprávěl pouze H. JIREČEK, *Dva Vlachové*, s. 142–143. Jedná se o list RBM II, č. 2615. Tento list je zajímavý i z hlediska prolínání reality a fikce, které se v Jindřichově listáři objevuje, jak

zcela vážně, ale zejména dopisy, které jsem se pokusil rozebrat v posledních dvou kapitolách této práce, by nás měly varovat, že v listech zůstává podle všeho ještě řada neidentifikovaných vtípků našeho Itala.

Ve své práci jsem se pokusil pracovat s oběma polohami, které se v Jindřichově díle objevují. Mluvil jsem o vážném tónu jeho oslavných básní a pamfletů, které se podezřele blíží reprezentaci českého panovníka, jak ji známe z jiných soudobých zpráv. Jindřich se snad těmito listy pokoušel získat přízeň Přemyslovu stejně jako přízeň duchovních, kteří kontrolovali důležité úřady královského dvora. Oproti těmto listům vystupuje jasně soubor listů Venušina dvora, který je psán s jasně satirickým záměrem, ať už ho budeme vykládat jako skutečnou korespondenci jakési bláznovské společnosti nebo, což je pravděpodobnější, jako korespondenci zcela fiktivní, zábavnou hříčku, kterou snad Jindřich sdílel s několika studenty a přáteli. Podobně, soudím, číší jasně ironický tón i z Jindřichovy stížnosti, že králův lékař Bernard narušil jeho práva k jeho oblíbené „zahradce“. Těmito listy ovšem nejsou ironické pasáže Jindřichova epistoláře zdaleka vyčerpány. S podobným sarkasmem se setkáváme i v *Prosotetrastické invektivě proti Oldřichu Polákovi*. Nedávná edice R. Psíka tento fakt snad jasně prokazuje. Bombastičnost prostředků, které byl Jindřich ochoten vytahovat jako kouzelník králiky z klobouku jen, aby znectil to či ono gramatické opomenutí svého konkurenta, zřetelně vystupuje na mnoha stránkách díla. „*Vždyť jsi řekl, – ach ne! –, řekl jsi, – ach ne! –, a dokonce napsal: vobis graciarum uberas refero acciones. Kéž by se to Nejvyššímu líbilo, kéž bys to nebyl napsal, protože já se červenám hanbou, když tě kárám. . .*“⁴¹¹ nechává se unášet náš autor, když Oldřicha kárá za onen vážný zločin, že ve slově *uberas* zaměnil deklinaci a nepoužil správný tvar *uberes*. Nelze nemyslet na to, zda se nad tímto textem bavili i středověcí čtenáři, popř. posluchači, pokud jim Jindřich předčítal ze svého povedeného kusu. Nad tím lze dnes samozřejmě jen spekulovat, ale soudím, že je to dost dobře možné zvláště, pokud osobně znali onoho „*nového Maevia*“.

Někdy je však těžké oddělit Jindřichovy žerty od zcela vážného obsahu, popř. rozhodnout, zda bombastické podání neukrývá střípek znalostí o tehdejší společnosti. Příkladem může být třeba list, v němž Jindřich tupí jakousi Dobromíru, a podněcuje jeptišky, aby ji vyštvaly ze svého kláštera:

snažím formulovat dále. Dejme slovo Jirečkovi, který Jindřichovy stížnosti barvitě vypsál: „*Jednou prý mu poslali kuře nedovařené a v nečisté vodě plovoucí, podruhé počastovali ho nejsprostším sýrem, udělaným prý ze zbytků sýrů jiných; jindy dali mu dvě malých číší vína, a to teprve na důtklivé dolehání jeho; pokoj nechtěli mu schválně vytápěti. . .*“, podle RBM II, č. 2615: „*Nam quandoque mihi pullus semicoctus et natans in aqua insipida mittebatur, quandoque michi, quin etiam sepius, caseus destinabatur vilissimus, factus de aliorum residencia caseorum. . .*“ atd.

⁴¹¹R. Psík, *Invectiva*, s. 77 „*Dixisti etenim, proch dolor, dixisti, proch dolor, et scripsisti vobis graciarum uberas refero acciones. Quod quidem utinam placeret Altissimo, placeret Altissimo, utinam non scripsisses, quia non sine pudoris rubore arguo. . .*“ K citaci jsem použil překlad R. Psíka, tamtéž s. 103. Ten pokládám za nebývale povedené přetlumočení ducha latinského textu.

*Vystoupila z moře bezbožná stvůra plná jmen, která vyšla z prastarého plémě hadího, Dobromíra v duchu nateklá pýchou, aby jedem nesvornosti nakazila lid Kristův a vysadila do něj plevel zášti a zvláště vaše společenství znečistila a rozrušila. To je krutá zmije, která šíří škodlivý jed. . .*⁴¹²

Jsou slova, která jsou jasnou aluzí na Apokalypsu, určena jakési skutečné osobě? Jedná se o další z protimnišských výpadů našeho Itala? Nebo text souvisí s jakousi skutečnou řeholnicí? V textu je totiž uvedeno, že se záležitost týká kláštera benediktinek v Teplicích.⁴¹³ Ať tak, nebo tak, stojíme před dalším z listů, v němž se mísí realita s rétoricky pojatými satirickými prvky.

Míšení vážných a ironických aspektů Iserňanova díla by nám v budoucnu nemělo unikát a v poukazu na tuto dualitu vidím i jeden z přínosů této práce. Soudím totiž, že přístup motivovaný snahou „oddělit zrno od plev“ čili separovat z Jindřichova listáře důvěryhodné informace o české politice v bouřlivých sedmdesátých letech třináctého století, není zcela dostačující. Ba co víc, tento postoj může být i zavádějící až chybný. Jindřichovo dílo je především svědectvím o svém autorovi a jako takové ob stojí samo o sobě. Jen díky těmto listům o Jindřichovi víme více než o řadě soudobých osobností, které hrály ve „velkých“ dějinách mnohem větší roli než náš *Ghibellín*. Tento prostý fakt by ale neměl být zdrojem naší frustrace. Měl by nás spíše motivovat k tomu zpřístupnit jeho životní dílo a popsat jeho osud. Osud muže, který netvořil dějiny, ale byl jejich svědkem. Stejně tak by nás nemělo zarážet, že řada informací, které náš Ital podává, se pohybuje na hranicích reality a fikce, aniž jasně patří na jednu nebo na druhou stranu. Nejde myslím o to, zda k Jindřichovu listáři přistupujeme jako historici literární, kulturní, či coby historici „klasičtí“. Důležité je nelámat tento pramen takřikajíc „přes koleno“. Žádá si úsilí, které stojí na rozhraní řady specializací, a bez neustálého přecházení mezi hranicemi jednotlivých oborů hrozí, že buď tento pozoruhodný poklad názorů budeme nadále ignorovat, nebo naopak sedneme výmluvnému Italovi „na lep“, tak jako se to „povedlo“ řadě starších badatelů.⁴¹⁴

⁴¹²RBM II, č. 2553: „*Vituperatur Dobromyra et inducuntur moniales, ut eam a clastro debeant remouere. Ascendit de mari bestia blasphemie plena nominibus, ex antiqui serpentis edita semine spirituque tumefacta superbie Dobromyra, ut ueneno discordie pacificas mentes inficiat in populo Christi et zyzanie superseminet lolium et vestrum precipue collegium contaminet et disturbet. Hec est crudelis vippera, que virus effundit noxium. . .*“

⁴¹³Tamtéž: „*Quia igitur bonum est huic malo in tempore obuire, ne inualescens per more spacium in totalem destruccionem transeat monasterii Toeplicensis. . .*“ Teplický klášter bohužel patří k těm, o jejichž dějinách toho víme velmi málo. Emler se domnívá, index RBM II, s. 1277, že Dobromíra byla tehdejší abatyše teplického kláštera. Proč Jindřich volil v listu takto ostrý a posměšný tón v každém případě nevíme.

⁴¹⁴Lze snad na tomto místě vyjádřit jistou skepsi, že nás nejspíš čeká ještě řada přešlapů, než se s Jindřichovým příběhem vyrovnáme. V literatuře o Jindřichovi, jsem si všiml, že jisté omyly a zavádějící informace se nevyhnuly ani vynikajícím pracím jako je ta K. Hampeho, srov. s. 48, pozn. 187 nebo nejnovější edice Psíkova, s. 102, pozn. 407. Samozřejmě, je bohužel více než jisté, že některých špatných interpretací jsem se dopustil i v textu této práce.

Jindřich, o kterém dnes mluvíme, je v každém případě pouze konstruktem, který povstal na základě naší nedostatečné interpretace listáře. Přesto se však jedná o konstrukt pozoruhodně živý. Můžeme s ním cestovat do horké Itálie, kde za neustálých bojů mezi guelfy a ghibelliny přišel náš hrdina o veškerý majetek, můžeme se s ním vydat přes hranice do Pirny a Prahy a nahlížet jeho očima obraz mocného českého krále právě v době, kdy se přes všecken lesk začala Přemyslova moc pozvolna drolit a cesty se sbíhaly k osudovému střetnutí. Jindřicha vidíme na širých pláních Polska a Uher, kam se dostal s vojenskými výpravami českého krále, v hraničním městě Alatri, kam se přišel rozloučit se svou rodinou a přáteli, než se vydal na Sever, nebo v univerzitní Bologni, kde čekal na jakékoliv novinky z Říma a jižní Itálie, kam se sám v té době už neodvážil. Napsal jsem náš *hrdina* a toto slovo jsem použil zcela záměrně. Dílo, které zůstalo po našem Iserňanovi se svou neuchopitelností v některých aspektech blíží románu, a to právě v tom, jak autor uchopuje sám sebe. Jak jsem napsal už na začátku a jak je snad nutné stále opakovat, pokud píše o sobě, neříká Jindřich bezpochyby všechno, ale spíš ze skutečnosti vybírá to, co se mu hodí. Tento postup vynikne, i když se podíváme na čtyři autobiografické přípisky, které máme zachovány ve vídeňském rukopisu.⁴¹⁵ O z těchto krátkých odstavců je cítit jakýsi sentiment, se kterým Iserňan přistupoval ke svému osudu a životnímu dílu.

V tomto doslova beletrizujícím přístupu k vlastnímu životu nebyl Jindřich rozhodně osamocený. Snad ještě více se ve vlastním podání románové postavě blíží jeden z Jindřichových současníků, rytíř Ulrich von Liechtenstein, který nám po sobě zanechal dvě pozoruhodné práce zdánlivě autobiografického charakteru.⁴¹⁶ V nich vypráví o svých pozoruhodných dobrodružstvích, kdy se vydal obnovit slávu Artušova stolu a obrátil prý střední Evropu převlečen za královnu Venuši doprovázený družinou dalších rytířů, kteří se vystrojili jako labutě. Dozvídáme se o jeho milostném zápalu, jenž ho prý stál prst, který si na důkaz lásky odřízl a zaslal jakési zvláště kruté a odmítavé paní. Díky jeho postavení však známe i dalšího Ulricha. Toho nám zachytily ostatní historické prameny zejména listiny, jež ho zmiňují, nebo které sám vydával. Zde se setkáváme s velmožem, který trpělivě budoval svou doménu a ve své domovině zastával důležité úřady (truchses, maršálek a zemský soudce). Don Quijote 13. století nebo naopak pragmatik, jehož literární výstřelky ne-

⁴¹⁵Překládal jsem je v kapitole *Ve víru ghibellinské politiky*.

⁴¹⁶Mluvím o Ulrichově *Frauenbuchu* a hlavně *Frauendienstu*, který je vystavěn zdánlivě autobiograficky. Základní edicí je Franz Viktor SPECHTLER (vyd.), *Frauendienst. Ulrich von Liechtenstein*, Göppinger Arbeiten zur Germanistik; Band 485, Göppingen 1987. K nesnadné Ulrichově interpretaci srovnej heslo *Ulrich von Liechtenstein* v LexMA a především sborník Franz Viktor SPECHTLER – Barbara MAIER (edd.), *Ich - Ulrich von Liechtenstein. Literatur und Politik im Mittelalter*, Klagenfurt 1996. Jak Barbara Maier tak Franz Viktor Spechtler mluví o Ulrichově dílu jako o románu psaném v ich-formě. Srov. též Ulrich von LIECHTENSTEIN, *Frauendienst. Roman, aus dem Mittelhochdeutschen ins Neuhochdeutsche übertragen von Franz Viktor Spechtler*, Klagenfurt 2000.

dokážeme dnes pochopit?⁴¹⁷ To, který z těchto obrazů je pravdivý a co ona kategorie pravdivosti vlastně znamená, se pokouší v poslední době definovat i současné bádání. Snad platí, že pravdou je něco z obého, i když se nejspíš řada věcí neodehrála tak, jak líčí Ulrichova autobiografie.⁴¹⁸ Podobně snad lze přistupovat i k osobě našeho Itala.

Historie, o které jsem psal volně tak téměř splývá se zábavnou literaturou. Skoro by se zdálo, že by se hodilo ukončit tento text pohádkovým *Bylo, nebylo*. . . Ale kdepak! Ovšemže „bylo“. To jen historie nás nutí podstupovat stále další a další výzvy a používat i jiné prameny, než jen dobře utříděné archivy plné přesně vedených formulářů a úředních zápisů. . . Vždyť to, čím žily ony dějiny leží mimo seznamy jmen, dat a událostí. Budiž proto chápáno Jindřichovo dílo jako výzva. Obtížná skládačka, mozaika, která čeká jistě ještě na mnohé, a do jejíhož obrazu jsem se v této práci pokusil zasadit pouze pár drobných kamínků. A i kdyby snad nebyly zasazeny správně, doufám, že jsem alespoň dostatečně ukázal na neobyčejnou krásu onoho poněkud zaprášeného obrazu, který je dosud bohužel znám jen nemnohým.

⁴¹⁷Donem Quijotem 13. století nazývá Ulricha W. IWAŃCZAK, *Po stopách rytířských příběhů*, s. 145.

⁴¹⁸Tomu by mohl mj. naznačovat i název Ulrichova hradu (*Frauenburg*), který založil a kde s oblibou pobýval. Ruiny hradu dodnes leží poblíž Judenburgu ve Štýrsku.

Seznam zkratek

<i>AD</i>	<i>Archiv für Diplomatik</i>
<i>ČČH</i>	<i>Český časopis historický</i>
<i>DA</i>	<i>Deutsches Archiv für Erforschung de Mittelalters</i>
<i>FHB</i>	<i>Folia Historica Bohemica</i>
<i>FRB</i>	<i>Fontes rerum Bohemicarum</i>
<i>LexMA</i>	<i>Lexicon des Mittelalters</i>
<i>MIÖG</i>	<i>Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschistforschung</i>
<i>NKP</i>	<i>Národní knihovna v Praze</i>
<i>ÖNB</i>	<i>Österreichische Nationalbibliothek</i>
<i>PL</i>	<i>Patrologia Latina</i>
<i>SPFFBU</i>	<i>Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity</i>
<i>RBM</i>	<i>Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae</i>
<i>dpm</i>	<i>datum per manum</i>

Subsidia

Ivan HLAVÁČEK – Jaroslav KAŠPAR – Rostislav NOVÝ, *Vademecum pomocných věd historických*, Praha 1997.

Matthias LEXER, *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch*, Stuttgart 1992 (reprint vyd. Leipzig 1872–1878).

Library of Latin Texts (CLCLT-7), Brepols, Turnhout 2008,
(online databáze dostupná z [<http://litterae.phil.muni.cz/>](http://litterae.phil.muni.cz/)).

Lexicon des Mittelalters – CD Rom Ausgabe, Stuttgart 2000.

Jan F. NIEMEYER, *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*, Leiden 1976.

Patrologia Latina Database, Chaddwick Healey Inc., 1996,
(online databáze dostupná z [<http://litterae.phil.muni.cz/>](http://litterae.phil.muni.cz/)).

Rukopisy

NKP Praha, sign. XII B 12 (pražský rukopis).

ÖNB Wien, sign. 3143 (vídeňský rukopis).

Edice

Alessandro D'ANCONA – Domenico COMPARETTI – Tommaso CASINI (vyd.), *Le antiche rime volgari, secondo la lezione del Codice vaticano 3793*, Bologna 1884.

Concilium Romarici Montis, <http://www.intratext.com/IXT/LAT0485/_P1.HT>(vyhledáno 29.7.2010)..

Wilhelm DOENNIGES (vyd.), *Acta Henrici VII imperatoris Romanorum et monumenta quaedam alia medii aevi*, Berolini 1839.

Karel DOSKOČIL, *Středověký hlas o českopolském zájmovém společenství*, Cesta 16, 1938.

Josef EMLER (vyd.), *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II*, Praegae 1882.

Josef EMLER (vyd.), Petrus Zittaviensis, *Cronica Aulae regiae*, Fontes rerum bohemicarum IV., Praegae 1884.

Edmund FARAL, *Les Arts Poétiques du XIIe et du XIIIe siècle*, Paris 1924.

Karl HAMPE, *Beiträge zur Geschichte der letzten Staufer: ungedruckte Briefe aus der Sammlung des Magisters Heinrich von Isernia*, Leipzig 1910.

Christopher KLEINHENZ, *The Interrupted Dream of Paolo Lanfranchi da Pistoia*, Italica 49/2, 1972, s. 187–201.

Arnošt KRAUS (vyd.), *Jan z Michalovic, německá báseň třináctého věku*, Praha 1888.

Jana NECHUTOVÁ (red.), *Invitantur scolares... Formulářové listy Jindřicha z Isernie – pozvání pražským žákům ke studiu na vyšehradské škole*, Brno 2000.

Alexej Leonidovič PETROV, *Henrici Italici Libri formarum e tabulario Otacari II. Bohemorum regis quatenus rerum fontibus aperiendis possint inservire, Volumen posterius – Apparatus*, Sankt Petersburg 1906.

Bernhard PEZ (vyd.), *Thesaurus anecdotorum novissimus, seu veterum monumentum I., 1*, Augsburg – Graz 1721.

Johannes Hermannus SCHMINCKIUS, *Petri de Pretio Adhorratio ad Henricum Illustrem Landgravium Thuringiae et Marchionem Misniae*, Lugdunia Batavorum 1745.

Richard PSÍK, *Invectiva prosotetrasticha in Vřricum Polonum – součást sbírky listů a diktamin mistra Jindřicha z Isernie*, Ostrava 2008.

- Brigitte SCHALLER, *Der Traktat des Heinrich von Isernia De Coloribus rhetoricis*, Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 49, 1993, s. 113–153.
- Josef TRÍŠKA, *Prague Rhetoric and the Epistolare dictamen (1278) of Henricus de Isernia*, Rhetorica 3, 1985, s. 183–200.
- Bohuslaw ULANOWSKI, *Przyczynki źródłowe do ostatnich lat panowania Ottokara II.*, Archiwum komisji historycznej IV., Kraków 1885, s. 421–439.

Sekundární literatura

- Fabian ALFIE (rec.), edd. Santa Casciani – Christopher Kleinhenz *The “Fiore” and the “Detto d’amore”: A late 13th-Century Italian Translation of the “Roman de la Rose” attributable to Dante*, Speculum 77/2, 2002, s. 487–489.
- Rod BARNETT, *Serpent of Pleasure: Emergence and Difference in the Medieval Garden of Love*, Landscape Journal 29, 2009, s. 137–150.
- Marie BLÁHOVÁ, *Pražské školy předuniverzitního období*, Documenta Pragensia 11, 1993, s. 26–29.
- Václav BOK – Jindřich POKORNÝ (edd.), *Moravo, Čechy, radujte se! (Němečtí a rakouští básníci v českých zemích za posledních Přemyslovců)*, Praha 1998.
- Daniela BROKEŠOVÁ, *Formulářová sbírka doby Karla IV. z rukopisu kláštera v Oseku*, in: edd. Ivan Hlaváček – Jan Hrdina, *Facta probant homines*, Praha 1998, s. 85–99.
- Joachim BUMKE, *Höfische Kultur, Literatur und Gesellschaft im hohen Mittelalter*, München 1997.
- Martin CAMARGO, *Toward a Comprehensive Art of Written Discourse: Geoffrey of Vinsauf and the “Ars Dictaminis”*, Rhetorica 6, 1988, s. 167–194.
- Martin CAMARGO, *Ars dictaminis, Ars dictandi*, Turnhout 1991.
- Michael CAMILLE, *The Medieval Art of Love: Objects and Subjects of Desire*, London 1998.
- Ernst Robert CURTIUS, *Evropská literatura a latinský středověk*, Praha 1993.
- Václav ČERNÝ, *Staročeská milostná lyrika*, Praha 1999.
- Karel DOSKOČIL, *Protonotář Jindřich Vlach a notář Jindřich Vlach z Isernie*, Časopis archivní školy XV, 1940, s. 89–98.
- Thomas DOLLINER, *Codex epistolaris Primislai Ottocari II. Bohemiae regis*, Wien 1803.
- Sáša DUŠKOVÁ, *Kancelář jako nástroj politiky Přemysla Otakara II.*, FHB 1, 1979, s. 67–91.
- Peter DRONKE, *Hugh Primas and the Archpoet: some historical (and unhistorical) testimonies*, in: ed. Fleur Adcock, *Hugh Primas and the Archpoet*, Cambridge 1994, s. xvii–xxiv.
- Sáša DUŠKOVÁ, *Kdo byl notář Jindřich*, SPFFBU C 7, 1960, s. 59–74.
- Josef EMLER, *Die Kanzlei der böhmischen Könige Přemysl Ottokars II. und Wenzels II. und die aus derselben hervorgegangenen Formelbücher*, Prag 1878.

- Richard Kenneth EMMERSON (ed.), *Key figures in medieval Europe: an encyclopedia*, New York 2005.
- Tereza GORGOŇOVÁ, *Sociální aspekty prostituce*, nepublikovaná diplomová práce Masarykovy univerzity, Brno 2007.
- Dalibor HAVEL, *Listinné písmo v kanceláři Václava II. (1283–1305) a Václava III. (1305–1306)*, SPFFBU C 47, 2000.
- Jacques HEERS, *Svátky bláznů a karnevaly*, Praha 2006.
- Václav HRUBÝ, *Jindřich Vlach z Isernie a počátky městských knih pražských i desk zemských*, Časopis archivní školy 1, 1923, s. 142–166.
- Hubert HOUBEN, *Kaiser Friedrich II. (1194 – 1250)*, Stuttgart 2008.
- Ivan HLAVÁČEK, *Knihy a knihovny v českém středověku (studie k jejich dějinám do husitství)*, Praha 2005.
- Jörg K. HOENSCH, *Přemysl Otakar II. von Böhmen – Der goldene König*, Graz – Wien – Köln 1989.
- Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Vyšehradská kapitula ve 13. století*, Teologické texty 1, 2008.
- Wojciech IWAŃCZAK, *Po stopách rytířských příběhů*, Praha 2001.
- Evelyn JAMISON, *The Administration of the County of Molise in the Twelfth and Thirteenth Centuries – Part I.*, The English Historical Review 44, 1929, s. 529–559.
- Evelyn JAMISON, *The Administration of the County of Molise in the Twelfth and Thirteenth Centuries – Part II.*, The English Historical Review 45, 1930, s. 1–34.
- Hermenegild JIREČEK, *Dva Vlachové v Čechách*, Časopis Musea Království Českého 44/1, 1870, s. 150–153.
- Ernst Hartwig KANTOROWICZ, *An “Autobiography” of Guido Faba*, in: Ernst Hartwig Kantorowicz, *Selected Studies*, New York 1965, s. 194–212.
- Rudolf M. KLOOS, *Petrus de Prece und Konradin*, Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken 34, 1954, s. 88–93.
- Rudolf M. KLOOS, *Ein Brief des Petrus de Prece zum Tode Friedrichs II.*, DA 13, 1957, s. 151–170.
- Miloš KOVAŘÍK, *Šlapky šlapou do Evropy, prostituce v Čechách stav setrvalý*, Praha 1993.
- Josef KRÁSA, *Iluminované rukopisy Václava IV.*, Praha 1974.
- Jiří KRAUS, *Rétorika v dějinách jazykové komunikace*, Praha 1981.
- Jiří KRAUS, *Rétorika v evropské kultuře*, Praha 1998.
- Jiří KUTHAN, *Přemysl Otakar II. – Král železný a zlatý, král zakladatel a mecenáš*, Vimperk 1993.
- Ottokar LORENZ, *Deutsche Geschichte im 13. und 14. Jahrhundert I.*, Wien 1863.
- Guillaume DE LORRIS, *Román o Růži*, přel. Otto F. Babler, Praha 1977.
- Bedřich MENDEL, *Listy královny Kunhuty králi Přemyslovi*, Praha 1997 (reprint vydání z r. 1928).

- James J. MURPHY, *Rhetoric in the Middle Ages (A History of Rhetorical Theory from Saint Augustine to the Renaissance)*, Berkeley – Los Angeles – London 1974.
- Eugen MÜLLER, *Peter von Prezza, ein Publizist der Zeit des Interregnums*, Heidelberg 1913.
- Jana NECHUTOVÁ, *Doba Přemysla Otakara II. a formuláře Jindřicha z Isernie*, SPFFBU E 32, 1987, s. 141–146.
- Jana NECHUTOVÁ, *Latinská literatura českého středověku do roku 1400*, Praha 2000.
- Jan Bedřich NOVÁK, *Henricus Italicus und Henricus de Isernia*, MIÖG 20, 1899, s. 253–275.
- Jan Bedřich NOVÁK, *Tak zvaný "Codex epistolaris Primislai Ottocari II"*, ČČH 9, 1903, s. 46–69.
- Jan Bedřich NOVÁK, *Redlichovo dílo "Rudolf von Habsburg"*, ČČH 10, 1904, s. 177–200.
- Jan Bedřich NOVÁK, *Kritika listáře královny Kunhuty*, in: edd. Jan Bidlo – Gustav Friedrich – Kamil Krofta, *Sborník prací historických k šedesátým narozeninám Dvor. rady prof. Dra. Jaroslava Golla*, Praha 1906.
- Jan Bedřich NOVÁK (rec.), Petrov, A. *Henrici Italici libri formarum e tabulario Otacari II. Bohemorum regis, Volumen posterius – apparatus*, ČČH 13, 1907, s. 422–427.
- Jan Bedřich NOVÁK (rec.), Petrov, A. *Henrici Italici libri formarum e tabulario Otacari II. Bohemorum regis, Volumen primus*, ČČH 14, 1908, s. 330–338.
- Jan Bedřich NOVÁK, *Středověká diktamina v souvislosti s antikou a renaissancí*, Praha 1909.
- Václav NOVOTNÝ, *České dějiny I-4, Rozmach české moci za Přemysla II. Otakara*, Praha 1937.
- František PALACKÝ, *Ueber Formelbücher, zunächst in Bezug auf böhmische Geschichte. Nebst Beilagen*, Prag 1842.
- William D. PATT, *The Early "Ars Dictaminis" as Response to a Changing Society*, Viator 9, 1977, s. 133–155.
- Alexej Leonidovič PETROV, *Genricha Italjanca Sborniki form pisem i gramot iz kanceljarii Otakara II Premysla kak istoričeskij istočnik: kritičeskoje izsledovanije*, Sankt Petersburg 1907.
- Albert PRAŽÁK, *Staročeská báseň o Alexandru Velikém*, Praha 1945.
- Richard PSÍK, *K teoretickému dílu Mistra Jindřicha z Isernie*, in: *Querite primum regnum Dei* (sborník příspěvků k počtě Jany Nechutové), edd. Helena Krmíčková – Anna Pumprová – Dana Růžičková – Libor Švanda, Brno 2006, s. 223–230.
- Edward Kennard RAND, *The Classics in the Thirteenth Century*, Speculum 4/3, 1929, s. 249–269.
- Lucia Battaglia RICCI, *Gardens in Italian literature during the thirteenth and fourteenth centuries*, in: ed. John Dixon Hunt, *The Italian garden: art, design, and culture*, Cambridge 1996.
- Ludwig ROCKINGER, *Ueber Formelbücher vom dreizehnten bis zum sechzehnten Jahrhundert*, München 1885.
- Ernstpeter RUHE, *De amasio ad amasiam. Zur Gattungsgeschichte des mittelaltelichen Liebesbriefes*, München 1975.

- Květa SGALLOVÁ (ed.), *Literárně teoretické texty I. (Antika, středověk, renesance)*, Praha 1972.
- Hans Martin SCHALLER, *Zur Entstehung der sogenannten Briefsammlung des Petrus de Vinea*, DA 12, 1956, s. 114–159.
- Hans Martin SCHALLER, *Die Kanzlei Kaiser Friedrichs II. Ihr Personal und ihr Sprachstil, Zweiter Teil*, AD 4, 1958, s. 264–327.
- Hans Martin SCHALLER, *Della Vigna Pietro*, in: *Dizionario Biografico degli Italiani* 37, Roma 1989.
- Hans Martin SCHALLER, *Enrico da Isernia*, in: *Dizionario Biografico degli Italiani* 42, Roma 1993.
- Hans Martin SCHALLER – Bernhard VOGEL, *Handschriftenverzeichnis zur Briefsammlung des Petrus de Vinea* (Monumenta Germaniae Historica Hilfsmittel 81), Hannover 2002.
- Franz Josef SCHMALE, *Die Bologneser Schule der Ars dictandi*, DA 13, 1957, s. 16–34.
- Petr SOMMER – Dušan TŘEŠTÍK – Josef ŽEMLIČKA (edd.), *Přemyslovci, budování českého státu*, Praha 2009.
- Zbyněk SVITÁK, *Každodenní život v rakousko-českých vztazích. Jindřich, notář Přemysla Otakara II.*, in: edd. Marie Bláhová – Ivan Hlaváček – Jan Hrdina – Petr Kubín, *Česko-rakouské vztahy ve 13. století*, Praha 1998, s. 237–245.
- Zbyněk SVITÁK, *Několik poznámek k životu a dílu protonotáře Jindřicha*, SPFFBU C 42, 1995, s. 5–11.
- Jindřich ŠEBÁNEK, *Čeští notáři na cestě Václava II. za polskou korunou*, *Studia Zródłoznawcze* IV, 1959, s. 75–84.
- Jindřich ŠEBÁNEK – Sáša DUŠKOVÁ, *Česká listina doby přemyslovské*, *Sborník archivních prací* VI/1-2, 1956, s. 136–211.
- Jindřich ŠEBÁNEK – Sáša DUŠKOVÁ, *Das Urkundenwesen König Ottokars II. von Böhmen II.*, AD 15, 1969, s. 251–399.
- Josef ŠUSTA, *České dějiny II-1, Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, Praha 1935.
- Miloslav ŠVÁB, *Latinské předkarlovské kroniky a listy Jindřicha z Isernie ve vztahu k antice*, in: *Antika a česká kultura*, Praha 1978, s. 33–50.
- Miloslav ŠVÁB, *Školy a antická tradice v přemyslovských Čechách*, in: *Antika a česká kultura*, Praha 1978, s. 15–32.
- Josef TRÍŠKA, *Pražská rétorika – Rhetorica pragensis*, Praha 1987.
- Dušan TŘEŠTÍK, *Formularze czeskie XIII wieku (Rekopisy i filiacje)*, *Studia Zródłoznawcze* VII, 1962, s. 43–56.
- Vratislav VANÍČEK, *Velké dějiny země Koruny české III., 1250–1310*, Praha – Litomyšl 2002.
- Jan VILIKOVSKÝ, *Pisemnictví českého středověku*, Praha 1948.
- Johannes VOIGT, *Das urkundliche Formelbuch des königl. Notars Heinricus Italicus*, *Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen* 29, 1863, s. 1–184.

- Milena VOLKOVÁ, *Příspěvek k paleografickému rozboru listáře královny Kunhuty*, *Folia Diplomatica* V/7–8, 1956–1957, s. 215–226.
- Bruce L. VENARDE, *Women's monasticism and medieval society: nunneries in France and England, 890–1215*, New York 1997.
- Helene WIERUSZOWSKI, *Politics and Culture in Medieval Spain and Italy*, Roma 1971.
- Martin WIHODA, *Přemyslovská Morava v dějinách českého státu*, in: edd. Bronislav Chocholáč – Jiří Malíř, *Dějiny Moravy a Matice moravská. Problémy a perspektivy*, Brno 2000, s. 93–107.
- Ronald WITT, *Medieval "Ars Dictaminis" and the Beginnings of Humanism: a New Construction of the Problem*, *Renaissance Quarterly* 35, 1982, s. 1–35.
- Martin ZLATOHLÁVEK (ed.), *Nevěsta v uzavřené zahradě*, Praha 1995.
- Soňa ŽÁKOVSKÁ, *Dictamina Jindřicha z Isernie*, nepublikovaná diplomová práce FF MU v Brně, 2010.
- Josef ŽEMLIČKA, *Století posledních Přemyslovců*, Praha 1998.